

Interreg

Sofinancira
EVROPSKA UNIJA
Az EURÓPAI UNIÓ
társfinanszírozásával

Slovenija – Magyarország

CROSS-SACRAL

SAKRALNA DEDIŠČINA V PROJEKTU CROSS-SACRAL

Interdisciplinarna študija

Ljutomer, april 2026

Interreg

Sofinancira
EVROPSKA UNIJA
Az EURÓPAI UNIÓ
társfinanszírozásával

Slovenija – Magyarország

CROSS-SACRAL

SAKRALNA DEDIŠČINA V PROJEKTU CROSS-SACRAL

Interdisciplinarna študija

Ljutomer, april 2026

Projekt	CROSS-SACRAL
Program	Interreg Slovenija-Madžarska
Naslov dokumenta	Sakralna dediščina v projektu CROSS-SACRAL
Vrsta dokumenta	Interdisciplinarna študija
Naročnik	PRAK d.o.o.
Naslov naročnika	Gregorčičeva 6, Murska Sobota
Odgovorna oseba naročnika	Simon Balažic, direktor
Izvajalec	VNK art, Vladka Nemec Koštric s.p.
Naslov izvajalca	Užiška ulica 1, 9240 Ljutomer
Davčna številka izvajalca	93107412
Odgovorna oseba izvajalca	Vladka Nemec Koštric
Oblika dokumenta	Tiskani
Jezik dokumenta	Slovenski
Datum izdelave dokumenta	April 2026

Kazalo vsebine

Uvod	3
Namen študije	4
Opredelitev pojma sakralna dediščina	6
Materialna sakralna dediščina.....	8
Nematerialna in nesnovna sakralna dediščina.....	9
Družbeni in kulturni pomen sakralne dediščine.....	10
Štiri ravni sakralne dediščine.....	12
1. raven: sakralni objekt	12
2. raven: sakralni kraj	13
3. raven: sakralna pot.....	14
4. raven: duhovna krajina.....	22
Izbor religij s sakralno dediščino	24
Opredelitev projektnega območja	26
Razsežnosti sakralne dediščine	28
Zgodovinske razsežnosti sakralne dediščine	29
Kulturno-sociološke razsežnosti sakralne dediščine	31
Verske razsežnosti sakralne dediščine	33
Selekcija sakralne dediščine in analiza podatkov	34
Prvo sito selekcije	34
Drugo sito selekcije	35
Prednost opisnega vrednotenja pred številčnim	36
Sedem kriterijev izbora.....	37
Estetika sakralne dediščine	50
Analiza opravljenega dela.....	51
Rezultati študije – izbor lokacij.....	53
Kratki opis izbranih lokacij.....	57
Celostna grafična podoba turističnega produkta.....	68
Zaključek.....	69
Priloga.....	70

Uvod

»Sezuj si sandale z nog, kajti kraj, kjer stojiš, je sveta zemlja!«
(2 Mz 3:5)

Projekt s polnim naslovom Sakralna dediščina brez meja: Inovativni turistični produkt za trajnostno povezovanje čezmejnega območja Slovenije in Madžarske je bil odobren v okviru tretjega roka razpisa Interreg programa VI-A Slovenija-Madžarska 2021–2027. Specifični cilj projekta je Krepitev vloge kulture in trajnostnega turizma pri gospodarskem razvoju, socialni vključenosti in socialnih inovacijah. Akronim projekta CROSS-SACRAL povzema vodilno temo projekta in sicer navzkrižno povezovanje sakralne dediščine za namene skupne promocije ter turističnega trženja. Vodilni partner je Pomurska razvojna agencija in komunikacija d.o.o. iz Murske Sobote (PRAK, Slovenija), ostali partnerji so Javni zavod za turizem, kulturo in šport Beltinci (ZTKŠ Beltinci, Slovenija), Kőszeghegyaljáért Egyesület iz Velema (KHE, Madžarska) ter Vasvári Domonkos Kolostor Alapítvány iz Vasvara (Dominicana, Madžarska).

Eden od pomembnejših dosežkov projekta je izdelava dokumenta z naslovom Interdisciplinarna študija o sakralni dediščini (v nadaljevanju študija), saj – če iz sledimo opisu iz vloge – ta študija mora vsebovati določene elemente, ki so bistvenega pomena za realizacijo ostalih najpomembnejših dosežkov v projektu (npr. oblikovanje integralnega turističnega produkta).

Notranjost cerkve Svete Trojice v Gornjih Petrovcih (foto: BG)

Namen študije

V projektni dokumentaciji lahko beremo, da se s to študijo v prvi vrsti želi zaobjeti različne aspekte sakralne dediščine (zgodovinske, sociološke in verske) ter preko tega v naslednjem koraku identificirati oziroma opredeliti, kako posamezni elementi dediščine različnih religij na konkretnih lokacijah znotraj projektnega območja prispevajo k oblikovanju skupne zgodbe. Ta zgodba izpostavlja pomen sožitja, kulturne raznolikosti in medverskega dialoga, pri čemer celota sakralne dediščine znotraj projektnega območja postane vezni člen med narodi in kulturami ter na ta način učinkovito kljubuje naraščajočim ozko nacionalističnim težnjam, ki pogosto neupravičeno in egoistično izkoriščajo vero za povečevanje in celo legitimacijo lastnih interesov.

Študija pomeni temelj za razvoj sintetičnega/integralnega čezmejnega turističnega produkta, osredotočenega na enakopravno obravnavo sakralne dediščine treh religij oziroma treh verskih skupnosti – katoliške, evangeličanske in judovske. Študija se osredotoča tako na snovno kot nesnovno sakralno dediščino, ki odraža bogato in raznoliko zgodovino ter kulturo čezmejnega območja. Izhodiščno načelo pri pripravi te študije zato mora biti enakopravnost vseh religij in preseganje ozko nacionalnih ali verskih interesov.

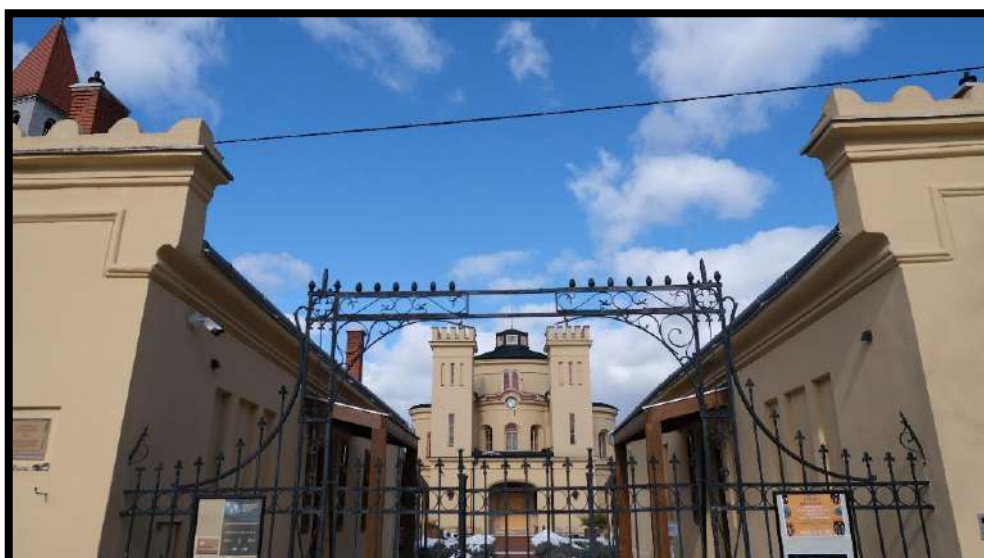
Namen pričujoče študije se realizira skozi zasledovanje naslednjih operativnih ciljev¹:

1. **obravnavati zgodovinske, sociološke in verske razsežnosti sakralne dediščine** ter identificirati, kako posamezni elementi dediščine prispevajo k oblikovanju skupne zgodbe,
2. **ponuditi univerzalne kriterije in metodologijo** za identifikacijo ter vrednotenje sakralne dediščine,
3. **oblikovati kriterije** za vključitev sakralnih lokacij v integralni turistični produkt,
4. **analizirati snovno in nesnovno sakralno dediščino** treh ključnih religij (katoliške, evangeličanske ter judovske) na čezmejnem območju,
5. **zagotoviti poglobljen vpogled v zgodovinsko in kulturno vrednost dediščine** ter na ta način **služiti kot osnova** za oblikovanje celovitega turističnega produkta,
6. **ponuditi smernice** za razvoj tematskih poti in digitalnih produktov,
7. **omogočiti celovito razumevanje kulturne dediščine in njenega turističnega potenciala** ciljnim skupinam (organom na različnih nivojih in javnosti),
8. **podpreti povezovanje znanosti, kulture in turizma** (tako imenovan Action 5) ter prispeva k inovacijam v interpretaciji dediščine, zlasti še sakralne dediščine,
9. **zagotoviti znanstveno podlago** za trajnostni razvoj,
10. **pokazati**, kako so sakralni objekti in tradicije skozi zgodovino povezovali ljudi na obeh straneh meje in kako lahko danes služijo kot simbol medsebojnega spoštovanja in sodelovanja
11. da je napisana v slovenskem in madžarskem jeziku.

¹ Vrstni red ne odraža nujno prioritetenega zaporedja, ampak sledi vsebinsko logično os raziskovalnega dela.

Cerkev svetega Ladislava v Beltincih (foto: BG)

Sinagoga v Kőszegu (foto: BG)

Opredelitev pojma sakralna dediščina

Sintagma sakralna dediščina pomensko sploh ni tako enoznačna, kot bi se morda lahko sodilo na prvi pogled. Resda za drugo besedo te sintagme (dediščina) to ne velja toliko, saj jo verjetno lahko povsem zadovoljivo definira vsak povprečno izobražen. Gre pač za nasledstvo, ki so ga sedanji rodovi podedovali oziroma prevzeli od prejšnjih in ki ga bodo naslednji rodovi nasledili od sedanjega rodu. Koren besede je »**ded**«, ki izraža med-generacijsko vez s predniki, oziroma most med preteklostjo in sedanjostjo – ter po istem ključu tudi s prihodnostjo.

Dediščina je lahko nekaj materialnega (objekt, predmet) ali nematerialnega (običaj, zgodba). Dediščina se v procesu prevzemanja od ene generacije do druge lahko spremeni, poškoduje, izgubi, degradira, omeji ... Že zaradi minevanja časa, staranja in zakonov entropije je nemogoče, da se dediščina s časom ne bi na noben način spreminjala. Tista dediščina, ki se temu uspešno upira dalj časa, tudi stoletja ali celo tisočletja dolgo (piramide) ima zagotovo veliko večji vpliv na vsakokratno kulturo, kot pa tista, ki je popolnoma predrugačena ali pa je sploh ni več že po nekaj rodovih (primer slednjega je lahko kako pokopališče, ki je bilo opuščeno in se je kmalu zaraslo, pozidalo oziroma ga ni več iz kakega druge razloga).

Prvi del sintagme »sakralna dediščina« pa je že nekoliko težje zajeti v ozke lingvistične okvirje. Sam pomen besede ni problematičen, saj sakralni pomeni verski, bogoslužni, svet (lat. *sacr-*, *sacer* : svet, posvečen). Slovenščina sicer ne ločuje med *holy* in *sacred*, saj oboje prevaja s svet. Razlika pa vendarle je, saj na primer Bogu ne bo nihče rekel, da je *sacred*, ampak le, da je *holy*. *Holy* izraža intrinzično (esencialno, neločljivo notranjo) lastnost, medtem ko *sacred* izraža pripisan atribut, lastnost, ki ni notranja, neločljiva, ampak zunanja, pridodana oziroma pripisana s strani subjekta (ocenjevalca). Ko gre za dediščino, bi bilo zato v slovenščini verjetno pravilneje govoriti o posvečeni dediščini, kot pa sveti dediščini, oziroma je še najbolje, če se ohranja sintagma sakralna dediščina, vendar da se pri tem zavedamo, da dediščina sama po sebi ni sveta, ampak da je (bolj ali manj tesno) povezana z nečim, kar pa je sveto.

Zatakne se torej lahko le pri razlagi pojma sveto. Kaj je za nekoga sveto? Kdo določi, kaj je sveto in kaj ni? In če je za nekoga nekaj sveto, ali to pomeni, da je sveto tudi za nekoga drugega? Ključ za določanje sakralne dediščine, ki se uporablja znotraj okvirje ene religije, ni nujno, da je povsem veljaven ali enak v primeru druge religije. Tako na primer sinagoga (kot kraj zbiranja) za Jude nima izrazite sakralne vrednosti, kot jo ima cerkev (kot kraj zbiranja) za katolike. V primeru prvih ima pokopališče višjo vrednost, kot verski objekt, kjer se srečujejo, da bi opravljali molitve. Tega recimo za katolištvo ni moč trditi. Pri opredelitvi »svete« dediščine, ali bolje posvečene dediščine, je zato potrebno upoštevati tradicijo, izročilo in celo teologijo religije, kateri neka dediščina pripada. Končno sodbo, ali je določen element dediščine »svet«, je potemtakem potrebno prepustiti za to poklicanim predstavnikom te religije.

Za namene te študije pa sintagmo sakralna dediščina razumemo kot materialne ali nematerialne ostaline oziroma zapuščino, ki je še danes pomembna za katoliško, evangeličansko in judovsko religijo.

Zelo pogosto (a ne nujno vedno) se religijska vrednost te zapuščine prekriva z vrednostjo, ki nima verskega značaja: nek verski objekt lahko ima tudi zgodovinsko-pričevalno vrednost, arhitekturno vrednost, likovno-umetniško vrednost; medtem ko imajo recimo običaji ali zgodbe, običaji, tradicija ... etnološko, zgodovinsko, literarno ali še kakšno vrednost. V takih primerih je potem privlačnost dediščine nedvomno veliko večja, saj je kot posebnost ali vrednost dojemajo tudi tisti, ki jim vera ni primarni interes ali celo sploh ni. Nekdo, ki ni niti najmanj veren, lahko na primer polno uživa zaradi estetskega, tehnološkega in/ali raritetnega značaja gotske cerkve.

Sakralna dediščina torej pomeni celoto materialnih in nematerialnih kulturnih dobrin, ki so povezane z religijo, verskimi praksami ali pojmom svetega ter imajo zgodovinsko, kulturno-civilizacijsko, umetniško ali duhovno vrednost za posamezno skupnost na nekem območju ali širšo družbo na večjem geografskem območju (nekateri lahko imajo celo globalni pomen: npr. piramide v Egiptu).

Sakralna dediščina zajema vse oblike dediščine, ki izvirajo iz verskega življenja ali so bile ustvarjene za verske namene določene religije, ter odraža način, kako so skupnosti skozi čas razumele svetost, verovanje in duhovnost.

Trg v Kőszegu (foto: BG)

Materialna sakralna dediščina

V tem primeru govorimo predvsem o fizičnih objektih in prostorih, ki so povezani z religijo ali verskim življenjem. V bistvu gre za sakralno dediščino v ožjem pomenu, saj je prva asociacija, ki se povprečnemu prebivalcu ali obiskovalcu porodi ob sintagmi sakralna dediščina, prav ta ali oni verski objekt. Njihova dostopnost oz. dosegljivost praviloma ni odvisna od človeškega dejavnika (pri tem ne mislimo na možnost vstopa v objekt). Mednje sodijo:

- cerkve, kapele, samostani, sinagoge, mošeje in templji,
- oltarji, freske, kipi, ikone, relikvije in liturgični predmeti,
- romarska svetišča, križevi poti, pokopališča, zvoniki,
- verski spomeniki ter obeležja.

Relikvija Svetega Lenarta v Lenartu (foto: Foto Askari)

Dominikanski samostan in cerkev v Vasvarju
(foto: <https://www.visitbuk.hu/en/bukfurdo-kornyeken/vasvar-vasvar-en>)

Nematerialna in nesnovna sakralna dediščina

Precej natančno opredelite pojma ponuja Unescova konvencija iz 2003, ki pravi, da nesnovna kulturna dediščina »*pomeni prakse, predstavitve, izraze, znanja, veščine in z njimi povezani orodja, predmete, izdelke in kulturne prostore, ki jih skupnosti, skupine in včasih tudi posamezniki prepoznajo kot del svoje kulturne dediščine. Skupnosti in skupine nesnovno kulturno dediščino, preneseno iz roda v rod, nenehno poustvarjajo kot odziv na svoje okolje, naravo in zgodovino, in zagotavlja občutek za identiteto in neprekinjenost s prejšnjimi generacijami, s čimer spodbuja spoštovanje do kulturne raznolikosti in človeške ustvarjalnosti.*«

V to skupino dediščine uvrščamo duhovne, simbolne in kulturne prakse, povezane z religijo. Gre torej za sakralno dediščino v širšem smislu, katere razpoložljivost je v celoti odvisna od aktivne človeške participacije. Izraza nematerialna in nesnovna dediščina sta v bistvu sinonima in ju smemo prosto zamenjevati, saj so pomenske razlike med njima minimalne. V kontekstu te študije sem spadajo:

- verski obredi in liturgija,
- romanja in romarske poti,
- molitve, himne in religiozna glasba,
- verske prazniki, procesije in tradicije,
- ustno izročilo, legende in simbolika svetih krajev.

Primer tovrstne dediščine so v bistvu vse romarske poti, med njimi sta znotraj projektnega območja gotovo najbolj znani Pot svetega Jakoba in Evropska kulturna pot svetega Martina. Zanimivo, da je prav v letu 2026 bila procesija, ki se tradicionalno vsako leto organizira za praznik Svetega rešnjega telesa v župniji Bogojina (tako imenovana telovska procesija), vpisana v Register nesnovne kulturne dediščine. To ponovno dokazuje, da neki verski običaj lahko presega ozke religijske okvirje in pomeni pomemben element kulturne dediščine za širšo skupnost.

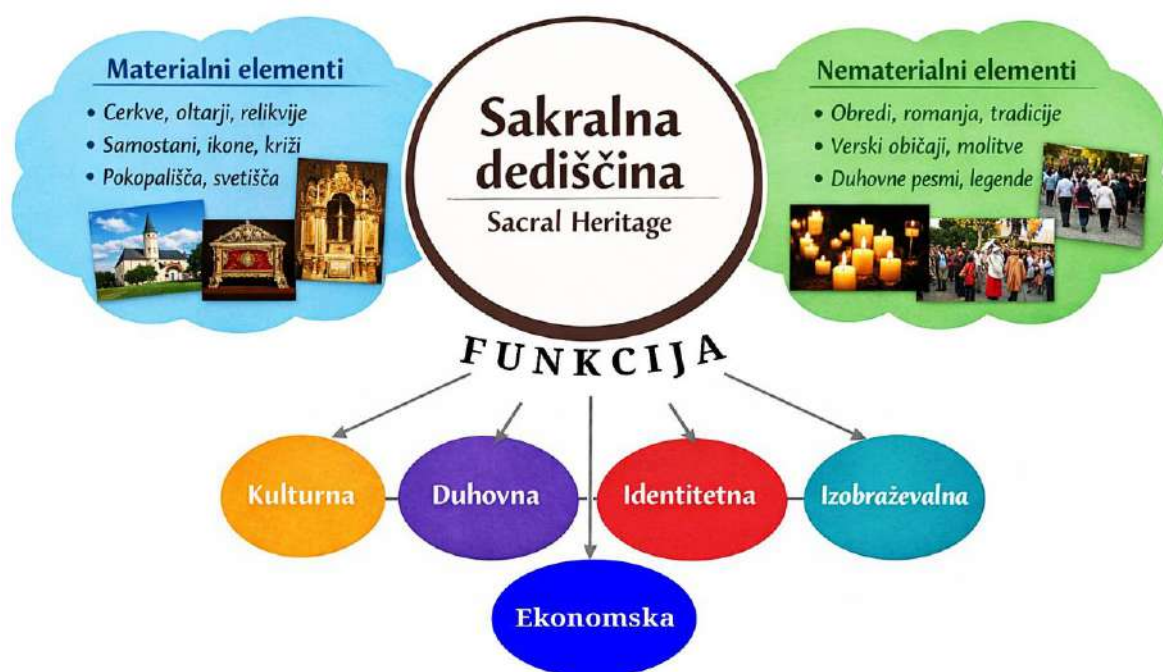

Telovska procesija v Bogojini (foto: Družina)

Družbeni in kulturni pomen sakralne dediščine

Najsi gre za materialno ali nematerialno sakralno dediščino, praviloma ji lahko pripišemo vsaj pet različnih pomenov oziroma funkcij²:

1. **duhovno**: omogoča izražanje vere in religiozne identitete,
2. **kulturno-umetniško**: priča o razvoju kulture in umetnosti,
3. **identitetno**: povezuje skupnosti in oblikuje lokalno identiteto,
4. **izobraževalno-zgodovinsko**: predstavlja učni objekt in ohranja zgodovinski spomin,
5. **ekonomsko**: pomembna je za kulturni in romarski turizem.

Slika: Delitev sakralne dediščine

Sakralna dediščina je torej celovit sklop versko povezanih objektov, prostorov, predmetov, praks in tradicij, ki imajo za skupnost predvsem duhovni, zgodovinski in kulturni pomen ter se ohranjajo kot del širše kulturne dediščine. Če smo še nekoliko bolj natančni, lahko razlikujemo med sakralno dediščino, religijsko dediščino in duhovno krajino, saj ima vsak izraz nekoliko ločen oziroma svojstven pomen. Sakralna dediščina pomeni predvsem dediščino, ki je neposredno povezana s svetim ali bogoslužnim

² Predlagana razvrstitev sakralne dediščine glede na pomen oziroma funkcijo ni rezultat kakega konsenza med strokovnjaki različnih področij in strok, ampak predvsem rezultat izkustveno praktičnega doživljanja sakralne dediščine v družbi.

prostorom oziroma objektom. Poudarek je torej na svetem prostoru ali predmetu, ki je namenjen verski rabi (cerkve, liturgični predmeti ...).

Religijska dediščina je širši pojem kot sakralna dediščina, saj vključuje vse kulturne elemente, ki so povezani z religijo, tudi če niso neposredno sveti. Ni vse, kar je ostalo od neke religije, že samo po sebi sveto. Kot smo rekli, pa je sakralna dediščina nujno vezana na sveto. Tako recimo nekega hleva, kovačije ali mlina, ki je bil v lasti kakega samostana, ne moremo prištevati med sakralno dediščino, lahko pa jih med religijsko dediščino. Zanimiva dilema se lahko porodi z vprašanjem, ali je na primer samostanska knjižnica del sakralne ali religijske dediščine. Eden od možnih odgovorov bi lahko bil, da knjižnica še ni nujno sakralna dediščina, da pa so to določene knjige, ki jih hrani. Knjižnica lahko hrani poleg liturgičnih tudi povsem običajne knjige in zato ni vsa knjižnica sakralna dediščina. V kolikor pa bi – ne glede na knjige, ki so v njej – ta knjižnica bila prostor, kjer so nekoč ročno prepisovali (minuskule) ali celo tiskali liturgične oziroma druge »svete« knjige, bi jo smeli uvrstiti tudi v sakralno dediščino. Tovrstna dediščina je potemtaka bolj del širše kulturne dediščine.

Cerkev Svetega Vida v Velemu (foto: BG)

Molitvenik Nouvi Zakon (foto: zajem zaslona, Wikipedija)

Štiri ravni sakralne dediščine

Hierarhična ureditev sakralne dediščine na štiri ravni se pogosto uporablja v raziskavah romarskih poti, kulturne geografije in upravljanja dediščine. Z njim si lažje predočimo, kako se pomen svetega širi od posameznega objekta do celotne kulturne krajine, poleg tega pa na tej podlagi lahko veliko lažje operativno izvajamo konkretne dejavnosti prostoru in se usklajujemo z ostalimi deležniki: višje, kot gremo po tej hierarhični ureditvi, več deležnikov moramo upoštevati in z njimi usklajevati več različnih interesov.

1. raven: sakralni objekt

Predstavlja najmanjšo in osnovo enoto sakralne dediščine. Gre za posamezni fizični sakralni predmet ali stavbo na neki konkretni lokaciji z jasno določeno versko funkcijo ter zelo pogosto predstavlja arhitekturni ali umetnostni spomenik.

Primeri sakralnega objekta:

- a) lendavska sinagoga,
- b) cerkev Marjinega Vnebovzetja, Turnišče,
- c) katedrala Svetega Martina, Sombotel,
- d) bratonski pil, Bratonci,
- e) evangeličanska cerkev, Puconci.

Evangeličanska cerkev v Domanjševcih (foto: BG)

2. raven: sakralni kraj

To je prostor, kjer je koncentriranih več sakralnih objektov ali kjer ima celotna lokacija poseben verski pomen. Posamezni sakralni objekt torej ne more biti dovolj, da bi lahko kraju, v katerem se nahaja, prisodili prilastek »sakralni«. Primer za to je lahko cerkev Svete Ane v Boreči, ki je zelo lepa cerkvica, na samotnem kraju sredi večjega gozda. Čeprav gre nedvomno za pomemben element sakralne dediščine v tisti regiji, pa ta cerkvica ni dovolj, da bi območje bilo zaradi nje lahko dojeta kot posebej izstopajoče z vidika sakralnosti. Pri sakralnem kraju gre torej običajno za nek večji kompleks okoli samega svetišča, za romarski center ali zgodovinsko pomembno versko središče z bogatim izročilom, skratka, gre za zgoščeno navzočnost sakralnih objektov.

Primeri sakralnega kraja:

- a) vas Turnišče (cerkev, obeležja, samostan s klarisami, osrednje škofijsko romarsko svetišče ...),
- b) mesto Szombathely (več pomembnih cerkva, romanja, legende o Svetem Martinu).

Turnišče (foto: obcinaturnisce.si)

Sombotel (foto: <https://stock.adobe.com/search?k=szombathely>)

3. raven: sakralna pot

Naslednja raven je sakralna pot, ki povezuje več krajev v romarsko ali versko pot. Dolžina te poti je lahko zelo različna, njena spodnja meja je določena z vsaj dvema romarskima krajema, ki ju ta povezuje in sta si lahko bolj ali manj blizu. Že iz povsem praktičnih razlogov pa najkrajša sakralna pot zagotovo ni dolga sto ali več kilometrov, saj je po eni strani zelo malo verjetno, da na tej 100 kilometrski razdalji vmes ne bi bilo resnično nobenega drugega sakralnega kraja, po drugi strani pa bi takšna distanca med obema krajema zlahka postala nezanimiva za romarje in turiste. Če naredimo miselni poskus, potem bi takšna pot morda lahko obstajala nekje z zelo redko poselitvijo, ko na razdalji stotih kilometrov ne bi bilo ničesar omembe vrednega. Morda bi to lahko bil primer sakralne poti v puščavskem svetu in bi si najbližja sakralna kraja res bila oddaljena več deset kilometrov ne da bi med njima bilo obstajal še kak podoben kraj (recimo dva kraja pomembna še iz križarskih časov na Bližnjem vzhodu).

Zgornja meja dolžine romarske poti ne more biti vnaprej določena, saj se lahko sproti podaljšuje in dograjuje. Jakobova, Martinova in Jeruzalemska pot miru so primeri več tisoč kilometrov dolgih poti. Pri tako dolgih poteh so pogoste stranske vejitve, stranski kraki poti, ki so lahko prav tako daljši ali krajši in povezujejo kraje, ki sicer ne ležijo na glavni osi.

Tu naletimo tudi na vprašanje prehajanje meja in trenutnih političnih razmer. Neka pot se lahko s spremembo političnega režima, vojnim stanjem ali kakim drugim razlogom tudi trajno prekine.

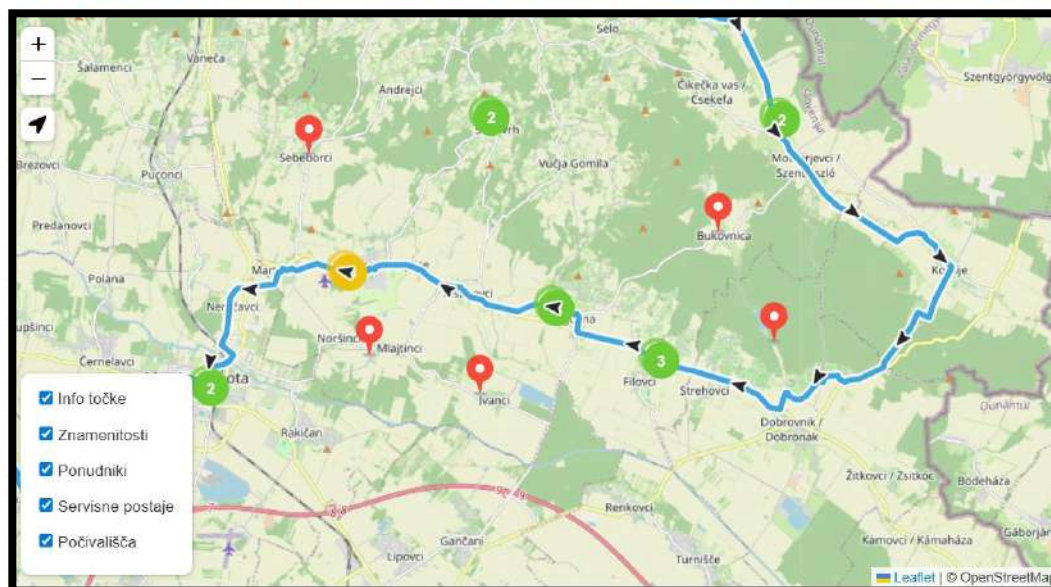
Romarske poti projektnega območja

Projektno območje je z vidika romarskih poti, ki vodijo skozi njega, zelo bogato in raznoliko. Izstopata dve veliki in zelo znani poti: **Evropska kulturna pot svetega Martina** (Via Sancti Martini, tudi Via Savaria), ki poteka v skupni dolžini 2500 km od Szombathelya na Madžarskem do Toursa v Franciji, ter **Jakobova pot**.

Oznaka poti svetega Martina v Martjancih (foto: Zavod za turizem Moravske Toplice)

Pot svetega Martina je postala v zadnjih letih zelo priljubljena, bolj kot med slovenskimi romarji oziroma turisti je obiskana s strani madžarskih pohodnikov, kolesarjev in ostalih. Pot je dobro opisana, označena in publicirana, obiskovalec te poti pa si lahko pomaga tudi z interaktivnim zemljevidom, ki mu poleg cerkva, ki so posvečene svetemu Martinu (kot na primer v Kobilju in Martjancih), predstavi tudi spremljajočo ponudbo.

Del interaktivnega zemljevida poti svetega Martina v Sloveniji (foto: zajem zaslona)

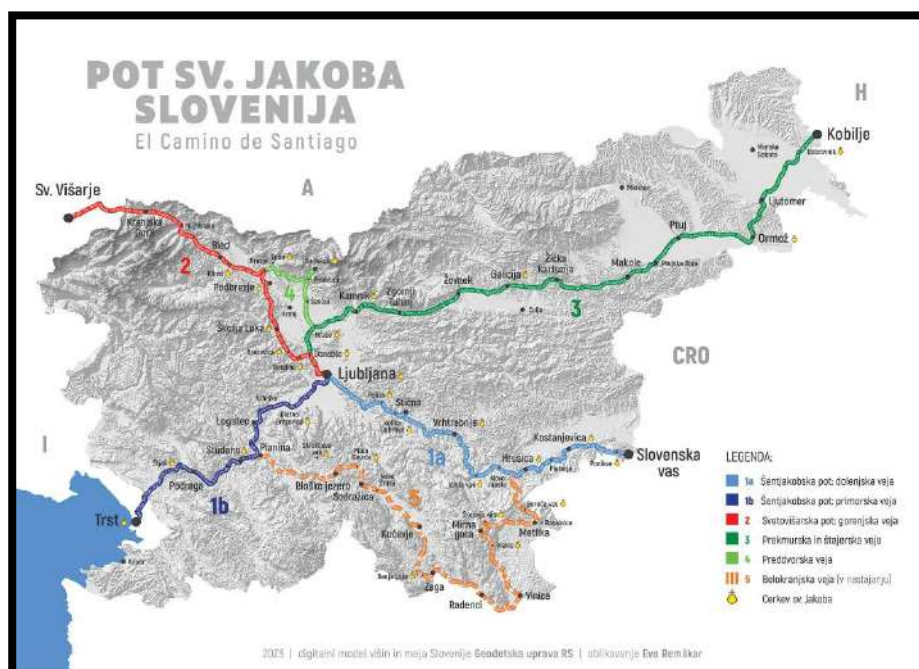

Pot svetega Martina (foto: <https://viasanctimartini.hu/index.php/en/list-page/230-via-sancti-martini/758-the-saint-martin-s-route-network-in-europe-and-hungary>)

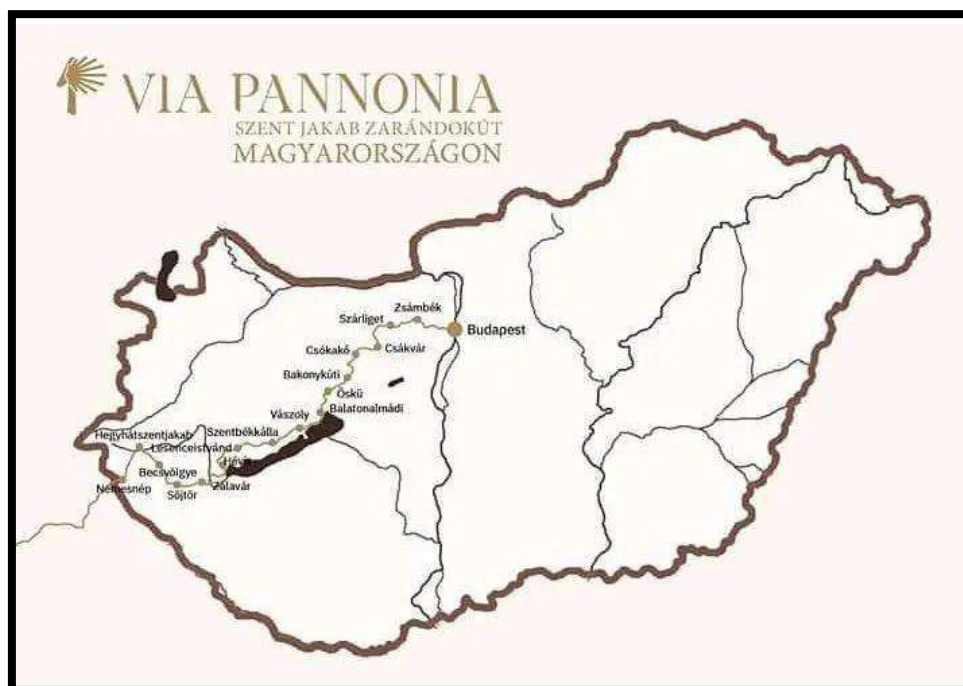
Pot svetega Jakoba (Jakobova pot Santiago de Compostela ali tudi El Camino) je svetovno znana in vsako leto bolj obiskana romarska pot. Vendar je več kot samo to: na njo se podajajo tudi številni, ki ne iščejo nekega posebnega duhovnega doživetja, ampak jo prehodijo z namenom premagati izziv tako dolge poti. Določene odseke poti, če že ne celotno pot, je prehodilo tudi precej slovenskih in madžarskih popotnikov.

Jakobove poti v Evropi (foto: <https://www.jakobswege-europa.de/wege/>)

Jakobova pot v Sloveniji (foto: <https://www.jakobova-pot.si/jakobova-pot-slovenija-na-zemljevidu/>)

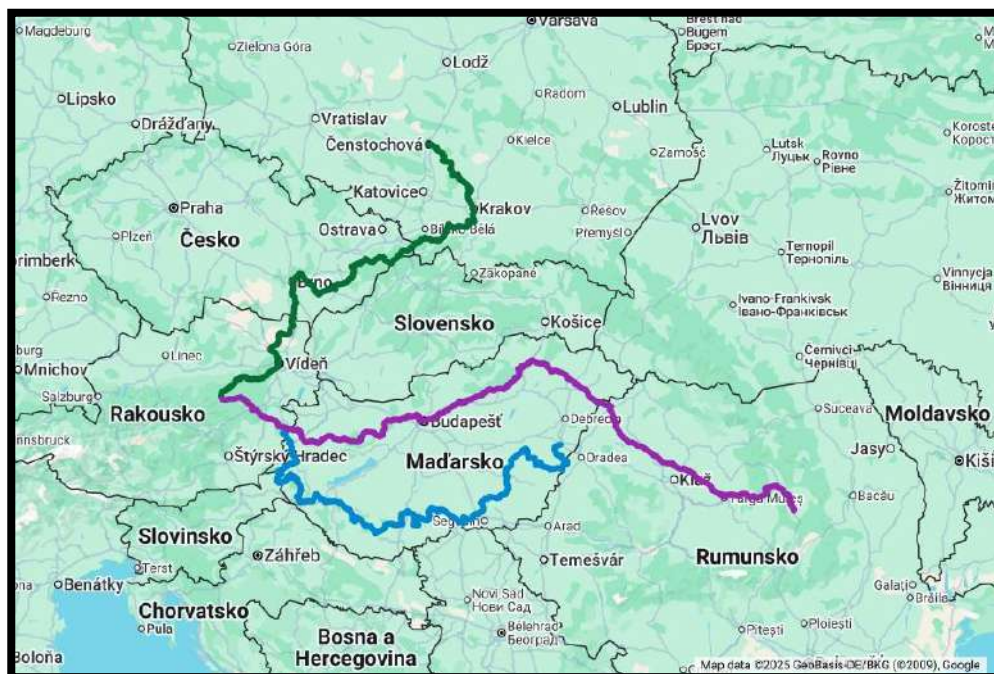

Jakobova pot na Madžarskem (foto: <https://ecobnb.com/blog/2020/02/walking-budapest-ocean-paths/>)

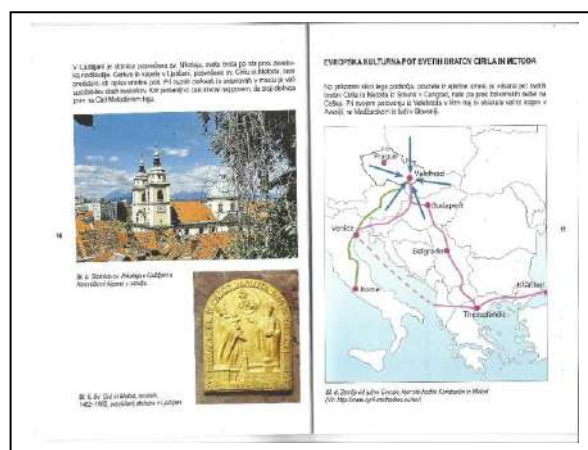
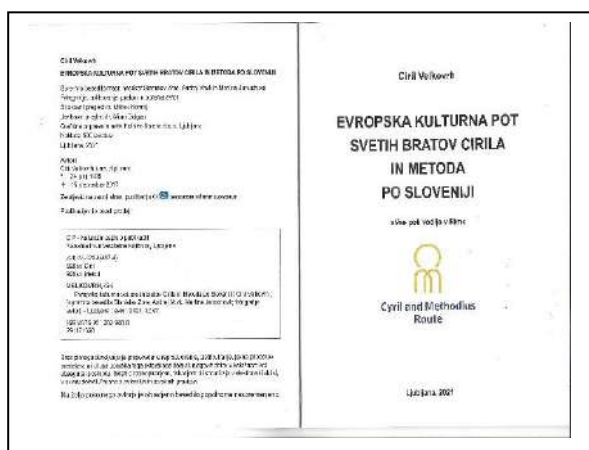

Oznaka Jakobove poti (foto: Ferenc Novotta)

Ciril Metodova pot je nekoliko manj znana in ni tako razvejana kot prejšnji dve. V Sloveniji jo sestavljajo predvsem kraji, kjer so kapele ali cerkve posvečene tema svetnikoma. Samo v knjižnicah je na voljo brošura, ki opisuje slovenske kraje, ki so povezani s to potjo.

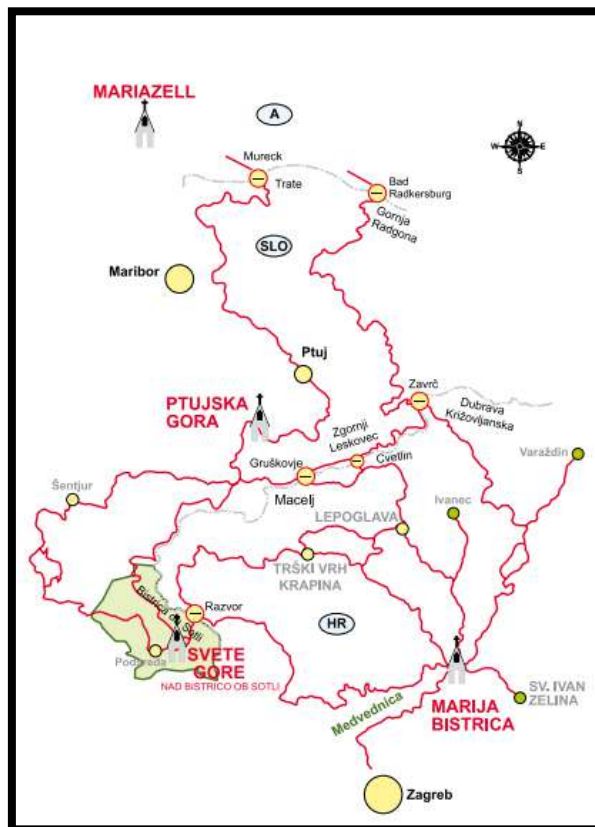

Ciril Metodova pot (foto: zajem zaslona)

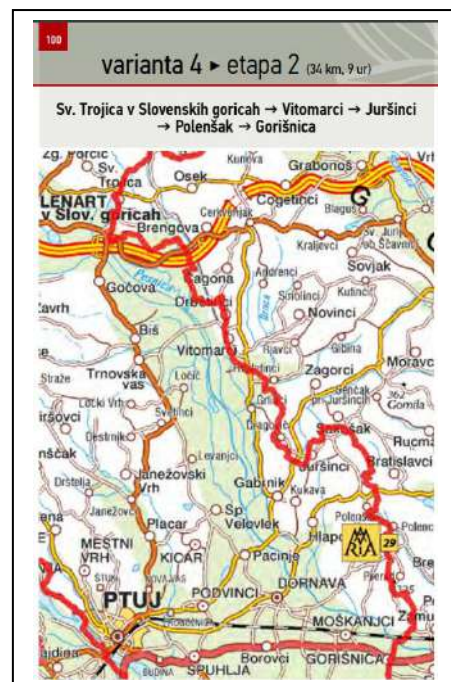
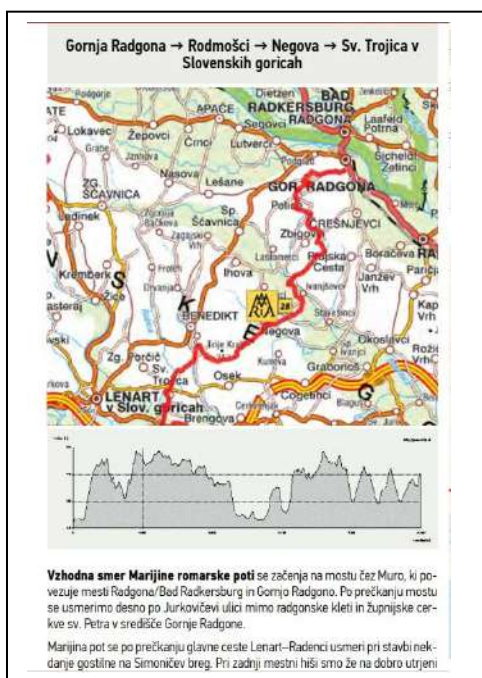

Slovenska brošura o poti Cirila in Metoda (foto: BG)

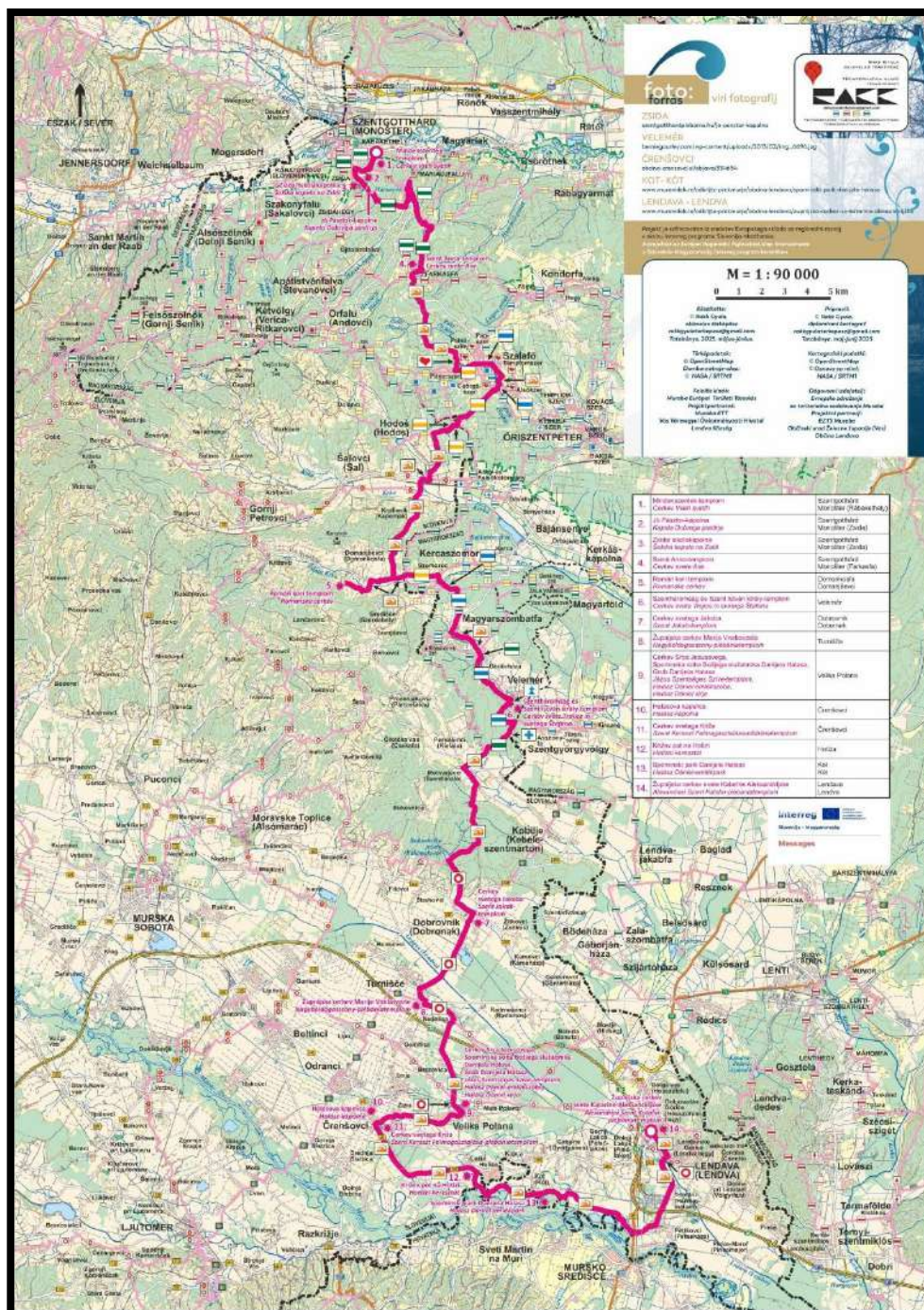
Del projektnega območja, in to samo v Sloveniji med G. Radgono in Ormožem, zajema tudi **Marijina romarska pot**. Njena glavna centra sta Maria Zell v Avstriji in Marija Bistrica na Hrvaškem.

Marijina romarska pot (foto zgoraj in spodaj: Kozjanski park)

János Brenner – Danijel Halasova pot je pot, ki je v celoti znotraj projektnega območja in ki je bila ustanovljena šele pred kratkim v okviru projekta Messages (program Interreg Slovenija-Madžarska). Pot povezuje kraje med Monoštrum in Lendavo, ki so povezani z življenjem dveh duhovnikov, ki sta oba umrla mučeniške smrti.

Zemljevid János Brenner–Danijel Halasove poti
(foto: https://muraba.hu/wp-content/uploads/2025/07/Messages_brochure_map-scaled.jpg)

Tradicija **pohodništva** med dvema cerkvama je še vedno živa med Marijino cerkvijo v Markovcih na Goričkem in Marijino cerkvijo v Monoštru. Poleg Turnišč sta dve romarski cerkvi na slovenski strani projektnega območja, ki ju obišče veliko vernikov zlasti za praznik Marijinega vnebovzetja 15. avgusta, na Gradu in v Apačah.

Romarsko srečanje za praznik Marijinega vnebovzetja na Gradu
(foto: <https://slovenskenovice.delo.si/novice/nedeljske-novice/romarji-okupirali-grad-na-gorickem>)

Pohod po Slomškovi romarski poti (foto: <https://katoliska-cerkev.si/pohod-po-slomskovi-romarski-poti-2024>)

4. raven: duhovna krajina

V tem kontekstu je po svoje zelo zanimiv pojem »duhovna krajina«, saj zaobjema širši koncept, ki izhaja iz kulturne geografije in antropologije. Pomeni pokrajino, ki ima za ljudi duhovni ali simbolni pomen, ne glede na to, ali je povezana z organizirano religijo. Vključuje lahko tako imenovane »svete gore«, hribe ali gozdove, romarske poti, kraje legend ali čudežev, kulturne spominske pokrajine. Če pogledamo nekoliko dlje, potem je primer take krajine Himalaja. Tam se srečujeta budizem in hinduizem, vendar ji tudi drugi prebivalci ali obiskovalci priznavajo poseben simbolni, mitični pomen (streha sveta, biti najbližje nebu oziroma nebesom ...). Te krajine so torej pogosto nadkonfesionalnega značaja: podlaga je lahko bila neka religija, ki je v tem prostoru našla svoj domicil za svoje delovanje, vendar sčasoma ni več najpomembnejši predikat te krajine, ampak samo še en njen del (čeprav zelo pomemben)³. Krajina je svoj predikat duhovnosti pridobila zaradi dodatnih ostalih vplivov, ki so bili že prej v tem prostoru ali so se v njem odrazili po nastopu prej omenjene religije. V Sloveniji bi tak primer lahko bil Tri fare v Beli krajini, ki ima izjemen zgodovinski, staroselski pa tudi krščanski pomen. Enako velja za Svete gore nad Bistrico ob Sotli⁴. Del reke Mure bi prav tako lahko razglasili kot duhovno krajino: domači agnostični filozof je o njej zapisal, da bi tu lahko lebdela duša (torej je izražal svoj panteistični pogled nanjo), potem sta na tem mestu reko prečkala sveta brata Ciril in Metod na svoji epski poti širjenja krščanstva v domačem jeziku, ter je hkrati tudi mesto, kjer je mučeniško umrl duhovnik Daniel Halas. Nenazadnje pa ima reka Mura poseben duhovni pomen tudi za marsikaterega domačega pesnika in pisatelja kot vir inspiracije, ne glede na njegovo konfesionalno pripadnost.

V povzetku lahko rečemo, da je sakralna dediščina del religijske dediščine in da je religijska dediščina del širše duhovne krajine. Slednje nikakor ni nujno, saj vsaka religijska dediščina še ni avtomatično del duhovne krajine. Zgolj obstoj neke religijske dediščine to krajino še ne naredi duhovno. Je pa po drugi strani res, da si težko predstavljamo duhovno krajino, v kateri ne bi bilo nobene religijske dediščine. Religijska dediščina je torej nujni, ni pa zadostni pogoj za duhovno krajino.

Svete gore nad Bistrico ob Sotli (Vir: Kozjanski park)

³ O prostoru med Monošтром in Kermendinom se prav tako govori kot o posebni duhovni krajini.

⁴ Pri vhodu v cerkev svetega Jurija je podoba oransa ter nad vhodom napis v neznani abecedi.

Dobro se je torej zavedati, da sakralna dediščina nikakor ni samo cerkev, kapela ali samostan, romarska pot ali center, marveč da lahko vključuje celotno pokrajino in duhovno popotovanje po njej. Neko duhovno krajino praviloma zaznamuje njena zgodovina, njen izrazit vpliv ali pomen ne samo za versko ampak tudi za kulturno podobo območja skoti daljše časovno obdobje. V taki krajini, če se omejimo na Evropo, se poleg sakralnih objektov pogosto pojavljajo tudi drugi za duhovnost pomembni objekti (gradovi, dvorci, spomeniki, trgi, gledališča ...) v povezavi z avtentičnim naravnim ambientom (vrh gore, rečna dolina ...).

Značaj duhovne krajine lahko dodatno zaznamujejo tudi posamezni zgodovinski dogodki, ki so pomembno vplivali na versko oziroma duhovno življenje ne samo tamkajšnjih prebivalcev, ampak tudi širše. Primer tega so lahko Ptujška gora (poleg svetišča bližina rimskega naselja in rimske poti, mitrejev), Svete gore nad Bistrico ob Sotli (več svetišč na enem vrhu, kalvarija, nenavadni ornamenti in pisave, arheološko nahajališče, bližina več gradov ...), dolina Gračnice (kartuzija Jurklošter, villa rustica, starodavna knežja pot, slapovi ...).

Del sakralne dediščine je tudi sakralna glasba (foto: zajem zaslona, internet)

Izbor religij s sakralno dediščino

Pomen sakralne dediščine je v delu, ki se ne dotika ozko njene zgodovinske ali umetniške vrednosti, določen predvsem z religijo, ki jo je ustvarila. Na projektnem območju je religij, verskih skupnosti ali verskih ločin veliko, ki se pa pomembno razlikujejo glede pojmovanja tega, kar je sveto. Poleg tega ni nepomembno tudi razlikovanje med religijo, cerkvijo kot občestvom in versko skupnostjo. Na območju med severom Železne županije ter jugom Pomurske regije živijo naslednji verniki:

- a) rimokatoliki,
- b) evangeličani augsburške veroizpovedi,
- c) kalvinci,
- d) binkoštniki,
- e) baptisti,
- f) Jehove priče,
- g) adventisti,
- h) judje,
- i) muslimani,
- j) budisti,
- k) grškokatoliki,
- l) ostali.

Večinski delež vernikov pripada Rimskokatoliški cerkvi, tej sledijo protestantske cerkve, zlasti Evangeličanska cerkev augsburške veroizpovedi, ter reformistična oziroma kalvinska cerkev. Ostali verniki so prisotni zlasti v večjih mestih, kot je Sombotel, kjer bi gotovo našli pripadnika še kakšne druge vere od zgoraj naštetih. V Prekmurju so sicer nekatera protestantska občestva organizirana tudi na podeželju – to velja zlasti za binkoštnike.

Velika večina objektov verskih skupnosti razen katoliške in evangeličanske odpade iz izbora že zaradi tega, ker jih je zelo malo in ker niti za njihove pripadnike ne predstavlja nekaj svetega, posvečenega. V teh skupnostih tudi ni tradicije obiskovanja svetih krajev, torej romanj v najširšem pomenu te besede. Tega sicer formalno ne pozna tudi Evangeličanska cerkev augsburške veroizpovedi, vendar pa je do svoje dediščine (in dediščine katoliške cerkve) veliko bolj odprta in povezujoča. Cerkev ima v tem prostoru tudi kalvinska skupnost, med katerimi so nekatere vidno izpostavljene, vendar pa se v primeru te veroizpovedi teološko razumevanje romanja in obiskovanja svetih krajev precej razlikuje že od evangeličanske cerkve augsburške veroizpovedi in potemtakem še toliko bolj od katoliške.

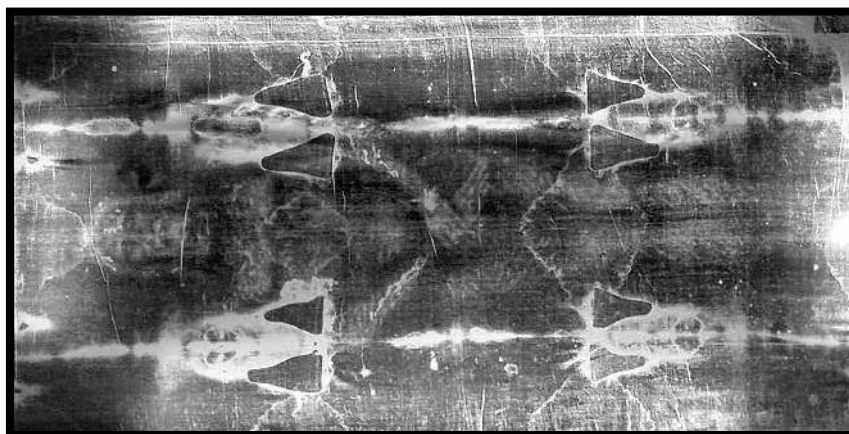
Pri izboru gre tudi za časovni vidik, torej za vprašanje tradicije in prisotnosti v tem prostoru. Binkoštno gibanje v Sloveniji je dodobra začelo šele pred drugo svetovno vojno in le tri desetletja prej segajo začetki Adventistične cerkev. Nekako med njima, okoli 1920, pa pomeni začetek Jehovih prič v Sloveniji. V teh primerih lahko govorimo o mladih cerkvah ter že zaradi tega o neki stoletja dolgi tradiciji niti ne moremo govoriti. Tega pa ne moremo trditi za judovsko vero, saj so sinagoge in judovska pokopališča dejansko stoletja dolga stalnica tega prostora.

Kriteriji za izbor religije, ki je predmet obravnave tega projekta z vidika sakralne dediščine, so:

1. tradicija in zgodovinskost: časovni vidik prisotnosti v prostoru, živost izročila,
2. frekventnost pojavljanja objektov in drugih elementov materialne sakralne dediščine,
3. teološko pojmovanje svetega in posvečenega (izdelana teologija, jasnost definicije svetega),
4. vraščenost v kulturno tkanino prostora (umetniška komponenta dediščine, poudarjen pomen pisane besede ...),
5. prakticiranje obiskovanja religijske dediščine (tradicija potovanj zaradi doživljanja dediščine),
6. odnos do lastne in druge nematerialne sakralne dediščine: zavedanje o pomenu vrednotenja dediščine, zlasti še sakralne dediščine, v okvirih lastne religije ter zavedanje o pomenu sakralne dediščine, ki ga le-ta ima za pripadnike drugih religij.

Če upoštevamo zgornje kriterije, potem katoliška cerkev, evangeličanska cerkev augsburške veroizpovedi ter judovska vera izpolnjujejo največ teh kriterijev oziroma v največji meri. Katoliška izpolnjuje praktično vse, evangeličanska nekaj manj 2., 3. in 5. kriterij ter podobno judovska skupnost. Omenjene religije združuje tudi skupno spoštovanje svetih spisov, ki jih obe krščanski religiji imenujeta Stara zaveza (znotraj judovske skupnosti sicer ne poznajo tovrstnega poimenovanja, ampak govorijo o tori, pentatevhu).

Kot je bilo zapisano že zgoraj, sakralno dediščino bi v enem delu lahko imenovali tudi posvečena dediščina. S tako formulacijo dediščine se izpostavlja njena primarna namembnost, ki je predvsem v zadovoljevanju človekovega stremljenja po vključevanju presežnega (transcendenčnega) v svoje življenje, po komunikaciji oziroma iskanju odnosa z nečim, kar ni on sam, kar je več od njega, torej po komunikaciji z Bogom in v primeru katolištva tudi po negovanju ter ohranjanju enotnosti Cerkve in celotnega cerkvenega občestva, katerega del so tudi angeli in pokojni oziroma sveti. Po eni strani torej posvečena dediščina (zlasti cerkve in sinagoge) omogoča zadovoljevanje verskih **dolžnosti** (dati slavo in hvalo Bogu), kakor po drugi strani omogoča tudi globlje, notranje intimno **čustveno doživljanje** in povezovanje s presežnim v krogu isto verujočih. S predikatom *posvečena* se tako povsem enoznačno izpostavlja izvorna intencionalnost, oziroma namera, čemu nek objekt ali kateri drugi element dediščine prvenstveno služi.

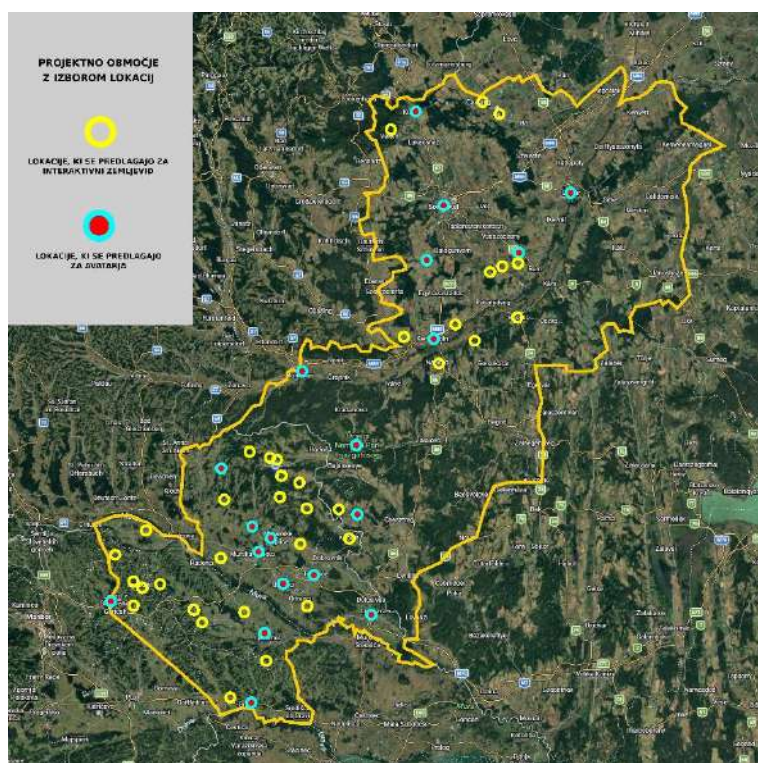

Nekatere relikvije so svetovno znane, kot na primer turinski prt (foto: <https://www.bible-bridge.com/>)

Opredelitev projektnega območja

Določitev mej projektnega območja je bila v enem delu dokaj preprosta naloga: od samega začetka je bilo jasno, da mora vključevati celotno Železno županijo na Madžarskem, ter celotno Pomursko regijo v Sloveniji. Nekoliko težji je bil drugi del naloge, kjer se je vprašanje meja nanašalo predvsem na vključitev Zalske županije na Madžarskem ter Podravske regije v Sloveniji. Glede Zalske županije je bila razmeroma hitro sprejeta odločitev, da bi bilo nesmiselno jo popolnoma izključiti iz projekta, najprej zato, ker so tudi v njej zelo pomembni objekti sakralne dediščine, po drugi strani pa bi z njeno izključitvijo ne bil možen zvezen prehod iz Pomurja na madžarsko stran. Najjužnejši objekt sakralne dediščine v Železni županiji je cerkev v Velemerju, od koder pa najbližja pot do Lendave, kot zelo pomembne točke v tem projektu, vodi preko območja Zalske županije. Po drugi strani pa bi z zamejitvijo projektnega območja bolj proti vzhodu, torej proti središču Zalske županije, sicer pridobili še več dragocenih objektov sakralne dediščine, vendar pa bi to povzročilo tudi določene logistične, izvedbene in marketinške izzive, ki jih ne bi bilo moč učinkovito rešiti v okvirih tega projekta zaradi omejenih finančnih sredstev in človeških virov. Poleg tega se je s tako postavitvijo mej projektnega območja, kot je predlagana v tej študiji, že tako ali tako presegla spodnja zahtevana meja sakralnih točk, vključenih v projekt (po 20 na vsaki strani meje).

Meja, ki razdeljuje Zalsko županijo na del, ki pripada projektne območju in del, ki ostaja zunaj njega, sledi cesti Lendava–Lenti in Lenti–Zalaegerszeg. Od tu naprej gre zahodno od mesta Zalaszentgrot ter potem spet sledi mejo med obema županijama.

Karta projektnega območja s predlogom izbranih lokacij

Podobni kriteriji so veljali pri razmejitvi Podravske regije v Sloveniji. Vključitev celotne regije bi bila preprosto prevelik zalogaj za tak projekt, seznam objektov pomembne sakralne dediščine pa bi se tako povečal, da bi bilo izredno težko, če ne povsem nemogoče, zadovoljiti osnovne parametre uspešnega turističnega produkta, ki naj znotraj sebe združi in poenoti ponudbo. Tudi zato sta bili izpuščeni mesti, kot sta Maribor in Ptuj. Ob tem velja dodati, da je promocija sakralne dediščine v teh mestih razmeroma dobro organizirana in predstavljena že sedaj. Če bi ostali zgolj na mejah Pomurske regije pa bi bilo projektno območje na slovenski strani vendarle nekoliko premajhno. Sedaj je razmerje nekako 1 : 2, kar se tiče velikosti površin na obeh straneh meje. Z linijo Apače–Sveta Ana–Lenart–Ormož se torej predeli Podravska regija, kjer njen severovzhodni del torej pripada projektnemu območju. S tem se območje ne poveča preveč, a ravno dovolj, da so vključene tudi nekatere zelo pomembne točke sakralne dediščine, ki so blizu Pomurski regiji.

Geografsko gledano je Ormož del tako imenovane Prlekije, katere središče pa gravitira proti Ljutomeru. Ormož je vedno bil na jugu Prlekije in čeprav leži blizu Ptuja torej ni noben precedens, če ga razumemo tudi v njegovi povezavi z Ljutomerom. Hkrati pa z Ormožem projekt pridobi zelo atraktivne in pomembne lokacije oziroma objekte sakralne in kulturne dediščine, zlasti če k njemu prištejemo bližnji križniškega samostan v Veliki Nedelji. Če bi povlekli mejo od Ormoža oziroma Velike Nedelje do Apač, ki so na skrajnem zahodnem robu Pomurske regije, bi za las izgubili dve zelo pomembni lokaciji: Lenart in Sveto Ano ter verjetno tudi Sveto Trojico in Benedikt. Zato je meja od Ormoža do Apač nekoliko izbočena, zgolj toliko, da zajame tudi te kraje. Lenart se od nedavna ponaša z relikvijo svetega Lenarta, cerkev Svetih treh kraljev v Benediktu pa je tako ali tako ena najatraktivnejših cerkva daleč naokoli. Tudi cerkev in samostan na Sveti Trojici bi bilo zgolj zaradi iskanja ravne razmejitvene črte nesmiselno izpustiti – zato je zahodna meja projektnega območja nekoliko izbočena, ravno toliko, da zajame še zgoraj omenjene kraje.

Notranjost cerkve v Vasvarju (foto: BG)

Razsežnosti sakralne dediščine

Sakralni dediščini lahko pripišemo več razsežnosti (dimenzij), ki vsaka po svoje nakazujejo njeno vlogo oziroma funkcijo, ki jo zavzema znotraj nekega konkretnega prostora in časa. Tako lahko govorimo o zgodovinski, kulturno-sociološki ter verski razsežnostih sakralne dediščine, zagotovo pa bi ji bilo moč pripisati še kakšno (morda politično). Razumljivo so vse tri omenjene razsežnosti tesno prepletene, saj je takšna že narava samega življenja neke skupnosti, ki prenaša svojo versko tradicijo in roda v rod ter na ta način prevzema ter nadgrajuje ne samo lastno identiteto, ampak celotno narodovo kulturo.

Judovsko pokopališče (foto: zajem zaslona, internet)

Gotski kip (foto: zajem zaslona, internet)

Zgodovinske razsežnosti sakralne dediščine

Na svojstven način je celotno stvarstvo primer Božjega samorazodevanja (teofanija). V prvem poglavju Pisma Rimljanom apostol Pavel zato pripisuje krivdo tistemu delu človeštva, ki ne želi sprejeti dejstva o obstoju nevidnega sveta, saj mu je bil dan um, s katerim je to metafizično realnost (obstoj Boga) moč doumeti prav preko ustvarjenih bitij (1 Rim 20-28). Hkrati v istem pismu nekoliko vrstic dalje opozarja, da marsikdo podleže skušnjavi in se s svojim oboževanjem in čaščenjem ustavi pri stvarstvu in ne dojame, da za vsem tem stoji Stvarnik. Tu je potrebno izpostaviti panteizem in panpsihizem, verovanji oziroma ideji, ki ne uspeta storiti tega pomembnega obrata: svojega fokusa ne uspeta preusmeriti od stvarstva k Stvarniku. Zato pa je nasprotno v Vzhodni ortodoksni cerkvi stvarstvo še vedno eden najmočnejših dokazov za obstoj Stvarnika (vidni svet je rezultat tako imenovane *energeia*, delovanja Boga) in zato niti najmanj ne čudi, da pravoslavje goji zelo občuten in tesen odnos do posebej svetih krajev in predmetov (na primer sveta gora Atos, relikvije svetnikov, ikone).

Zemlja oziroma cel univerzum torej ne more biti svet sam iz sebe, ampak predvsem odraža svetost svojega Stvarnika. Gora, reka, gozd in žival zato za kristjana ali Juda ne morejo biti sveti, saj to ni del njihovega bistva. Lahko so pa določeni kraji in objekti posebnega pomena, lahko so posvečeni, oziroma sveti, v kolikor ji tisti, ki je edini Svet, »podari« predikat svetosti⁵ () oziroma najvišje možne stopnje posvečenosti. Čeprav judovska vera ne pozna romanj v klasičnem pomenu te besede, vendarle neguje posebno vrsto odnosa do krajev in objektov, ki niso enake vrednosti, kot ostali: takšen primer je bil recimo Salomonov tempelj oziroma v današnjem času njegov ostanek (Zid objokovanja), potem gora Sinaj, kjer je Mojzes prejel zapovedi in se je dokončno uveljavila Mojzesova postava (tako imenovan »Zakon«), kakor tudi sama Skrinja zaveze⁶. Potem so tu tudi posebni kraji, vezani na velika dela prerokov ter posebne obredne oprave, oblačila in predmeti, tako za duhovnike kot ostalo ljudstvo.

Že zgodnje krščanstvo pozna prakso čaščenja krajev in objektov povezanih z življenjem Jezusa iz Nazareta ter posmrtnih ostankov ljudi, ki so se še posebej odlikovali s svojim življenjem (mnogi mučenci). Tu gre za nujnost razlikovanja med pojmi *latria* in *dulia*: *latria* (*adoratio*) pripada le Bogu, medtem ko se *dulia* (*veneratio*) lahko izraža tudi v odnosu do ljudi in angelov. Slovenski jezik je tu nekoliko nedosleden, saj oboje prevaja s »čaščenje«, kar pa seveda ni povsem pravilno: na primer češčenje Najsvetejšega in molitev »Čast bodi Očetu in Sinu in Svetemu Duhu« na eni strani ter češčenje Marije⁷ na drugi strani ni in nikoli ne more biti enakovredno, ne more biti isto po značaju in pomenu. V kolikor se to dvojje ne razlikuje vsaj na nivoju razumevanje pomenskih odtenkov (če že v obeh primerih

⁵ Kot je to izpostavljeno s 2 Mz 3:5 v uvodu študije.

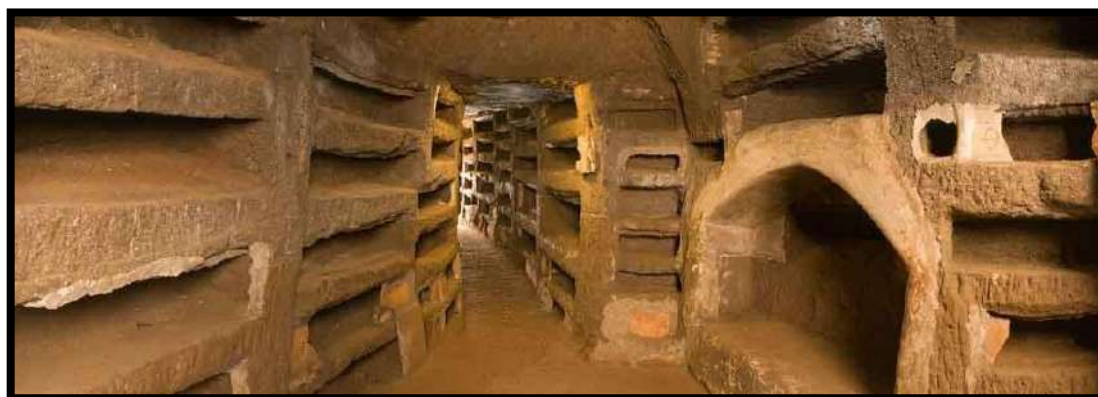
⁶ Skrinje zaveze se je po pričevanju starozaveznega pisca kralj David tako razveselil, da je dolgo plesal ob njej.

⁷ Pozdrav angela Gabriela Mariji se je glasil *benedicta* – torej blagoslovljena (Lk 1:31); v Magnificatu (Lk 1:48) pa Marija sama izpostavlja besede *ex hoc beatam me dicent omnes generationes*: odslej me bodo blagorovali vsi rodovi. Po Slovenskem slovarju knjižnega jezika je sinonim za blagrovati tudi blagoslovljati, samo blagrovanje pa se po istem slovarju lahko razume še kot slavljenje (torej kot *dulia*, lahko celo kot *hyperdulia*). Vendar to slavljenje ni isto slavljenju Boga, ni *adoratio*. Za slavljenje Boga, zlasti še, ko se moli pred Najsvetejšim, bi zato veljalo tudi v slovenščini ohranjati tujko adoracija, da bi se s tem ohranjalo in izpostavljalo pomembno pomensko razlikovanje med obema oblikama čaščenja.

izgovarjamo isto besedo), lahko zelo hitro zapademo v idolatrijo, ki ni samo napačna, ampak je lahko tudi nevarna, saj lahko vodi v herezijo in sektaštvo⁸.

Pri zgodovinski razsežnosti sakralne dediščine gre torej za izpostavljanje njene časovne komponente – za očitnost manifestacije njenega potenciala ohranjanja linearne zveznosti, ki sledi časovno os iz preteklosti preko sedanjosti v prihodnost preko številnih vzročno-posledičnih dogodkov. Tu naletimo na vprašanje ločevanja med cikličnim (mitičnim, poganskim) ter linearnim (odrešenjskim) časom. O tej temi so bile napisane debele razprave, vendar je nesporno, da je za nekoga, ki verjame v stvarstvo in Stvarnika (torej v začetek časa) ter vstop Maziljenca v človeško zgodovino, ta čas lahko le linearen, eshatološki (torej se enkrat konča) – pa naj si to eshatološko končno resničnost razlaga na ta ali oni način.

Kot zanimivost velja omeniti, da so to izredno tesno in kontinuirano (nepretrgano) časovno povezanost s predniki zelo močno doživljala ljudstva že v Stari zavezi: tako v Drugi knjigi kraljev lahko beremo, da so pogrebci nekega umrlega zaradi naglice vrgli kar v grob preroka Elizeja in se razbežali, ker so se jim bližale tolpe razbojnikov. Ko pa se je truplo umrlega moža dotaknilo kosti preroka Elizeja, je pokojnik oživel (2 Kr 13:20-21). Po eni strani zgodba nakazuje na živo prisotnost oziroma navzočnost duha prednika tudi potem, ko je že umrl (v tem primeru je to prerok Elizej), po drugi strani pa služi kot biblični dokaz, da lahko imajo, v kolikor je taka Božja volja, ostanki umrlih svetnikov posebno moč (od Boga privoljene milosti) – kar pa je razlog tudi za nepretrgano čaščenje (*veneratio*) relikvij svetnikov v katoliški in pravoslavni Cerkvi (na primer zgodnjekrščanske katakombe)⁹.

Zgodnjekrščanske katakombe (Vir: <https://www.catacombeditalia.va/>)

⁸ Ta nevarnost je sicer vedno obstajala, v zadnjem času pa je nekritično zamenjevanje obeh pojmov znova v ospredju mnogih razprav – zlasti med laičnimi verniki na svetovnem spletu.

⁹ Nekateri napisi na katakombah dokazujejo zgodnjekrščansko verovanje, da umrli lahko posreduje za živeče pri Bogu; na primer napis iz sredine 3. stoletja: »Peter in Pavel, molita za Viktorja.« Takšne priprošnje izhajajo iz vere, da so živi in pokojni, ki so bodisi v vicah ali nebesih, eno občestvo, eno mistično Kristusovo telo, ki je Cerkev (<https://insidethevaticanpilgrimages.com/the-catacomb-of-st-sebastian-part-3/>).

Kulturno-sociološke razsežnosti sakralne dediščine

V tem poglavju se lahko izpostavi kulturni, izobraževalni, osveščevalni in celo vzgojni vidik projekta. Integralni turistični produkt, ki združuje ponudbo na področju sakralne dediščine v okviru tega projekta, je koncipiran tako, da turistu in vsakemu drugemu obiskovalcu ponuja srečanje z dediščino, ki nosi predikat tradicije, civiliziranosti, umetniške pomembnosti, miroljubnosti, etičnosti v medčloveških odnosih ... Verski pridih je seveda vedno prisoten, vendar ni edini, niti ni odločilen, ko gre za zmožnost turističnega doživljanja sakralne dediščine.

Agnostik in celo ateist se lahko prav tako kot vernik navdušujeta nad umetelnostjo gotske cerkve in njenih notranjih poslikav, nad zgodovinskimi dejstvi in zgodbami ali legendami, povezanimi z nekim objektom ali krajem sakralne dediščine. Ti turisti so – če že ne dovolj izobraženi – dovolj dobro vzgojeni in svetovnonazorsko dovolj široki, da jih verska razsežnost sakralne dediščine (ki ji priznavajo le pogojno vrednost) ne odvrca od tega, da ne bi mogli primerno zadovoljiti svoja pričakovanja kot turista.

S tem projektom se poskuša na prijazen, ekumenski, miroljuben a hkrati zgodovinsko strokovno korekten način predstaviti sakralna dediščina vsem, ki so dovolj ozaveščeni o splošno civilizacijskem in kulturnem pomenu, ki ga ima sakralna dediščina za obstoj in razvoj nekega prostora. Zlasti mlajši koristniki tega turističnega produkta (a ne samo oni) se bodo na ta način tudi posredno samoizobraževali, saj bodo na prijeten in nevsiljiv način spoznali nova številna dejstva: zgodovinska, umetniško-zgodovinska, kulturna, politična, verska, gospodarska in še kakšna dejstva o prostoru, katerega bodo obiskali. S tem se jim bo razširilo obzorje njihovega poznavanja danosti ambienta, katerega del so sami, zaradi česar bodo znali bolje ceniti in spoštovati prednike prejšnjih stoletij, ki so oblikovali in spreminjali ta prostor. Poleg tega se bodo pripadniki ciljnih skupin ozavestili tudi glede ciljev in stremljenj pripadnikov drugih verovanj. Na ta način bodo postajali še bolj pripravljeni na sodelovanje, na odrt dialog, na miroljubno koeksistenco z drugače mislečimi in posledično bo njihovo notranje-etično čutenje in vrednotenje tako preteklosti kot sedanjosti doseglo še višje nivoje.

Ni malo romarskih središč oziroma verskih centrov nasploh, ki so masovno obiskani – če pomislimo samo na Vatikan ali Lurd. Vendar masovni verski turizem ni cilj tega projekta, prav nasprotno. V študiji se zato kot pomembni elementi ponudbe sakralnega turizma izpostavljajo številne majhne, neznane a nič manj zanimive cerkve ter drugi elementi sakralne dediščine na podeželju, ker omogočajo razpršenost turistične ponudbe, njeno diverzifikacijo in s tem razbremenjevanje že znanih in popularnih velikih verskih središč.

Prispevek kulturno-socialne razsežnosti k skupni zgodbi promocije in turistične ponudbe sakralne dediščine znotraj projektnega območja se torej kaže predvsem skozi enotno in enakovredno doživljanje celotnega prostora, tako urbanega kot ruralnega, ne glede na versko izročilo, kateremu nek element sakralne dediščine pripada. V tem primeru lahko govorimo o močnem skupnem povezovalnem elementu, ki omogoča sprejemanje, razumevanje in spoštovanje najprej svoje kulturne identitete ter hkrati tudi identitete pripadnikov drugega naroda ali religije (če pri tem tudi ateizem razumemo kot svojstveno vrsto religije). Skozi turistično doživljanje sakralne dediščine se na nevsiljiv a prepričljiv način

lahko spoznava, da sta si ti dve identiteti zelo podobni – iz česar pa lahko raste zavedanje o potrebi po ohranjanju in krepitvi pogojev za vzajemno miroljubno sobivanje ter prenosu tega zavedanja tudi na naslednje rodove.

Relikvarij (foto: zajem zaslona, internet)

Freska Mrtvaški ples (foto: <https://www.kamra.si/mm-elementi/mrtvaski-ples/>)

Verske razsežnosti sakralne dediščine

Verske razsežnosti sakralne dediščine so najbolj samoumevna in neločljiva komponenta doživljanja cerkva, kapel, verskih znamenj, obredov in ostalih elementov sakralne dediščine. Če je turist hkrati vernik, potem je ta razsežnost zelo verjetno prvi oziroma temeljni motiv, zaradi katerega se je sploh odločil obiskati nek objekt sakralne dediščine. Brez te razsežnosti verskega turizma sploh ne bi bilo, saj je neverujočih, ki kot turisti obiskujejo sakralno dediščino, vendarle premalo, da bi ekonomski izkupiček njihovega obiska mogel upravičiti oziroma vzdrževati verski turizem kot samostojno panogo.

Ni malo primerov, ko so samostani, ki so bili sezidani ob cerkvah, danes del nastanitvenih kapacitet. Na ta način je bil učinkovito rešen problem turistične infrastrukture, ki je potrebna za sprejem gosta, ki želi prenočiti. Po eni strani ni bilo potrebno za ta namen graditi novega objekta, po drugi strani pa se je z novo namembnostjo ohranila izvirna zgradba ter preko nove ekonomizacije upravičila vlaganja v njen obstoj. Takšen primer je nekdanji dominikanski samostan v Vasvarju, samostan ob cerkvi v Krki (Gurk, Avstrija), samostan ob cerkvi v La Salette (Francija) in še marsikje drugje. Verni turisti se radi večkrat vrnejo na ista mesta, zato so to dobrodošli gosti, ker za svojo vrnitev ne potrebujejo nekega dodatnega, novega ali kakršnegakoli posebnega razloga, razen izražanja svoje verske pobožnosti. V kolikor so ob svetiščih urejene sanitarije in so v bližini primerna prenočišča (običajno so takšna s tremi zvezdicami povsem dovolj) ter gostinski lokali, kjer lahko pojedjo kosilo ali večerjo, potem so pričakovanja takega gosta bolj kot ne že zadovoljena.

Turistični operaterji, turistični vodiči in drugi organizatorji turističnih ogledov sakralne dediščine se zato pravilo ne ukvarjajo sami z razlago in ponujanjem verskih zadev, ki zanimajo turiste, ampak se za ta namen posebej dogovorijo z lastnikom ali upravljavcem sakralnega objekta, tiste agencije, ki so se specializirale na verski turizem, pa pogosto zagotovijo posebnega duhovnega vodiča skupine – običajno je to kak duhovnik, teolog ali kdo, ki je dobro seznanjen s tovrstno tematiko.

Lurd (foto: zajem zaslona, internet)

Selekcija sakralne dediščine in analiza podatkov

Selekcija sakralne dediščine projektnega območja na tisto, ki je na koncu predlagana za uvrstitev na končni seznam turistične ponudbe in tisto, ki to ni, je iz povsem praktično-operativnih razlogov (velikost projektnega območja, obseg izhodiščnega nabora vseh potencialnih objektov sakralne dediščine, cilji projekta, razpoložljivi čas ...) sestavljena iz dveh delov. Prvi del je tako imenovano »prvo sito selekcije« ter drugi del »drugo sito selekcije«. Na ta način je moč zagotoviti najoptimalnejše rezultate v danih okoliščinah ter zagotoviti kar največjo mero objektivnosti. Seveda pa je prvi ugovor lahko že to, da je sam izbor kriterijev lahko precej subjektiven. Nekateri kriteriji so samoumevni in praktično nujni, kateri pa je lahko tudi odveč ali premalo - temu problemu se ni mogoče povsem izogniti.

Prvo sito selekcije

Prvo sito selekcije bi se z drugimi besedami lahko imenovalo tudi triža ali metoda hitre eliminacije. Gre za dokaj znano metodo, ki se uporablja tudi znotraj drugih strok in namenov, saj je zelo praktična in učinkovita. Z najbolj grobimi pogoji, o katerih ni treba dolgo razmišljati ali iskati nekega širokega konsenza zaradi njihove očitnosti in samoumevnosti, je moč prvotni obseg nabora predlogov hitro zmanjšati – kako močno ga je moč zmanjšati pa je seveda odvisno od tega, koliko grobih, relevantnih, očitnih in samoumevnih izločilnih kriterijev je bilo najdenih.

Za namene te študije so bili uporabljeni naslednji grobi izločilni kriteriji:

- a) objekt se nahaja zunaj projektnega območja (čeprav je lahko znotraj programskega območja),
- b) objekt je zelo oddaljen od naslednjega najbližjega objekta sakralne dediščine,
- c) objekt se ruši, je v slabem stanju in je kot tak lahko nevaren za ogled,
- d) lastniki ali upravljavci objekta ne dovoljuje ali ne želijo obiskovalcev,
- e) dostop do objekta je zelo otežen ali sploh ni mogoč (zlasti z vidika turističnih avtobusov) ter
- f) v njegovi bližini je podoben (»enakovreden«) objekt, ki pa se ga da ogledati tudi od znotraj.

Svetišče v Tihanyju je zunaj projektnega območja (foto: BG)

Drugo sito selekcije

Z drugim sitom selekcije se »presejejo« elementi sakralne dediščine, ki niso bili izločeni že na podlagi prvega sita. To razvrščanje oziroma vrednotenje poteka postopoma in sledi serijo sedmih natančno določenih kriterijev, ki pomagajo, da je končna razvrstitev karseda pravična (čeprav nekaj subjektivnosti vedno ostane). Pomembno je poudariti, da je sistem vrednotenja nastavljen opisno, saj se s tem omogoča širši razpon posamezne kategorije.

Kategorije izpolnjevanja kriterija oziroma sistem vrednotenja glede pomembnosti posameznega kriterija za uvrstitev objekta sakralne dediščine v končni izbor, zajema naslednje možnosti:

1. sakralni objekt ima izredno pomembno vlogo pri izpolnjevanju kriterija (**zelena**),
2. sakralni objekt ima veliko vlogo pri izpolnjevanju kriterija (**modra**),
3. sakralni objekt ima manjšo, a ne zanemarljivo vlogo pri izpolnjevanju kriterija (**rumena**),
4. sakralni objekt ne izpolnjuje kriterija oziroma ima zanemarljivo vlogo (**rdeča**).

Pri tem se kot pogoj za uvrstitev v končni izbor določijo naslednja pravila:

- a) sakralni objekt ima izmed prvih treh kriterijev vsaj enega označeno z zeleno ali vsaj dva z modro,
- b) sakralni objekt ima izmed zadnjih štirih kriterijev vsaj enega označeno z zeleno ali modro,
- c) sakralni objekt ima največ en kriterij označen z rdečo, pri čemer ta ne sme biti eden od prvih treh kriterijev.

Možne so tudi izjeme: če je pri nekem objektu z zeleno označen eden od prvih treh kriterijev, medtem ko sta ostala dva kriterija iz te prve polovice označena z modro, potem tudi če je več kot eden kriterij iz druge polovice označen z rdečo, tak objekt lahko zasluži uvrstitev v končni izbor (ne pa nujno na seznam tistih, ki bodo posebej predstavljeni z avatarjem).

Križev pot (foto: zajem zaslon, internet)

Prednost opisnega vrednotenja pred številčnim

Pristopi k vrednotenju se med sabo lahko precej razlikujejo: od splošno ohlapnih opisov, ki so lahko precej subjektivni (bolj v stilu prvega sita), do natančnejših opisov s posledično manj subjektivnosti na podlagi izdelanih kriterijev (drugo sito), do številčnih ocen na podlagi lestvice: 1–5, ali pogosteje 1–6, ali 1–10, ali pa celo 1–100 (pri slednjem se poskuša opredeliti odstotek izpolnjevanja kriterija).

Številčne ocene v razponu od 1 do 10 so že zaradi svojega števila ožje od štirih opisnih kategorij, ki so bile izbrane v tej študiji. Po eni strani to lahko prinaša večjo objektivnost, po drugi pa lahko povzroči nemalo težav, ki ne upravičijo potem končnega rezultata. Pri tem številčnem ocenjevanju bi morali definirati torej vseh 10 možnih ocen – običajno so to razponi med desetnicami odstotkov: ocena 5 bi pomenila (podobno kot ocena 50 na lestvici 1–100), da gre za 50 % izpolnjevanje kriterija, ocena 8, da gre za 80 % izpolnjevanje kriterija itd. Vendar se tu pojavi težava, kako razmejiti, ko gre za oceno 55 % ali ko gre za upravičenost razmejevanja med 44 % in 51 %. Med slednjima gre le za 7 odstotnih točk razlike, ki jih je zelo težko nedvoumno upravičiti. Vendar pa bi objekt, ki izpolnjuje le 44 % bil lahko zavržen (ni dosegel praga 50 %), medtem ko drugi ta prag presega samo za 1 odstotno točko. Gre za to, da se je nemogoče popolnoma izogniti krivici ali subjektivnosti.

V primeru številčnega ocenjevanja bi potrebovali veliko več časa in vključiti bi bilo potrebno veliko več strokovnjakov (umetnostnih zgodovinarjev, teologov, antropologov, sociolog, teolog, turističnih operaterjev in še koga), od katerih bi vsak podal svoje ocene in nato bi na podlagi teh ocen poiskali aritmetično sredino ter s tem poskušali zagotoviti kar največjo mero objektivnosti. Ta postopek bi s tem tudi bil zamuden in drag, brez dobre statistične analize pa bi lahko tudi dovoljeval resne paradokse: nek teolog bi nekemu objektu lahko pripisal izredno visoko številčno oceno, medtem ko bi isti objekt nek sociolog ali turistični operater ocenil z veliko nižjo oceno (»razdalja« oziroma razlika med ocenami bi lahko bila tudi ogromna). S tem bi se znotraj tima ocenjevalcev lahko pojavili celo konflikti glede kompetentnosti ali objektivnosti ocenjevalca.

Naslednji pomislek v zvezi s številčnim ocenjevanjem je možnost, da se na njegovi podlagi pojavi neupravičena tekmovalnost, ki lahko rodi vzvišenost na eni ter zavist ali celo užaljenost na drug strani. Enkrat, ko so znane številčne ocene za vsak objekt, se namreč samodejno vzpostavi neke vrste rang-lestvica, ki te objekte razvrsti od »najboljšega« do »najslabšega«. Več prejetih točk zlahka daje vtis, da je tisti objekt pač »boljši«, »večvrednejši« od objekta, ki je prejel manj točk – takšna interpretacija pa lahko hitro vodi v povsem nepotrebno in nezaželeno kompeticijo in popačitev pravega namena ocenjevanja in posledično selekcije.

Z načinom pisnega ocenjevanja, kot je uporabljen v študiji, se vsem tem težavam izognemo. Gre namreč za le štiri kategorije, štiri možne pisne ocene. Zdi se praktično nemogoče, da bi različni ocenjevalci lahko ocenili isti objekt z razliko, ki bi bila večja kot ena kategorija: objekt, ki mu je nekdo dodelil zeleno barvo pri enem od kriterijev (ima izredno pomembno vlogo), bo zelo malo verjetno od drugega ocenjevalca dobil rumeno barvo. Podobno se sme trditi tudi za preostali dve kombinaciji ocen dveh različnih ocenjevalcev, ki podobno nista verjetni oziroma sta še manj verjetni: zeleno–rdeče, modra–rdeča.

Takšen sistem je torej hitrejši, cenejši, učinkovitejši in na koncu koncev podobno objektiven oziroma subjektiven. Ne zdi se namreč niti najmanj verjetno, da bi na primer neki objekt na podlagi številčnega ocenjevanja lahko bil uvrščen na končni seznam, medtem ko bi ga opisni sistem izločil; ali obratno.

Sedem kriterijev izbora

V nadaljevanju je navedenih in opisanih vseh sedem kriterijev izbora v okviru drugega sita. Skupina je razdeljena na dve neenaki polovici, kjer zgornjo polovico sestavljajo prvi trije kriteriji in spodnjo polovico zadnji štirje kriteriji. Prva polovica predstavlja attribute objekta sakralne dediščine, ki so strokovno objektivne danosti, medtem ko druga polovica predstavlja attribute taiste dediščine, ki so pomembni lasti z vidika njene turistične rabe oziroma namembnosti.

- 1. zgodovinska pričevalnost**
- 2. kulturno-umetniška vrednost**
- 3. religijski pomen**

- 4. ponudba**
- 5. ambientalnost**
- 6. dostopnost**
- 7. tradicija**

Sinagoga v Lendavi danes (foto: www.nakoncuvasi.si/)

Natančnejša opredelitev kriterijev

Zgornji kriteriji so navedeni prioriteto, kar pomeni, da se vsi objekti oziroma elementi sakralne dediščine, ki so ostali po selekciji na prvi ravni (tako imenovano prvo sito) vrednotijo glede na to, v kolikšni meri izpolnjujejo najprej prvi kriterij, nato drugega in tako naprej. Čeprav je govora o sakralni dediščini, je religijski pomen objekta naveden »šele« kot tretji. Morda bi kdo pričakoval, da bi se moral navesti kot najpomembnejši, torej kot prvi, vendar bi pri tem zgrešili bistvo in namen projekta. V projektu namreč ne gre prvenstveno za uresničevanje nekih z vero pogojenih ciljev, ampak predvsem turističnih. To pomeni, da se sakralna dediščina mora najprej presojati z vidika njene nadkonfesionalne pomembnosti, kar z drugimi besedami pomeni, da je v prvi vrsti potrebno najprej presoditi, ali je nek objekt sakralne dediščine turistično privlačen ne glede na svoj religiozni pomen, ampak glede na druge attribute, ki jih bodisi ima ali nima.

Ciljne skupine projekta niso samo verniki, ampak tudi vsi ostali, ki jih zanima obča kulturna dediščina projektnega območja. Kot primer: arhitekturna spektakularnost, estetika in izjemnost cerkve v Jaku bo fascinirala tudi nevernega obiskovalca oziroma turista. Tak obiskovalec v tej cerkvi ne bo primarno iskal njenega religioznega pomena, saj mu bo za navdušenje ob obisku povsem dovolj že to, kar je bilo omenjeno prej: fantastična arhitektura, estetski užitek ter številne zgodbe in legende povezane z njo, ki so se ustvarile skozi stoletja dolgo zgodovino.

Opatija Stična (foto: <https://prijetnodomace.si/top-dozivetja/cistercijanski-samostan-sticna/>)

1. Zgodovinsko pričevalni kriterij

Ta kriterij v bistvu določa, da ima v primeru dveh objektov sakralne dediščine, ki sta si blizu skupaj, za izbor v končno ponudbo turističnega produkta prednost tisti, ki je starejši, ki je izvirnejši in na katerega je vezano več relevantnih zgodovinskih dejstev (zgodb, dogodkov, lastnikov). To je povsem smiselno, saj je tak objekt nujno tudi redkejši in že zaradi tega izjemen, potem pa je tudi vsebinsko (snovno) bogatejši in kot tak seveda veliko zanimivejši. Neka cerkev iz recimo 13. stoletja je že zaradi raritete tovrstnih cerkva gotovo veliko privlačnejša za obisk kot pa bližnja cerkev iz 18. stoletja, čeprav je slednja morda umeščena v lepšo, bolj urejeno okolico (recimo, da je ob njej tudi park), ima novo fasado, je ob njej tudi dobra gostilna in podobno. Gre preprosto za veliko večji zgodovinski odtis, veliko več sledi v času, ki jih je pustila prva cerkev: na njo so lahko vezane zgodbe o starih aristokratskih družinah, ki so jo postavile, o menjavah lastništva, o znamenitih duhovnikih, ki so jo upravljali, o starodavnih tradicijah povezanih z njo (recimo romanja), o turških napadih, požigih, skrivanju relikvij ali dragocenosti, o bolj ali manj znanih umetnikih, ki so jo okrasili, o pomembnih artefaktih, ki jih hrani ... Primer slednjega je lahko Hadikova mumija cerkve Svete Trojice v Lendavskih gorica. Vsega tega mlajše cerkve ne morejo imeti ali le v veliko manjši meri.

V isti kriterij sodi prištevamo še arhitektura objekta, kakor tudi njene posamezne elementi: tako ima romanika prednost pred gotiko, gotika pred barokom in zgodnji barok pred poznim barokom. Objekti, ki so nastali v 19. in 20. stoletju, se prav tako lahko uvrstijo v končni izbor, vendar to potem le na podlagi izrazito poudarjenega pomena katerega od ostalih kriterijev, predvsem drugega in tretjega. V to kategorijo bi lahko uvrstili nekatere evangeličanske cerkve, ki so bile postavljene šele proti koncu 19. stoletja ali začetku 20. stoletja, saj gotskih ali zgodnjebaročnih evangeličanskih cerkva v tem prostoru preprosto ni. Čeprav načeloma velja, da so med protestantskimi objekti sakralne dediščine v tej študiji izpostavljene predvsem cerkve evangeličanske vere augsburške izpovedi, je kot pomembno izjemo potrebno na tem mestu omeniti kalvinsko (reformatorsko) cerkev v kraju Szentgyörgyvölgy, saj gre za zelo redek primer ohranjene nekatoliške cerkve iz poznega baroka s konca 18. stoletja, ki ima še danes ohranjene nekatere avtentične poslikave. Kot primer neobičajnega arhitekturnega elementa pa se lahko izpostavi majhno okroglo okno, ki je še danes v cerkvi v Magyarszeczöd iz 13. stoletja. Gre za precej redek arhitekturni element, ki je preživel stoletja in priča o tem, da je bila cerkev morda zgrajena že veliko prej, ko še niso poznali stekla, ampak so okna prekrivali s strojenim mehurjem živali (zaradi česar okna niso mogla biti posebej velika).

Dela velikega arhitekta Plečnika v cerkvi na Gradu, Bogojini in posredno tudi v Odrancih se prav zaradi arhitektovega umetniškega pristopa pri načrtovanju teh cerkva (združevanje tradicionalnih elementov z novejšimi) prav tako lahko uvrščajo med turistično zelo zanimive, čeprav sta slednji dve cerkvi stari le dobrih 100 let. Gre zgolj za to, da se v okviru tega kriterija poskuša čim natančneje presoditi, kateri atributi igrajo v nekem prostoru odločilno vlogo z vidika njegove privlačnosti za turista oziroma obiskovalca.

2. Kulturno-umetniška vrednost

Ta kriterij se deloma naslanja na prvi kriterij, zlasti kar zadeva arhitekturne sloge, kot so se izmenjevali skozi zgodovino, zlasti še, če objekti, po katerih so bili zgrajeni, presegajo ozko obrtniške okvirje in nakazujejo na nesporno umetniško vrednost same arhitekture. Vendarle pa so v ospredju tega kriterija nekateri drugi pomembni atributi, ki jih določeni objekt bodisi ima ali nima.

V okvirih tega kriterija se sprašujemo:

- a) ali je objekt posebej pomemben z vidika kulturnega razvoja in življenja pripadnikov vere, ki mu pripada, in
- b) ali so v objektu pomembni umetniški elementi, ki niso del same zidane strukture stavbe: poslikave (freske), kipi, vitraži, oltarji, prižnice, bandere, križevi poti, ornamenti, orgle, napisi ali kaj podobnega, kar daje objektu posebno umetniško vrednost?

Pri iskanju odgovora na prvi del vprašanja je pomembno, da se čim objektivneje oceni vloga, ki jo je nek objekt (ter tudi prostor, v katerem se nahaja) odigral z vidika ohranjanja tradicije in načina življenja tamkajšnjih ljudi: v kolikšni meri je torej bil oziroma še vedno je element obstoja notranjih družbenih vezi med pripadniki skupnosti, koliko je pomenil za trajno vitalnost družbenih kohezivnih odnosov, kot so povezanost, solidarnost in medsebojno zaupanje. Z drugimi besedami, v tem primeru iščemo odgovor na to, koliko je takšen objekt omogočal stabilno delovanje skupnosti, kjer so se gojile skupne vrednote, čut za pripadnost in vzajemno sodelovanje. Morda je bil tak prostor pomembe kraj srečevanja ne samo za verske namene, morda zavetišče, morda središče, v katerem se je ohranjala pisana beseda in živi jezik ... Morda so se pod njegovim okriljem organizirale in izvajale prireditve in dogodki, ki so skupnosti pomagala ohranjati lastno identiteto.

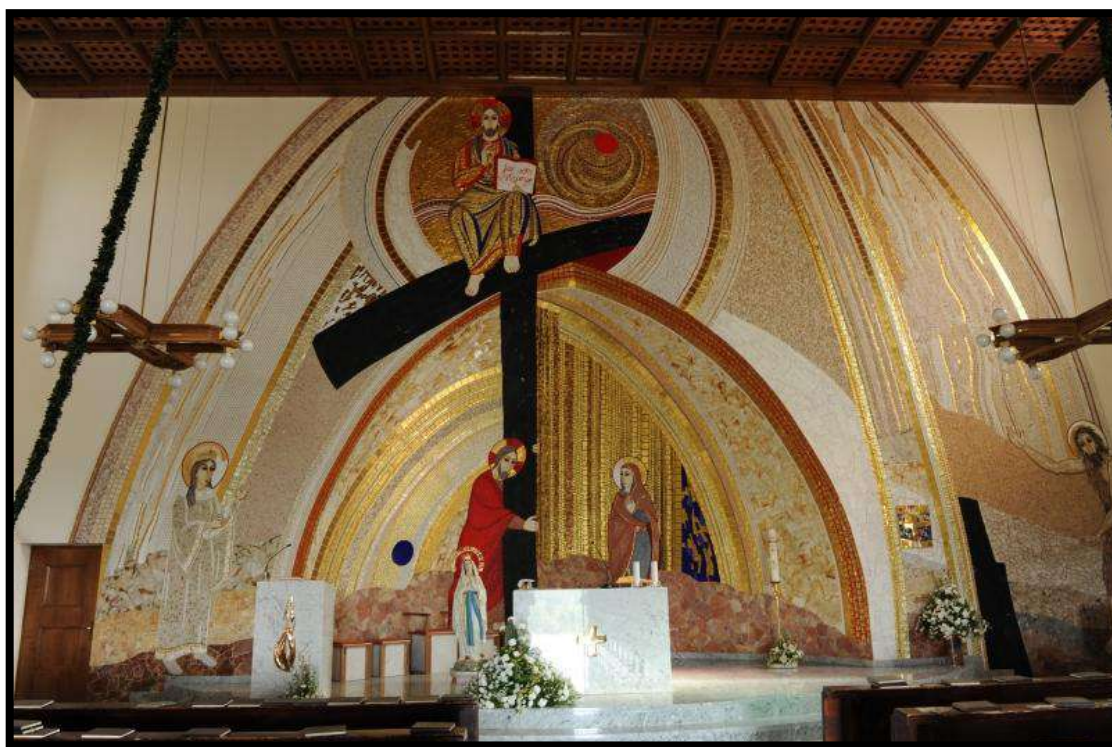
Potem je potrebno izpostaviti, da se z upoštevanjem tega kriterija zagotavlja, da je objekt zanimiv za kar najširši krog pripadnikov ciljnih skupin, tudi takih, ki niso nujno intimno povezani s samo religijo, kateri objekt pripada, ampak znajo ceniti vrednost kulturnega izročila, umetniškega in obrtniškega dela, mojstrstvo bolj ali manj znanih avtorjev. Mnogi od teh elementov imajo tudi svoj pomen za razlago družbenih in ne samo verskih razmer skozi čas in so torej nepogrešljivi kot dokazi za samo zgodovinsko razumevanje prostora v katerem se nahajajo. Tako je na primer znan primer, ko je v apsidi naslikan nekdanji grad plemiške družine, ki je dala sezidati cerkev (cerkev sv. Cecilije v Rabatötös).

Gotski oltar v cerkvi v Jaku je edini ohranjen gotski oltar v celi županiji, ki je še danes na istem mestu; potem poslikave Janeza Akvile v cerkvah v Velemerju, Turnišču ter Martjancih so edinstvene, saj dokazujejo obstoj delavnic izrednih domačih mojstrov¹⁰. Zanimiva dilema v tem oziru je velik oltarni mozaik cerkve svete Helene na Pertoči, ki ga je ustvaril znani duhovnik in umetnik Marko Rupnik. Cerkev sama po sebi nima neke posebne vrednosti, saj je bila zgrajena razmeroma pozno, na ostankih sicer starejše cerkve iz 16. stoletja, je pa bil zato omenjeni mozaik vse od dokončanja zelo privlačen za ogled

¹⁰ Janez Akvila je izhajal iz Radgone.

turistov. V zadnjem času pa je ta privlačnost bistveno zmanjšana, predvsem zaradi izrazito negativnega slovesa, ki ga je v tem času deležen njegov avtor. Ogled mozaika si marsikdo interpretira kot toleriranje če že ne odobravanje dejanj, za katere je pater Rupnik obtožen, zato se raje odpove ogledu. Ta primer pa v predvsem dokazuje, da se odnos do sakralne dediščine s časom lahko tudi spremeni in to iz različnih razlogov, najpogosteje pa gre za spremembo odnosa (političnega, etičnega) do osebe oziroma oseb, ki so povezane z nekim elementom sakralne dediščine.

Nekoliko poenostavljeno rečeno, ta kriterij je pri mnogi povprečnih obiskovalcih oziroma turistih tisti, ki je najpogosteje prvi, najpomembnejši oziroma združuje vse bistveno, zaradi česar si neko lokacijo obiskovalec sploh želi ogledati. To sicer še ne pomeni, da si nek objekt sploh ne zasluži ogleda in obiska, če nima neke posebne kulturno-umetniške vrednosti, vendar pa je na tem mestu treba ugotoviti, da je za namene tega projekta potrebno pri selekciji vseeno dati prednost tistemu objektu, ki ima višjo kulturno-umetniško vrednost - razen seveda, če je kateri od ostalih kriterijev še veliko pomembnejši in posledično odločilen. Tu torej ni govora o absolutni verski večvrednosti ali manjvrednosti nekega sakralnega objekta, ampak o njegovi relativni, torej zgolj turistično-privlačni »vrednosti«. Če se gleda povsem z verskega stališča, je katoliška evharistija, darovana v neki sterilni, betonski in hladni modernistični cerkvi (ki nima niti najmanjšega turističnega privlaka) popolnoma enakovredna evharistiji v cerkvi Notre Dame v Parizu, ki je svetovno znana turistična atrakcija.

Mozaik patra Rupnika v cerkvi svete Helene v Ropoči (foto: L. Klar)

3. Religijski pomen

Kakorkoli, da gre v prvi vrsti za turistični projekt, pa se njegovega religijskega momenta ne da oziroma ne sme prezreti. Verski turizem v svetu je nenehno v porastu oziroma ima že kar nekaj časa svoj stalni delež v strukturi turistične ponudbe, ki nikakor ni zanemarljiv. Versko doživljanje sakralne dediščine je praviloma mehka oblika turizma, saj gre običajno za obiskovalce, ki so srednja in starejša generacija ter ki ne iščejo vznemirjenj, ki jih ponujajo druge turistične destinacije (zabavišni parki, koncerti, vožnje z ladjami ...). Nekateri to imenujejo tudi serotoninški turizem, kot nasprotje že znanega in uveljavljenega adrenalinskega turizma.

To je skorajda brez izjeme zelo zaželena skupina obiskovalcev, saj njenih obiskov ne spremljajo neprijetnosti, ki so včasih značilne za druge skupine (nočno razgrajanje, smetenje, nespoštljiv odnos do lokalnega prebivalstva in njihove dediščine ipd.). Tem obiskovalcem je cilj bližnje srečanje z lastno tradicijo, spoznavanje neznanih zanimivosti in dejstev o dediščini, ki sodijo v okvirje njihovega duhovno-civilizacijskega konteksta oziroma paradigme. To ciljno skupino zanimajo hagiografije svetnikov, ki so zavetniki cerkva ali so v njih upodobljeni na slikah ali kipih, zanimajo jih versko življenje domačinov, zgodbe, povezane z duhovniki, župniki, škofi in drugimi pomembnimi verskimi osebnostmi. Zanimajo jih tudi zbirke oblačil (mašnih plaščev), obredno posodje (kelihi, monštrance), relikvije, kripe in ostali elementi, ki soustvarjajo vtis svetega.

V ta kriterij sodijo praktično vse znane romarske cerkve, ki so del večjih mednarodnih romarskih poti ali pa so bolj regionalnega pomena.

Cerkev v Velemerju (foto: <https://kirandulastippek.hu/orseg/velemer-arpad-kori-templom>)

4. Spremljajoča ponudba

V vrednotenje prostora, ki bi naj služil za namene turističnega obiska, je vsekakor nujno vključiti tudi kriterij spremljajoče vzporedne lokalne ponudbe, saj noben samostojni turistični obiskovalec ali turistični operater, ki želi pripeljati manjšo ali večjo skupino obiskovalcev na neko lokacijo, ne more mimo vprašanja, ali je kje v bližini moč kaj spiti, pojesti, se osvežiti, morda celo prespati, kupiti spominke ali si ogledati še kaj zanimivega poleg same sakralne dediščine. Ta kriterij ne zajema ponudbe same sakralne dediščine, ampak ostalo ponudbo, ki je v bližini: na primer prodajalne lokalnih izdelkov, restavracije, delavnice domačih obrti, muzeji (kot je to recimo v Jaku in Beltincih) in podobno.

Ponudba, kot ločeni oziroma samostojni kriterij, se znotraj sebe deli na dva dela:

- prvi del se nanaša na ponudbo storitev, ki so na voljo v neposredni bližini oziroma bližnji okolici sakralnega objekta,
- drugi del pa se nanaša na ponudbo informacij o sami sakralni dediščini.

Pod ponudbo storitev razumemo celoto za turista zanimivih, privlačnih ali zaželenih storitev, ki so mu dostopne hkrati z ogledom sakralne dediščine: lahko so to objekti kulturne dediščine (dvorci, gradovi, muzeji), spomeniki, razstave kulturne dediščine, prikazi oziroma delavnice starodavnih obrti, gastronomija, prenočišča, izstopajoči elementi naravne dediščine in podobno. Tovrstna ponudba se lahko nahaja v neposredni bližini objekta sakralne dediščine, lahko pa je od nje tudi nekoliko oddaljena, vendar ne toliko, da z objektom sakralne dediščine ne bi več tvorila samostojne organske celote. Primer tega je lahko cerkev svetega Ladislava v Beltincih, v bližini katere je podeželski dvorec družine Zichy z muzejem lekarništva ter samo kak kilometer dalje Otok ljubezni, z muzejem bûjraštva, plavajočim mlinom, brodom in reko Muro, ki sodi v evropsko omrežje ekološko pomembnih območij (Natura2000). Obiskovalec bo torej ogled beltinske cerkve, dvorca ter otoka – v kolikor mu bo to tako tudi predstavljeno in ponujeno – dojemal kot eno destinacijo in ne kot tri ločene.

Drugi del ponudba pa zajema uslugo ali storitev povezano z dostopnostjo oziroma razpoložljivostjo ponujenih informacij. Ni namreč vseeno, ali obstajajo o nekem objektu sakralne dediščine številni in dobro preverjeni podatki, ki so predstavljeni in ponujeni (preko spleta ali kako drugače) na razumljiv in verodostojen način (hkrati s slikovnim gradivom), ali pa teh informacij sploh ni, so skope oziroma so slabo in pomanjkljivo predstavljene. Ponudba informacij je torej poleg ponudbe storitev zelo pomemben segment v oceni celotne ponudbe neke lokacije z vidika tega kriterija. O uslugi lahko govorimo takrat, ko so informacije na voljo brezplačno in se do njih lahko dostopa prosto in enostavno – največkrat so to informacijske table, brošure, zloženke, internetne strani in podobno. Turist si z njihovo pomočjo lahko pridobi vse najpotrebnejše informacije, ki ga seznanjajo z bistvenimi vsebinami o neki dotični lokaciji. O storitvi pa govorimo takrat, ko je potrebno za pridobitev informacij potrebno plačati: ali gre pri tem za vodiča, ki turista spremlja ves čas njegovega potovanja (in je torej že vključen v ceno potovanja), ali gre za najem domačega vodiča na neki lokaciji (to je ponekod celo obvezno, četudi je skupna na ogled prišla s svojim vodičem), lahko pa je tudi posebna internetna aplikacija, ki je posebej oblikovana za zahtevnejšega gosta in se dostop do nje lahko tudi zaračunava.

Če so vsebine predstavljene s pomočjo **QR kode**, kar v zadnjem času postaja vse pogostejša praksa, potem je to običajno prosto dostopno, a ne vedno. Vsebine določenih lokacij (zlasti tiste, ki si želijo dodatne ekonomske izrabe) so lahko ponujene tudi proti plačilu in so zato tudi bolj komercialne narave: poleg dodatnih vsebin, predstavljenih morda preko posebnega avatarja, da bi bili s tem še atraktivnejši, lahko vsebujejo tudi komercialne oglase lokalnih ponudnikov. Ko gre za projekt, sofinanciran z javnimi sredstvi, je prva opcija razumljivo veliko bolj zaželeno oziroma priporočljiva.

Avatar in interaktivni zemljevid sta torej zelo uporabni digitalni orodji, ki sicer ne moreta v celoti nadomestiti dobrega vodiča ali vodičke, lahko pa precej pripomoreta k temu, da je dostopanje do informacij preprosto, zanimivo in učinkovito. Tako imenovani avatar je praviloma nek lik (oseba, žival, animiran lik ...), ki pooseblja motiviko ponujenih turističnih vsebin. Z vse hitrejšim razvojem umetne inteligence so animacije teh likov vse bolj avtentične in prepričljive. Imitacija govora v kateremkoli jeziku je že tako dovršena, da uporabnik praktično ne prepozna več neskladij med slišano besedo in premikanjem ustnic animiranega lika. Gost samo izbere jezikovno opcijo, v katerem želi slišati vsebine, in potem mu lik te vsebine tudi ponudi. Obseg vsebin ne sme biti preširok, da se obiskovalec ne zasiti oziroma ne naveliča. Priporočljivo je, da avatarja uporabimo za kvečjemu nekaj stavkov. Ostale vsebine so lahko ponujene na internetnih straneh v sliki in besedi, lahko so v obliki samostojnih zloženok, brošur, monografij ...

Uporaba interaktivnega zemljevida je že dokaj ustaljena praksa ponujanja ne samo ponudbe na sami lokaciji, ampak tudi ob njej. Ti zemljevidi postajajo prav tako vse bolj dovršeni in priročno orodje zlasti za pohodnike, kolesarje in večdnevne samostojne popotnike, ki ne potujejo v skupini pod vodstvom vodiča in po vnaprej določenem itinerariju.

Za ogled določenih objektov sakralne dediščine ni potrebno veliko časa, četudi so atraktivni. Turistične operaterje zato nujno zanima, ali lahko svoj program ustrezno napolnijo tudi z drugimi vsebinami: zakaj bi se nekdo eno uro ali več vozil z avtobusom, si nato v četrto uro ogledal zanimivo romansko ali gotško cerkev ter se nato spet z avtobusom vozil eno uro do naslednje lokacije, ne da bi pred tem lahko kje v miru opravil malo potrebo, se odžejal ali videl še kaj zanimivega.

Če teh možnosti ni, se bodo vodje programov gotovo raje odločili za ogled drugih lokacij – takšnih, kjer te možnosti bodo in to ne glede, ali je tisti objekt sakralne dediščine veliko manj »vreden« z vidika njegove turistične privlačnosti od prvega. Če se v povzetku kriterija njegovo bistvo ponazori z nekoliko banalno ilustracijo: nekdo bo le stežka uspešen pri ponujanju ogleda fantastičnega objekta sakralne dediščine, če obiskovalec mora računati s tem, da nikjer v polmeru 30 kilometrov ne bo mogel iti na malo potrebo ali v miru spiti topel čaj. Prav zato je ta kriterij uvrščen na prvo mesto med preostalimi kriteriji druge polovice.

5. Ambientalnost

Pod pojmom ambientalnost se razume okolje, v katerega je nek objekt sakralne dediščine umeščen. Kako obsežno je to okolje, je precej relativno – lahko je to zgolj nekaj sto metrov, lahko pa tudi nekaj kilometrov. Na obseg prostora, znotraj katerega vrednotimo objekt sakralne dediščine in tudi sam prostor, vpliva več dejavnikov: geografska lega, stopnja pozidave prostora (stopnja urbanizacije), prometnice, naravne danosti, bližina objektov kulturne dediščine ... Za primerjavo bi lahko vzeli cerkev Svetega Martina v Sombotelu ter cerkvico svete Ane v Boreči. V prvem primeru bi bilo nesmiselno govoriti, da je ambient, ki nekako naravno (organsko) sodi k tej cerkvi, kar celo mesto Sombotel, z nakupovalnimi središči in industrijsko cono vred. Doživljajsko in vplivno območje cerkve bi lahko zamejili nekako do mestnega središča, do naslednje cerkve oziroma z obsegom vidnega polja (če stojimo pred cerkvijo), znotraj katerega so objekti, privlačni s svojo arhitekturo in zgodovino. Ambient cerkvice Svete Ane pa je nekaj povsem drugega – okoli in okoli nje je gozd, ki je lepo ohranjen in spada v omrežje ekološko pomembnih območij Natura2000 ter zavarovano območje narave Krajinski park Goričko. V tem primeru bi torej obseg ambienta po površini lahko celo presegal obseg ambienta cerkve svetega Martina. Cerkev svete Ane namreč nima nobene »konkurence«, ker je osamljena in skrita, zato ji nekako »pripada« kar cel gozd, sredi katerega stoji¹¹.

Z vidika okolja kot kriterija se torej želi izpostaviti pomen okolja za doživljanje sakralne dediščine, ki se nahaja v tem okolju. Mirna, urejena okolica gotovo pomembno prispeva k celotnemu vtisu, ki ga na obiskovalca pusti srečanje s sakralno dediščino. V kolikor bi se torej morali odločati med dvema objektoma sakralne dediščine, ki sta si po ostalih kriterijih precej blizu skupaj, bi se skoraj zagotovo večina povsem spontano (brez posebnega analiziranja in razmišljanja) odločila za tisti objekt, ki leži v lepšem in privlačnejšem okolju. Pomena tega kriterija se marsikje dobro zavedajo, zato veliko pozornosti namenjajo tudi urejenosti okolice in nasploh njeni vizualno-privlačni podobi.

Gre torej za ocenitev privlačnosti oziroma estetike »atmosfere« prostora zaradi naravnih in kulturnih danosti, ki ga napolnjujejo skupaj z objektom sakralne dediščine, ki je primarni predmet našega turističnega zanimanja. Kriterij bi lahko poimenovali tudi z besedo veduta, ki morda še natančneje definira in izpostavlja aspekt, kateremu pripisujemo pomemben delež znotraj skupne ocene turistične »vrednosti« nekega sakralnega objekta.

Negativen primer, ki dokazuje, kako pomemben kriterij je ambientalnost, je cerkev svetega Boštjana (sveti Sebaščan) v Pečarovcih. Majhna cerkev na vrhu hribčka, ki sicer nima nekih posebnih umetniško-zgodovinskih predikatov, je s postavitvijo velikega radiotelevizijskega oddajnika v njeni neposredni bližini izgubila še tisto privlačnosti, ki jo je imela prej zaradi svoje preproste »simpatičnosti« in lege na vrhu gričevnatega grebena. Na srečo po poteku pogodbe le-ta ni bila podaljšana in oddajnik je bil zato odstranjen. Ostal je še en oddajnik mobilne telefonije, ki sicer prav tako kazi celotno podobo okoli

¹¹ Na žalost je bil v njeni bližini pred kratkim postavljen telekomunikacijski oddajnik, ki je sicer zakrit med drevesi, vendar je bila kljub temu z njegovo postavitvijo ambientalna kakovost cerkve Svete Ane precej zmanjšana.

cerkve, vendar je ta podoba po odstranitvi velikega oddajnika zdaj vendarle znatno manj degradirana, kot je bila prej.

Nasprotno pa je pozitiven primer ambientalnosti cerkev svete Ane v Boreči, katere osamljena lega ob manjšem pokopališču ter parku sredi borovega gozda deluje zelo estetsko in privlačno. Za cerkev svete Trojice v Gornjih Petrovcih (Nedela) ter evangeličansko cerkev v Križevcih velja podobno, saj se že od daleč vidi, kako lepo umeščeni na vrhu gričev skladno dopolnjujeta mozaično kulturno krajino Goričkega. Blejski otok je svetovno znan prav po zaslugi izredne ambientalnosti, ki mu ga daje cerkev Marijinega Vnebovzetja. Velja pa seveda tudi obratno: cerkvi daje posebej pečat njena izjemno atraktivna lega sredi jezera in z visokimi gorami v ozadju. Ena največkrat fotografiranih cerkva v Sloveniji je Cerkev sv. Primoža in Felicijana na Jamniku, ki osamljena na vrhu hriba in z Alpami v ozadju ter ozko potko, ki po grebenu vodi do nje, predstavlja že kar nekakšno turistično ikono Slovenije.

Cerkev Svetega Boštjana v Pečarovcih pred odstranitvijo oddajnika (vir: Google)

Cerkev sv. Primoža in Felicijana na Jamniku (foto: Profimedia)

6. Dostopnost

Dostopnost kot kriterij bi se morda celo lahko združil s kriterijem 4 (Spremljajoča ponudba), vendar se po drugi strani zdi, da je ta vidik presojanja prostora, v katerem se nahaja neka sakralna dediščina, za uspešno turistično trženje posebnega pomena. Pred očmi kriterija je vprašanje, kako dostopen je želeni objekta. To vprašanje ima dva dela. V prvem delu se sprašujemo, ali je do njega moč priti tudi z velikim turističnim avtobusom ali ne; kakšne so ceste, ki vodijo do tja, so vmes kakšne ovire (podvozi, mostovi, tuneli, naklonine), je tam dovolj parkirnih mest ... in podobno. Svete Višarje, zelo priljubljeno romarsko središče, so dostopne recimo z gondolo in peš po gorskih stezah. Ozka cesta sicer vodi okoli gore na vrh, a ni odprta za prosti promet in tudi nobenega avtobusa še ni nihče tam videl. To je za načrtovanje ogleda te destinacije zelo važno vprašanje. Potem, znani so primeri, ko so avtobusi obtičali v ovinkih ali križiščih ozkih uličic starodavnih mest Italije in Francije, saj tiste uličice nikoli niso bile namenjene za nadstropne avtobuse ali še kaj manjšega. Iz tega so na spletu nastale anekdote, vendar v tistem trenutku turistom ujetim v avtobusu zagotovo ni bilo do smeha in jim je to doživetje lahko povsem pokvarilo turistično izkušnjo¹².

Prvi del vprašanja se torej nanaša na samo dostopnost **DO** sakralne dediščine (prometno infrastrukturni vidik), drugi del vprašanja pa se osredotoča na dostopnost **V** sakralno dediščino samo (odprtost za ogled interierja).

Glede ogleda notranjosti objekta sakralne dediščine obstaja več možnosti:

- a) ogled notranjosti ni možen in tudi v prihodnosti ne bo,
- b) ogled začasno ni možen (na primer zaradi obnovitvenih del),
- c) ogled je možen, a le do notranjih vrat, ki so zaklenjena (pogosta praksa),
- d) ogled je možen samo za vnaprej najavljene skupine,
- e) ogled je možen kdaj koli, tudi za nenajavljene obiskovalce¹³ (objekt je bodisi stalno odprt, bodisi je v bližini urejena sprejemnica za prodajo kart).

V primeru, da ogled notranjosti ni možen, se je potrebno vprašati, ali je ogled zunanosti dovolj za obisk ali ne. Odločilnega pomena pri odgovoru na to vprašanje je, kako pomembna, redka ali atraktivna je zunanost ter ali obstaja v neposredni bližini druga dovolj zanimiva spremljajoča ponudba, ki lahko upraviči pot do lokacije in zadovolji pričakovanja turističnih obiskovalcev. Tak primer bi lahko bila Gaudijeva cerkev Svete Družine (Sagrada Familia) v Barceloni še v času, ko sploh ni bila odprta za javnost in so jo mnogi obiskovali zgolj, da si ogledajo njeno zunanost (podobno velja za Notre Dame v Parizu med njeno obnovo po požaru). Poleg tega pa je v njeni bližini množica drugih turistično zanimivih

¹² <https://www.youtube.com/shorts/RjT-iUgjcbo?feature=share;>

<https://www.youtube.com/shorts/wvFP5UzAPWA?feature=share;> <https://www.youtube.com/watch?v=9iE6Olnev5o>

¹³ Ti primeri so pogostejši ob zelo znanih in bolj frekventnih objektih, običajno je to v mestih. Dandanes je to pogosto že elektronsko urejeno, čeprav ne povsod: na primer ogled zelo znane cerkve Svetega Lovra v Trogirju je leta 2025 bil možen le z nakupom papirnate karte v bližnjem muzeju.

objektov, da je načrtovanje turistične etape in postanka na takem kraju več kot upravičeno in tudi ekonomsko upravičeno zaradi velikega interesa.

Pri vrednostni opredelitvi tega dela kriterija se ni dalo natančno oceniti, kam nek objekt uvrstiti, v katero kategorijo. Določeni objekti sakralne dediščine so vsekakor zanimive že s svojim eksterierjem (arhitekturo, zunanjimi ornamenti, grafikami ipd.). Pri nekaterih je možno kontaktirati tudi ključarja, ki objekt odklene in tako naredi objekt še bolj zanimiv, pri nekaterih drugih objektih pa to morda sploh ni možno. Zato je ta del vrednotenja del nalog, ki jih nase mora prevzeti organizator oziroma vodja potovanj.

Študija sama ne more vnaprej razmejiti in klasificirati vse primerne objekte sakralne dediščine glede na možnost ogleda njihove notranjosti: okoliščine se lahko zelo hitro spreminjajo in je nemogoče definirati, kakšna bo situacija v prihodnosti. To seveda ne velja za vse objekte. Po obnovi se ob cerkvi v Jaku ureja turistična točka, kjer bo moč kupiti vstopnico. V tem primeru se torej ve, da bo ogled notranjosti možen znotraj objavljenega urnika. Skratka, če je študija ugotovila, da v času ogleda nekega objekta sakralne dediščine ni bilo možnosti ogleda njegove notranjosti, to še ni bil dovolj tehten razlog, da ta objekt ne bi bil uvrščen v končni predlog izbranih objektov sakralne dediščine.

Avtobus, ki se je zagozdil v ozki ulici (foto: zajem zaslona, internet)

Preverba možnosti vstopa v sakralni objekt je v domeni organizatorja ogleda. Študija ne more jamčiti, da si je vsak objekt kadarkoli možno ogledati tudi od znotraj.

7. Tradicija

Pri tem kriteriju ne gre za tradicijo v smislu ohranjanja kulturnega izročila – ta vidik dovolj podrobno obravnava drugi kriterij –, ampak za tradicijo v smislu obstoja žive dolgoletne prakse obiskovanja neke lokacije oziroma objekta. Kriterij je naveden kot sedmi, kar pomeni, da je četrti v drugi skupini štirih kriterijev. Nek objekt ali prostor morebiti nima posebej dolge zgodovine, morda niti nima posebnega kulturnega ali umetniškega pomena, pa je kljub temu njegovo obiskovanje popularno in predstavlja neko stalno kontinuiteto, ki je potem skoraj zagotovo rezultat tretjega od prvih treh kriterijev: religijskega pomena. Primer za to bi lahko bilo romarsko središče v Medžugorju: že 40 let je nenehno obiskovano, polno vernikov in turistov. Središče je nastalo šele po domnevnih Marijinih prikazovanjih v začetku 80. let prejšnjega stoletja. Objekti zato nimajo neke zgodovinske pričevalne vrednosti in tudi njihova umetniška (ali kulturna vrednost) ni bila nikoli v ospredju. Zato pa imajo izredno poudarjeno vrednost z vidika katoliške religije: tradicija obiskovanja je konstantna skozi vseh teh 40 let in ne kaže znakov usihanja.

Nekaj podobnega bi lahko rekli tudi za Halasovo pot oziroma kar večino poti (pot svetnikov, križeve poti¹⁴), ki so bile ustvarjene v zadnjem času: po eni strani so premlade, da bi mogli govoriti o kaki posebej pomembni zgodovinski vrednosti, podobno pa pogosto velja tudi za njihovo kulturno-umetniško vrednost. Se pa je z njihovo vzpostavitvijo začela tradicija, ki je dovolj vitalna in kontinuirana, da v povezavi s velikim verskim pomenom predstavlja pomemben element sakralne dediščine (resda novejše), ki na ta način upravičeno sodi v kontekst tega projekta. Znotraj projektnega območja bi to lahko veljalo za cerkev v Bogojini, ki se je je prijelo ime Bela golobica in je deležna pogostih obiskov tudi zaradi posebnih arhitekturnih prijemov znanega arhitekta Jožefa Plečnika (oltarni elementi s črnimi amforami spominjajo na egipčanska svetišča, tu je potem še raven strop z lokalnimi lončarskimi izdelki, en centralni nosilni steber, ki simbolizira Kristusa ...).

Novo vzpostavljena tradicija romanja blaženega Brenner Jánosa (foto: magyarkurir.hu)

¹⁴ Velik lesen križev pot na Svete Gore nad Bistrice ob Sotli, ki ga je ustvaril znani avtor križevih potov Stane Jarm, ima lahko za koga tudi svojo lastno umetniško vrednost – vendar, četudi bi mu jo kdo oporekal, pa ne bi mogel zanikati, da tudi v tem primeru (torej z dvomljivo umetniško vrednostjo) bistveno prispeva k občutenju območja kot duhovne krajine.

Estetika sakralne dediščine

Posebno poglavje si zasluži vprašanje o estetski vrednosti sakralne dediščine. Kot izhodišče se lahko vzame teza, da sakralna dediščina nima posebnega ali odločujočega vpliva na turistično privlačnost neke lokacije, zlati še za tiste turiste, ki niso verni. V tem primeru bi to pomenilo, da se obstoječa turistična ponudba praviloma promovira skozi izdelke (TV oglase, jumbo plakate, videe, spletne strani, brošure, kataloge ...), ki ne vsebujejo podob cerkva, kapel, samostanov in podobnega. Že hiter prelet skozi turistično-promocijske izdelke pa dokazuje, da ni tako, oziroma da velja ravno nasprotno: skorajda ni turistične razglednice, turistične kampanje, kataloga za počitnice v oddaljenih ali manj oddaljenih krajih, v katerih ne bi bili še posebej slikovito predstavljeni tudi tovrstni objekti.

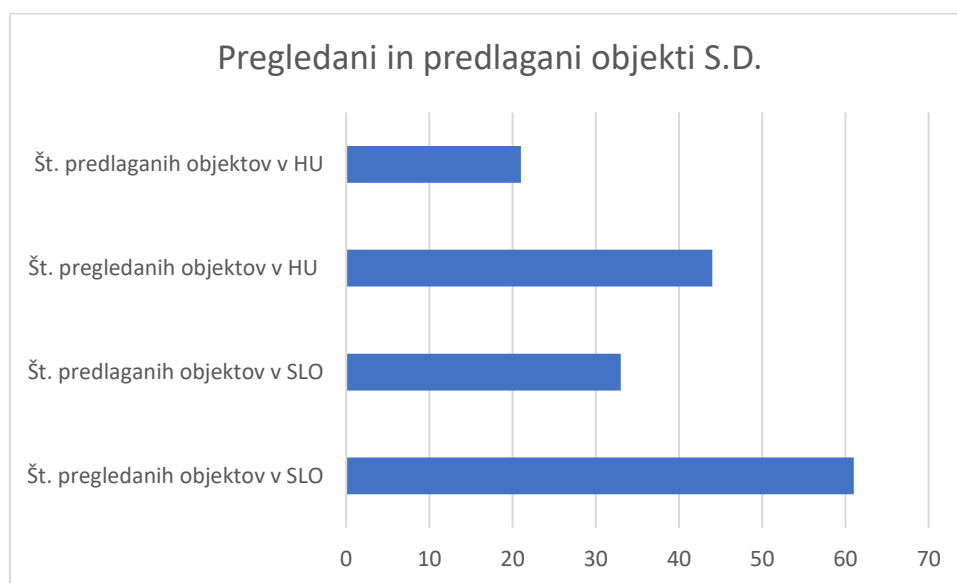
Eden največjih športnih dogodkov na svetu, kolesarska dirka Tour de France, med svojim večurnim prenosom, ki vsako leto h gledanju privablja na desetine milijonov gledalcev po vsem svetu, vedno turistično predstavi francoska mesta, skozi katera se peljejo kolesarji. Ti krajši helikopterski posnetki francoskega podežolja se osredotočajo predvsem na cerkve, samostane in, razumljivo, tudi na graščine, dvorce in podobne arhitekturno in zgodovinsko izstopajoče objekte. Podobno bi lahko ugotovili tudi za mnoge druge podobne dogodke in zlasti še za večje turistične kampanje, ki jih nacionalne turistične organizacije izvedejo s pomočjo oglaševalskih agencij. Vsak narod, ki da nekaj nase in ki se svetu želi predstaviti kot narod tradicije, vrednot in lepote, bo med lepotami kulturne dediščine zagotovo izpostavil tudi svojo sakralno dediščino. Ta dediščina nenazadnje pričuje ne samo o estetiki prostora, ki jo je nek narod izgradil v preteklosti in jo neguje vse do danes, marveč posredno pričuje tudi o narodovih vrednotah in vzvišenih idealih, ki si jih sam šteje v ponos.

Prostor, v katerega je premišljeno umeščen sakralni objekt, je nedvomno veliko zanimivejši, privlačnejši, skratka lepši in povečuje estetično vrednost prostora, v katerem se nahaja. Tu ne gre za vsiljevanje neke nepotrebne religioznosti v kontekst turistične ponudbe, ampak preprosto za estetiko. To lepo ilustrira spodnji primer, kjer imamo na eni strani pogled na Alpe v megli s cerkvico v ospredju in drugič brez nje.

Analiza opravljenega dela

Na slovenski strani je bila presoja narejena na 61 lokacijah s sakralno dediščino, od tega jih je 33 prišlo v končni izbor. Na madžarski strani je bila presoja narejena na 44 lokacijah s sakralno dediščino, od tega jih je 21 prišlo v končni izbor. Čeprav je madžarski del projektnega območja večji, je predlog sakralnih objektov na slovenski strani daljši. Prvi razlog za to je, da je bilo na slovenskih strani pregledanih več objektov. Drugi razlog pa je, da se bo raziskovanje nadaljevalo še v naslednjo obdobje in da ta seznam torej ni povsem dokončen. Vendarle pa je potrebno poudariti, da so vsi projektni pogoji kar zadeva študijo že s tem predlogom izpolnjeni. Gre torej zgolj za samoiniciativno željo partnerjev, da se v okviru nadaljevanja rednega dela na projektu (in ne kot zunanja storitev) obstoječi predlog po potrebi dogradi. Nenazadnje bo študija služila tudi kot gradivo za konferenco, kjer se bodo ti predlogi predstavili in evalvirali ter po potrebi korigirali oziroma dopolnili.

Med pregledanimi objekti sakralne dediščine niso bile samo cerkve, ampak tudi kapele, samostani in znamenja. Povsem pragmatična odločitev pa je bila, da je za namene integralnega turističnega produkta najprimerneje, če se v končni predlog uvrstijo prav cerkve, saj so najvidnejši in najbolj izpostavljeni objekti sakralne dediščine ter kot taki najboljši nosilci tudi ostale ponudbe, ki je nanje vezana. Nelogično bi bilo, da bi recimo neko znamenje, kot je bratonski pil, bil samostojna lokacija za turistični ogled, medtem ko bi bila bližnja beltinska cerkev prav tako izbrana kot samostojna lokacija. Nekaj podobnega bi lahko trdili tudi v primeru Hadikove mumije v Lendavi ter izbora lendavske cerkve, na katero je potem vezana omemba oziroma ponudba ogleda Hadikove mumije, pa ne samo mumije, ampak tudi sinagoge in judovskega pokopališča v Dolgi vasi. Izbrane cerkve torej služijo kot neke vrste centri, v okolici katerih se potem lahko nahaja tudi druga ogleda vredna sakralna dediščina.

Spodaj sta dva primera, ko sicer zelo zanimiva objekta sakralne dediščine ne predstavljata samostojne točke ogleda, ampak sta vezana na večji in bolj prepoznaven objekt sakralne dediščine, ki je v njuni bližini. V primeru bratonskega pila je to beltinska cerkev, v primeru evangeličanskega zvonika v Boreči pa cerkev svete Ane v Boreči.

Znamenja, ki prikazujejo sedečega (hrvaškega) Kristusa, so dokaj redka in so pogosto povezana z zelo zanimivi zgodbami. Bratonski pil iz 1724 je bil postavljen v zahvalo, ker sta se oče in sin rešila smrti, ko ju je nameraval gostilničar, pri katerem sta na poti iz Gradca prenočevala, umoriti. (foto: Wikipedija)

Evangeličanski zvonik v Boreči (foto: <https://svet24.si/lokalno/pomurje/novice/boreca-zvonik-sto-let-1828253>)

Rezultati študije – izbor lokacij

V nadaljevanju so predstavljene lokacije, za katere se predlaga uvrstitev v ponudbo novega turističnega produkta z imenom CROSS-SACRAL. Lokacije, ki niso prišle v končni izbor, v tej preglednici niso zajete, saj namen študije ni primerjava med »dobrimi« in »slabimi« lokacijami, oziroma med »večvrednimi« in »manjvrednimi«. Tu ne gre za tekmovalnost ali dodeljevanje nekega privilegiranega položaja. Lokacije, ki jih ni v preglednici, so še vedno lahko vključene v razširjeno turistično ponudbo, saj ni nobenega razloga, da bi morale biti na vsak način izločene iz turistične ponudbe.

Pri študiji gre preprosto le za predlog, katere lokacije vključiti v turistično ponudbo, in nikakor ne za edino veljavno merilo, ki ga je nujno slepo slediti. Predlog poskuša biti karseda objektivni in zato vrednoti turistično privlačnost sakralne dediščine v projektnem območju skozi kar sedem različnih kriterijev, ki pokrivajo kar najširše poglede na primernost neke lokacije za turistične namene. Vsekakor pa se končnemu izboru lahko očita tudi določena subjektivnost, saj bi bila že sama definicija dovolj ozko in nesporno določenih kvantificiranih parametrov, po katerih bi bilo moč popolnoma objektivno oceniti turistično privlačnost neke sakralne dediščine, praktično neizvedljiva naloga. Vendarle pa je končni rezultat tak, da skorajda ni mogoče, da bi se zmotil pri prav vseh predlogih: nekaj jih je povsem samoumevnih in bi jih v končni izbor uvrstil prav gotovo vsak ocenjevalec. Napaka je morda kvečjemu le 10-15 %, kar pomeni, da bi se končni predlog še bolj objektivnega ocenjevanja od tega lahko razlikoval za 3-4 lokacije. To pa je vendarle dovolj dober rezultat, da mu na koncu koncev gre zaupati. Nenazadnje je tudi zato v tem predlogu zajetih 33 lokacij in ne samo 20, kolikor je bila osnovna zahteva glede na projektno dokumentacijo.

Lokacije so zaradi boljše preglednosti (in v izogib nepotrebnemu razlikovanju na »boljše« in »slabše«) navedene po abecednem vrstnem redu.

Hadikova mumija v cerkvi Svete Trojice v Lendavskih gorah (foto: naoff.si)

	KRITERIJ								
Lokacije v Sloveniji	1	2	3	4	5	6	7	A	VR
1. Apače									
2. Beltinci									
3. Benedikt (sv. Benedikt)									
4. Benedikt (sv. Trije kralji)									
5. Bodonci									
6. Bogojina									
7. Boreča									
8. Črenšovci									
9. Domanjševci (katoliška)									
10. G. Petrovci (katoliška)									
11. G. Petrovci (evangeličan.)									
12. Grad									
13. Jeruzalem									
14. Kančevci									
15. Kobilje									
16. Križevci (evangeličanska)									
17. Križevci pri Ljutomeru									
18. Lenart									
19. Lendava									
20. Ljutomer									
21. Martjanci									
22. Murska Sobota									

23. Negova									
24. Ormož									
25. Puconci									
26. Selo (rotunda)									
27. Stara Gora									
28. Sveta Ana v Slov. Goricah									
29. Sveta Trojica v Slov. Gor.									
30. Sveti Jurij ob Ščavnici									
31. Tišina									
32. Turnišče									
33. Velika Nedelja									
Lokacije na Madžarskem									
1. Csempeszkopács									
2. Csepreg									
3. Döröske									
4. Jak									
5. Körmend									
6. Köszeg									
7. Magyarszecsőd									
8. Nadasd									
9. Nemeskolta									
10. Óriszentpéter									
11. Pinkaszentkirály									

A – označuje lokacije, za katere se predlaga, da so predstavljene z **avatarjem**
VR – označuje lokacije, ki so zanimive z vidika **več religij**

Kratki opis izbranih lokacijah

Slovenija

Apače: So tretje najpomembnejše romarsko središče v škofiji Murska Sobota. Cerkev, ki je bila zgrajena okrog leta 1440, je posvečena Marjinemu Vnebovzetju. V začetku 18. stoletja sta bila lesena stropa barokizirana. Prižnica in veliki oltar sta iz druge polovice 18. stoletja. Na južnem delu cerkve se je ohranil sramotilni steber (pranger). Iz kulturno-zgodovinskega vidika sta najznamenitejša dela cerkve gotska rozeta, narejena iz enega samega kosa kamna, kar jo uvršča med edinstvene primerke v Evropi. Kamniti gotski kip Marije je iz leta 1470. V bližini je ohranjenih več kužnih znamenj. Nedaleč stran je tudi evangeličanska cerkev.

Beltinci: Neobaročna cerkev iz leta 1742 je posvečena svetemu Ladislavu. V njej je tudi grobnica rodbine grofov Zichy. Cerkev ima neobičajno zunanost (fasado) in pravokotni tloris. Nad glavnim vhodom je poslikava akademika Staneta Kregarja. V kapeli, ki jo je dal prizidati grof Avgust Zichy, je marmorna renesančna plošča iz 15. stoletja s podobo Marije z Jezusom. Grof Zichy je v letih 1890 do 1894 dal na južni strani cerkve postaviti beneški studenec in spomenik sv. Teodora. V cerkvi se redno obhajajo svete maše. V bližini je dvorec grofov Zichy, nekaj dalje pa Otok ljubezni z brodom in mlinom. V Bratonicih je zanimivo znamenje bratonski pil, ki prikazuje sedečega Kristusa. V bližini cerkve je bila nekoč tudi sinagoga, ki pa je bila uničena.

Benedikt (Sveti Benedikt): cerkev svetega Benedikta je med najstarejšimi v Sloveniji. Po ljudskem izročilu sta se Ciril in Metod ustavila pri Benediktu na svoji poti v Rim. Sredi 11. stoletja je staro cerkveno poslopje nadomestila večja zidana stavba, ki danes predstavlja srednjo cerkveno ladjo. Zgrajena je bila v romanskem slogu, v 12. stoletju pa so ji prizidali gotski stolp. Cerkev predstavlja kvaliteten primer raščene cerkvene arhitekture. Enotno stavbno maso pokriva dvokapnica. Nad zahodno fasado, ki ga zaključujeta dva vogalna opornika, se dviga masiven zvonik. Celotno stavbo, ki deluje okorno, razbijajo le gotsko zašiljena okna in gotski prezbiterij na vzhodu. Zahodna fasada je nečlenjena. Ima trojen vhod in okenske odprtine ter gotsko biforo tik pod zvonikom. Cerkev se prvič omenja leta 1329, a je v osnovi še starejša. Njeni najstarejši deli so gotska okna in prezbiterij. Obok ladje je okrašen z grbi in ima letnice prezidav. Cerkveni prostor se je razvijal postopoma iz enoladijskega v dvoladijski prostor. Danes je cerkev triladijska stavba in je v celoti obokana. To je rezultat njene postopne razširitve. Najprej so k romanski ladji v 16. stoletju prizidali poznogotski prezbiterij, v 2. polovici 19. stoletja pa stranski ladji. Oprema v cerkvi je večinoma neogotskega tipa. Posebnost je stranski oltar iz poznega baroka. Ob cerkvi je še leta 1617 stala kostnica sv. Mihaela, ki pa so jo pred letom 1764 odstranili. Križni obok v prezbiteriju in kvadratne obočne pole so verjetno plod zavestne zakasnitve 16. stoletja. V cerkvi je tudi kripta ter kamen, velikosti 90 x 60 cm, s tremi simboli krogov s križi in obrisom človeške glave. Kamen je neznanega izvora. Starosti napisa ni moč ugotoviti. Simboli morda predstavljajo sprejemanje božanske energije. Leta 2011 je doživela večjo obnovo notranjosti.

Benedikt (Trije kralji): Cerkev svetih Treh Kraljev je dovolil pozidati salzburški nadškof Matthäus Lang von Wellenburg leta 1521, kot podružnično romarsko cerkev. V letih med 1521 in 1528 so župljani najprej zgradili enoladijsko cerkev. Plašč današnje cerkve je bil dokončan verjetno leta 1558. V drugi

polovici 16. stoletja je bil pozidan zvonik in obokani obe stranski ladji. V naslednjih stoletjih (leta 1756 ali 1757) je bila prizidana zakristija z oratorijem. Poznogotska triladijska cerkev sodi med največje umetnostne spomenike v Sloveniji. Štiri zunanje portale krasijo oporniki ter venčni zidec, ki se nad vrati in pod okni pravokotno lomi. Zvonik je nadstropje višji kot sleme strehe in ima dodan stolpič s stopniščem. Vhod v cerkev z juga, zahoda in severa predstavljajo trije bogato členjeni portali, četrti, v južni steni prezbiterja, je preprostejši. Nad zahodnim portalom je letnica 1558. Notranjost je tridelna stopnjevana dvorana. Slopi so osemkotni in imajo konkavno posnete stranice in geometrično okrašene baze. Obok glavne ladje leži na konzolnih služnikih. V stranskih ladjah je obok križno grebenast, služniki pa segajo do tal. Prezbitelj je širok in precej nizek, rebra nosijo poligonalni služniki z renesančnimi kapiteli. Shema oboka je rombasta zvezda. Na sklepnikih so simboli evangelistov in letnica 1564. Posebej dragoceni so oltarji. Najstarejši je oltar Kristusovega rojstva in ima značilen gotski krilni oltar. Drugi je preprostejši iz okoli leta 1620 in je posvečen Trem kraljem. Renesančni oltar Marijinega vnebovzetja je leta 1611 naredil mariborski mizar Stützl, kiparska skupina Marijinega vnebovzetja pa je nekaj desetletij mlajša, iz leta 1636 in je predstavnik zlatih oltarjev 17. stoletja. Zanimiva je tudi kamnita prižnica z reliefi, ki stoji ob stebru ob slavoloku. Med 1902 in 1903 je bila v celoti obnovljena notranjost in zunanost.

Bodonci: Evangeličanska cerkev ima izjemno lepo lego na bodonskem griču. Prvotna kapela je bila lesena, postavljena že 1792. leta, leta 1800 pa so tu postavili leseno cerkev, za katero je značilen triosni tloris, stranski krili sta psevdo-baročni. Čebulasti zvonik je bil zgrajen v stilu novega baroka. V notranjosti je nadstropna galerija, okna so visoka in ozka. Orgle so ene najstarejših. Oltar je delo Franza Kurasa iz Radgone. V cerkvi se redno opravljajo božje službe. V bližini cerkve je kapela svetega Lenarta.

Bogojina: Del prvotne cerkve, ki spada med značilno prekmursko gotik 14. stoletja, je ohranjen in služi v novi cerkvi kot dostop v funkciji kora in podkorne lope. Prvotna cerkev je bila v letih 1793. in 1810 prezidana ter posvečena Gospodovemu vnebohođu. V cerkvi sta bila tudi oratorij in grobnica. Stari barokizirani stavbi so v letih 1925-1927 po načrtih znanega arhitekta Jožeta Plečnika prizidali dvoladijsko nesimetrično zasnovo. Prizidan je bil tudi zvonik z ravno streho. V notranjščini je lesen strop z izdelki domače keramike. Nova cerkev ima enoladijski prostor pravokotne oblike s pravokotnim prezbiterijem in je ena najpomembnejših modernih cerkva v tem delu Evrope.

Boreča: Cerkev je posvečena sveti Ani. Velja za eno najstarejših cerkva na tem območju. Čeprav nekateri postavljajo njen nastanek v 13. ali celo v 12. stoletje, je bila današnja stavba zgrajena v 16. stoletju, kar se predvideva po vklesani letnici 1521 na ščitku nad glavnim portalom v zahodni fasadi. Cerkev je zgrajena na tradicionalnem srednjeveškem tlorisu. Obsega pravokotno ladjo in nekoliko ožji prezbitelj, ki je tristrano zaključen. Zvonik nad korom je lesen. Zvonik in streha sta pokrita s škodlami, do 17. stoletja pa je bila streha pokrita s slamo. Zgodovinski viri pričajo, da so jo Turki leta 1664 pred bitko pri Monoštru popolnoma opustošili. Ponovno so jo obnovili šele leta 1739 in jo na novo baročno obokali. Bolje kot notranjost je ohranjena zunanost cerkve. Ladja je le malo daljša in širša od prezbiterja, ki je obdan s šestimi zunanjimi oporniki. Ohranilo se je tudi nekaj gotskih oken ter portal, ki s svojo dekoracijo potrjuje, da gre za arhitekturo zrelega 16. stoletja. Zunanost je v glavnem ohranila svojo gotsko podobo. Cerkev je bila obnovljena še leta 1911 in 2000. V bližini je evangeličanski zvonik, v celoti obnovljen.

Črenšovci: Prvotna cerkev, ki je bila lesena, je bila postavljena že v srednjem veku. V vizitacijskih zapiskih iz leta 1669 piše, da je že v 14. stoletju stala lesena kapela, posvečena sv. Križu. Nova cerkev je bila zgrajena leta 1857. Opeko so večinoma ljudje sami naredili in sicer vsaka vas določeno število. Leta 1860 jo je posvetil sombotelski škof Szenczy Ferenc. To je največja cerkev v soboški škofiji, levo pri vhodu je kapela, v njej pa je grob narodnega buditelja Jožefa Klekla. Je del Brenner-Halasove poti. Ob cerkvi je spominski park pomembnih mož.

Domanjševci: To je podružnična cerkev z eno ladjo, zahodnim zvonikom ter polkrožno zaključeno apsidno. Najprej je bila posvečena sv. Venčeslavu, pozneje sv. Martinu. Njena posebnost so na zahodni strani vidni ostanki empore – posebnega prostora, ki je bil namenjen samo plemičem in to že v 13. stoletju. Naslednja posebnost je kamnit portal na južni strani, ki cerkvi daje širši zgodovinski in kulturni pomen. Kapitelj ima vklesane figure iz rastlinskega in živalskega sveta. Zanimiv je tudi lik Jagnjeta božjega v timpanonu, ki ima podaljšan rep v obliki *fleur-de-lys*, kar morda kaže na povezavo z dinastijo Arpadov. Cerkev stoji na evropski kulturni poti sv. Martina in Brenner-Halasovi poti. Slovenski del te poti se začne prav na tem mestu. V bližini je ena večjih evangeličanskih cerkva, katere posebnost sta kipa Martina Luthra in Melanchthona.

Gornji Petrovci: Katoliška cerkev svete Trojice v Gornjih Petrovcih (Nedela) ima starejšo ožjo (romansko) ladjo iz 14. stoletja in širši poznogotski prezbiterij s konca 15. stoletja. Zunaj ima kakovostne in kamnoseško bogate opornike, znotraj pa zvezdast obok na geometričnih konzolah. Zvonik je iz leta 1642, ladjo pa so v baroku dvignili in obokali. Konec srednjega veka so dogradili prostornejši prezbiterij z vrati na južni strani. Vizitacijski zapisnik iz leta 1756 omenja, da ima nedelska cerkev v ladji lesen strop, da je pokrita s škodlami, zidan stolp je zgoraj lesen in v obliki piramide, kor in prižnica sta lesena in poslikana z marmornatimi imitacijami, na sredi oltarja iz leta 1732 je slika na platnu, kjer je upodobljena sv. Trojica. Leta 1908 so odstranili star oltar in sliko sv. Trojice. V absidnem oknu za oltarjem je upodobljena sv. Trojica. Nov oltar je izdelan v novogotskem slogu, ima precej ornamentike in dva reliefa. Cerkev je krita z opeko, novo ostrešje in streho je dobila leta 1946. V bližini sta dve evangeličanski cerkvi: Gornji Petrovci in Križevci.

Gornji Petrovci: Evangeličanska cerkev je bila zgrajena leta 1804. Po izročilu je bila lesena in je kmalu po blagoslovitvi zgorela. Namestitev rednega duhovnika leta 1821 predstavlja ustanovno leto evangeličanske cerkvene občine Gornji Petrovci. Cerkev, katere temeljni kamen je bil položen 1824, je bila narejena iz doma narejene opeke. V Šopronu je bil leta kupljen prvi, 400 kilogramov težki zvon. Prve cerkvene orgle so bile kupljene leta 1876, nove pa leta 1914. V letih 1894-95 so dotedanjo cerkev razširili in v celoti prenovili v romanskem, tako da je dobila sedanjo podobo in velikost. Arhitekt je bil Placotta Daniela iz Budimpešte. Velika enoladijska cerkev z galerijo, prezbiterijem in zahodnim zvonikom predstavlja tipičen evangeličanski tloris. Prizidali so tudi stolp oziroma zvonik ter opremili notranjost cerkve. Postavili so oltar z ograjo, kupili oltarno sliko in namestili klopi. Stolpno uro so namestili leta 1907 v že zgrajeni zvonik.

Grad: Cerkev je posvečena Marijinemu vnebovzetju, njeni začetki segajo vsaj v leto 1208, ko je bila sezidana sedanja ladja cerkve, kateri so pozneje v 14. ali 15. stoletju prizidali gotški prezbiterij. Prvotno cerkev so porušili verjetno v času bojov z Otokarjem Češkim leta 1270. Dejstvo, da je imela prvotna cerkev zvonik ločen od cerkev dokazuje, da je bila cerkev tu že v dobi romanike. Gotški prezbiterij in njegovo povezavo z ladjo se postavlja v 14. stoletje. Prvotno je imela raven strop, ki so ga odstranili leta

1660, ladjo pa obokali in poslikali. Leta 1690 je še imela lesen stolp. Pod oltarnim delom je kripta rodbine Szechy, na sklepniku prezbiterija je grb rodbine z dvoglavi orlom. V cerkev vodita portala v južni steni ladje in v zahodni steni zvonika, oba kamnoseško obdelana. Glavni oltar je leta 1778 izdelal radgonski kipar Janez Klein. Na njem je lesen Marijin kip z detetom iz leta 1510. Kip je ostanek poznogotskega oltarja s krili s štirimi reliefnimi in štirimi poslikanimi upodobitvami prizorov Marijinega življenja in Jezusovega otroštva. Marijin kip z detetom je vstavljen v baročni oltar, krili pa hranijo v Narodni galeriji v Budimpešti. V petdesetih letih prejšnjega stoletja je cerkveno ladjo dodelal arhitekt Jožef Plečnik. Maše so redno, 15. avgusta pa je tu redno romanje. Nad cerkvijo je največji grad v Sloveniji, v bližini pa je tudi kripta rodbine Szécheny, obeležje Beli križ ter center Vulkanija.

Jeruzalem: Cerkev je posvečena žalostni Materi Božji, poimenovane po sliki, ki so jo prinesli križarji in romarji iz Jeruzalema v začetku 13. stoletja. Slika je na glavnem oltarju cerkvice in je kopija prvotne podobe. Cerkev je bila zgrajena v 17. stoletju zaradi prisege, če bo kuga nehala moriti. Cerkev ima eno ladjo, glavni oltar in tri stranske. Kjer je glavni oltar, je nekoč stal molitveni stolp za priprošnje in zaobljube križarjev in romarjev, ki so hodili v Sveto deželo. V 13. stoletju so na tem mestu križarji nemškega viteškega reda zgradili kapelico, ki je bila velika kot današnji baptisterij. V srednjem veku je dobil ozemlje današnjega Jeruzalema v posest nemški viteški red. Svoj pečat so pustili tudi v cerkvi, saj je na stropu nad glavnim oltarjem njihov križ in še danes je cerkev v njihovi lasti. Anina kapela je kot prizidek in hkrati vhod v cerkev.

Kančevci: Bedenički breg je imenovan po benediktincih, ki so imeli tu domnevno svoj samostan. Z gotovostjo se lahko trdi, da je na tem mestu cerkev stala že v 11. in 12. stoletju. Leta 1208 se prvič pisno omenja benedička (kančevska) cerkev. Ogrski kralj Andrej II. je podelil grofu Nikolaju iz Železnega zemljišče Lindwo (Gornjo Lendavo). V tej listini je omenjena tudi cerkev svetega Benedikta. Predvideva se, da je bila pri Bedeniku (zaselek Kančevci) tudi benediktinska opatija. Glede na vizitacijski zapisnik iz leta 1698 zemljiška gospoda pri Nedeli (današnji Gornji Petrovci) ter Benediktu ni prestopila v katoliško vero, so augsburške veroizpovedi ostali tudi njihovi podložniki. Cerkev je postala spet katoliška 1732. leta. Leta 1698 so bedeničko cerkev pozidali, vendar to ni cerkev, ki se omenja leta 1208. Vizitacijski zapisnik iz leta 1778 opisuje cerkev takole: »Cerkev je podolgovata in četverkotna, pozidana iz kamna in opeke, krita s hrastovimi škodlami. Je v dobrem stanju in blagoslovljena v čast svetemu opatu Benediktu.« Današnja bedeniška cerkev je bila leta 1896 temeljito neoromansko prenovljena na podlagi stare cerkve. Kasneje je bila na južnem delu dodana še zakristija. Sedanja cerkev je morda že tretja na tem mestu. Cerkvena zasnova je enoladijska, z na vzhodu poligonalno zaključenim nižjim prezbiterijem. Ostanek meter debelega opečnatega zidu, ki deloma poteka skozi današnjo cerkev, bi lahko bil del temeljev severne stene prvotne cerkve oziroma opatije. Odkriti poznosrednjeveški grobovi v cerkveni ladji so najverjetneje ostanek pokopališča. Sedanja cerkev stoji na nekdanjem pokopališču. V bližini je dom duhovnosti, razstava netopirjev v stari šoli ter rojstna hiša narodnega buditelja Mikloša Küzmiča.

Kobilje: Cerkev je posvečena svetemu Martinu. Cerkev iz 1926 sestavljajo stolp, z dvokapnico krita ladja, prezbiterij in lopa. Zunanost je členjena z vertikalnimi oprogami in pravokotnimi ter polkrožnimi okni. Okna so zastekljena z vitraži akademskega slikarja Staneta Kregarja iz leta 1972. Vitraži prikazujejo med drugimi kneginjo Emo Krško sveta brata Cirila in Metoda ter svetega Štefana.

Maše so redno vsako nedeljo. Cerkev je del evropske kulturne poti svetega Martina. Ob cerkvi je najstarejši brek v Sloveniji, ki tu raste že od 17. stoletja. Nedaleč je grič svetega Martina s kapelo svete Marije, zgrajena leta 1991. Tu bi naj nekoč stala cerkev sv. Martina, zgrajena že okoli leta 1271. Ob njej bi naj bil tudi kapucinski samostan, ki je bil uničen med turškimi vpadi leta 1627.

Križevci: Leta 1783 je bila evangeličanska cerkvena občina uradno ustanovljena, ko so se začele izvajati božje službe v hiši Nikolaja Gergarja. To je ena izmed prvih treh evangeličanskih cerkvenih občin v Sloveniji, nastalih po tolerančnem patentu Jožefa II. 1781. Cerkev je bila zgrajena, posvečena in predana svojemu namenu leta 1785, ko je bila v njej opravljena tudi prva božja služba. Leta 1812 je bil zgrajen zvonik. Prvič je bila cerkev obnovljena leta 1885, ko je bila podaljšana za štiri metre, potem leta 1983 in nazadnje leta 2015. Cerkev ima eno ladjo z majhnim poligonalno zaključenim prezbiterijem in zahodnim zvonikom s čebulasto streho.

Križevci pri Ljutomeru: cerkev je posvečena Povišanju Svetega Križa in je ena izmed najstarejših cerkva na Murskem polju. Prvotno cerkev bi naj sezidali šentpavelski benediktinci Kraj je dobil ime po zavetniku cerkve - svetem križu. Majhno svetišče, ostanki so vidni na severni strani sprednjega dela, se omenja že v trinajstem stoletju. Pred cerkvijo stoji kip Janeza Nepomuka iz začetka 19. stoletja, kužno znamenje je iz leta 1609, južno od nje pa stoji prenovljena kapela sv. Ane iz leta 1582. V kapeli je razstava duhovnika in narodnega zastopnika Matije Slaviča. Stara cerkev je bila spočetka enoladijska. Iz leta v leto je zaradi večanja števila vernikov postajala premajhna. Zaradi tega so jo leta 1892 povečali. Stolp in prezbiterij sta ostala nedotaknjena, ladjo pa so nadomestili s tremi v neogotskem slogu. Povezanost gotike iz šestnajstega stoletja se lepo ujema z neogotsko opremo s konca devetnajstega stoletja.

Lenart: Cerkev je posvečena svetemu Lenartu in se prvič omenja leta 1196. Nekoč jo je obdajalo taborsko obzidje. Stoji na vzpetini nad trgom, na najvišji točki. V obdobju turških napadov je imela obrambno funkcijo. Zaradi svoje kvalitetne arhitekture in kamnoseških detajlov predstavlja najlepši primer "slovenjegoriške gotike". Je enotna poznogotska stavba, ki je v osnovi romanska, iz obdobja med leti 1516 in 1518. Leta 1531 je bila vdelana pevska emporo, v sredini stoletja pa so še prizidali zvonik z obrambnim pomolom in strelnico. Na zvonu je letnica 1573. Dve baročni kapeli na zahodni strani sta iz prve polovice 18. stoletja, zakristijo pa iz srede 18. stoletja. Fasada je členjena z vertikalnimi in horizontalnimi lizenami in maltastimi šivanimi robovi. Današnjo podobo je dobila leta 1862, domnevno pa je iz 16. stoletja. V njej hranijo relikvijo svetega Lenarta. Maše se obhajajo redno.

Lendava: Cerkev je posvečena sveti Katarini Aleksandrijski. Že v času knezov Koclja in Pribine se v zgodovinskih virih okoli leta 840 omenja prva cerkev v Lendavi. V obdobju vladavine kralja Štefana I. Ogrskega so leta 1100 novozgrajeno cerkev posvetili Mariji. Konec 12. stoletja so cerkev porušili Tataři. Na severnem obrobju mesta je v začetku 16. stoletja János Bánffy postavil samostan s cerkvico, ki so jo v času turških vpadov Turki popolnoma uničili. Štiri reliefe o tej cerkvi še danes hranijo v Narodni galeriji v Budimpešti. Konec 17. stoletja so cerkev sezidali posestniki Esterházyji, ki je nato med letoma 1749 in 1751 dobila dokončno današnjo podobo. Pred prezbiterijem je cerkev na videz razširjena kot prečno stoječa ladja. Tu sta postavljena dva stranska oltarja poznobaročnega sloga. Glavni oltar je mogočen in ga krasi slika svete Katarine Aleksandrijske, ki je delo italijanskega mojstra Felixa Barazzuttia iz leta 1888. V bližini je sinagoga ter judovsko pokopališče v sosednji Dolgi vasi. Posebna atrakcija je Hadikova mumija v bližnji Sveti Trojici v Lendavskih gorica. Tu se končuje Brenner-Halasova pot.

Ljutomer: Prvotna cerkev Sv. Janeza Krstnika je bila sezidana v romanskem slogu v 12. stoletju, gotovo pa že pred letom 1328. V začetku 15. stoletja so jo znatno razširili ter pozidali prezbiterij v gotskem slogu. Med leti 1688 in 1690 so ladjo, ki je bila še v romanskem stilu, porušili ter zgradili novo zgradbo s tremi ladjami v baročnem stilu. Arhitekturno je zlasti pomemben prezbiterij, njegova notranjščina se odlikuje s slokostjo in bogatim kamnoseškim okrasjem, ki je deloma tudi figuralno. Gotski rebrasti obok je nad zaključkom oblikovan po zvezdastem sistemu, zaključki reber pa počivajo na štirih figuralnih konzolah. Poleg dveh vzdanih izjemno kvalitetnih nagrobnikov s konca 15. stoletja cerkev odlikuje tudi bogata baročna oprema. Zakristija je bila prizidana leta 1839, nekaj pozneje pa je bila obnovljena vsa cerkev. Ima pet oltarjev, enega velikega in štiri male. Cerkev je dobila orgle že leta 1737. Mimo vodi Jakobova pot (El Camino).

Martjanci: Že pred letom 1392, ko so pozidali in poslikali sedanjo cerkev, je stala v Martjancih cerkev posvečena svetemu Martinu. To je razvidno iz popisa gornjelendavskega gospostva iz leta 1366, kjer omenja v župniji svetega Martina 18 vasi. Enoladijska cerkev ima obokani gotski prezbiterij. Leta 1392 jo je s freskami poslikal Janez Akvila iz Radgone. Ohranjena je lastna podoba umetnika, ki spada med najstarejše slikane avtoportrete v Evropi. Vse do prve svetovne vojne je cerkev imela baročno opremo. Marmorni glavni oltar s kipom svetega Martina je bil izdelan leta 1925 po načrtu arhitekta Jožeta Plečnika. Zvonik je eden najlepših gotskih zvonikov v tem delu Slovenije. Martjanci in cerkev so na evropski kulturni poti svetega Martina.

Murska Sobota: katoliška cerkev je posvečena svetemu Nikolaju in se prvič omenja leta 1297. Poznoromansko cerkveno jedro s kornim zvonikom izvira s konca 13. stol. V drugi polovici 14. stoletja so ga prezidali v tristrano sklenjen, rebrasto obokan prezbiterij, s kamnoseško pomembnimi parlerijskimi maskami ter poslikan z dvema plastema slikarij. Starejša plast poslikav naj bi nastala v prvi polovici 14. stoletja. Na obočnih poljih pod zvonikom je slikarije konec 18. stoletja zasnoval graški slikar Matthias Schiffer, ki je naslikal tudi oltarno sliko. Po več prezidavah med 15. in 18. stoletjem je bila cerkev v letih 1910–1912 temeljito prezidana po načrtih arhitekta Ladislava Takača. Ta je ohranil jedro stare cerkve, ob kateri si je na novo zamislil triladijsko baziliko s prečno ladjo ter svodasto kupolo nad sečiščem. Pročelje cerkve zaznamuje kompozicija petih niš s Szápáryjevim grbom ter polkrožno zarisani glavni vhod v cerkev s stiliziranim cvetličnim vencem. Notranjost dopolnjujejo Kregarjevi in Bizovičarjevi vitraži. Namesto stranskih kapel je na južni strani ob zvoniku zgrajena grobnica patrona cerkve, soboškega grofa, na severni pa oratorij rakičanskega grofa s krstilnico in zakristijo. Nedaleč stran v centru mesta je evangeličanska cerkev Martina Luthra. Evangeličanski kompleks s cerkvijo je bil zgrajen v neogotskem slogu v letih 1907 - 1910. Dopolnjujeta ga dve stranski enonadstropni stavbi s poudarjenima vogaloma in trikotnimi členjenimi strešnimi čeli z dvojnimi okenskimi nišami in stolpiči. Cerkev je bila zgrajena po vzoru cerkve v Nagyváradu iz opeke s tremi pročelnimi stolpi, izmed katerih osrednji zraste v visok zvonik. Okenska rozeta nad glavnim vhodom se ponovi v oltarnem delu s podobo Martina Lutra. Rebrast strop v notranjosti nosijo stebri, na katerih stojita tudi oba stranska balkona vzdolž ladje in orgelska galerija nad glavnim vhodom. Arhitekt je zasnoval tudi notranjo poslikavo, avtor oltarne slike Snemanje s križa pa je Jenő Bory. Na vzhodni cesti, ki vodi v mesto, so ostanki judovskega pokopališča, med letoma 1908 in 1954 pa je na Lendavski ulici stala sinagoga, ki jo je v madžarskem arhitekturnem stilu naredil arhitekt Lipót Baumhorn.

Negova: Romarska župnijska cerkev Marijinega rojstva se nahaja v središču naselja. Prvotno gotsko cerkev je dala leta 1556 zgraditi grofica Katarina Trauttmannsdorf. Enoladijska cerkev s tristrano

sklenjenim prezbitერიem in zvonikom na južni strani je bila zgrajena 1710 na mestu gotske. Zahodno fasado členijo portal in štiri niše s kipi. Leta 1850 so prizidali še Križev kapelo. Glavni oltar je posvečen Mariji Devici in je iz leta 1712, stranska oltarja pa sta postbaročna. Vsi oltarji so bili predelani ter opremljeni s tirolskimi kipi iz leta 1888. Baročne orgle z rokokojsko ornamentiko so iz leta 1760. Župnišče je iz leta 1763. Pred cerkvijo stoji na baročnem podstavku kamniti kip Karla Boromejskega, ob poti med cerkvijo in gradom Negova pa se nahaja kamniti kip Janeza Nepomuka, ki izvira iz prve polovice 18. stoletja. V bližini je še več sakralnih (kip Karla Boromejskega) in kužnih znamenj, tudi sramotilni steber (pranger), ter negovski grad. Cerkev je del Marijine romarske poti.

Ormož: Cerkev je posvečena svetemu Jakobu in se prvič omenja leta 1271. V 15. stoletju so ji prizidali ladjo, ki pokriva križni obok, in zakristijo. Leta 1591 so cerkev predelali v renesančnem slogu. V letih 1605 in 1704 je bila cerkev izropana in onečaščena, zato so jo leta 1736 ponovno posvetili, hkrati pa so ladjo povišali in obokali, vzdali pevsko emporo in podaljšali zakristijo do kapele. Med letoma 1869 in 1873 je cerkev poslikal Jakob Brollo. Nad vhodom v zakristijo so odkrili relief Gregorijanskega Kristusa s plemiškim donatorjem s konca 14. stoletja. Med baročno opravo izstopa prižnica iz druge polovice 18. stoletja. Zvonik je srednjeveškega porekla, o čemer priča njegov zahodni portal. Med opremo cerkve velja posebej omeniti skulpturo sedeče Madone z detetom na prestolu iz časa kmalu po letu 1400. Plastika spada v skupino skulptur ptujskogorske kiparske delavnice, ki se je okoli leta 1400 izoblikovala na Ptujski Gori. Na severni steni severne kapele sta ohranjeni dve plasti srednjeveških poslikav pred letom 1400. Od stenskih poslikav velja izpostaviti še poslikavo ladje iz leta 1632 s prizori iz Geneze in Pasijona. Gre za pasijonski cikel s štirindvajsetimi prizori, ki je eden izmed najobsežnejših v Sloveniji, ob tem pa pomemben dokument protireformacijskega časa prve tretjine 17. stoletja. V bližini je obnovljen ormoški grad. Cerkev je del Jakobove romarske poti.

Puconci: Evangeličansko cerkev so zgradili leta 1784 in je prva zidana evangeličanska cerkev v Sloveniji. Najstarejše jedro se razpozna v zahodnem pročelju in zlasti v poznobaročnih slogovnih prvinah zvonika ter v razgibani strešni partiji. Enoladijsko zunanjščino poleg stranskih vhodnih lop členijo na vsaki strani še po štiri okna, še dve pa sta v vzhodni steni, ki se zaključuje s poligonalno apsido. Temeljita prenova v letih 1908–1909, ki jo je načrtoval arhitekt Ladislav Takač, je puconsko cerkev kakovostno obogatila. Pretanjeno oblikovan plašč zunanjščine krasi poleg jasne parcelacije in dobro postavljenih stranskih vhodnih lop še stilizirana dekoracija, izpeljana iz bogate zakladnice tradicionalnih vzorcev ter v svojskih secesijskih izvedbah. Notranjost obokane cerkve povezuje v ubrano celoto široko obtekaajoč in s secesijsko dekorativnostjo prežet balkon. Takátseva prenova puconske evangeličanske cerkve sodi med najodličnejše ter v secesijskem duhu izpeljane adaptacije sakralne arhitekture. V bližini je nekdanja evangeličanska šola ter spominski dom Štefana Küzmiča, vas Puconci pa se ponaša kot kraj reformacije.

Selo: Po svoji kulturno-zgodovinski pričevalnosti je cerkev svetega Nikolaja in Device Marije romanska rotunda iz prve polovice 13. stoletja. Vizitacijski zapiski iz leta 1698 poročajo, da so jo zgradili templjarji. Ta zgodnje srednjeveška stavba je bila v letih 1845–1846 bistveno prezidana. Je med najstarejšimi stavbami v Sloveniji. Do leta 1864 je v apsidi stal poznogotski krilni oltar, ki je bil nato prenesen v Budimpešto. V prvi polovici 14. stoletja je bila za staro osnovo poslikana severna stena pod kupolo z motivi Poklona treh kraljev. Okrog leta 1400 je bila vsa notranjščina prevlečena s tanko plastjo ometa in poslikana. Od prve poslikave se je ohranila kompozicija Pohoda in poklona treh kraljev, ki naj bi nastala v 1. tretjini 14. stoletja. Centralno mesto na vrhu kupole zavzema čez ves obok razpeta elipsasta mavrična avreola, v kateri sta Sveta Trojica in Kristus. Poslikave, med njimi tudi na temo pasijona,

slogovno sodijo v gotski idealistično-plastični slog. Njihov avtor je verjetno nekdo iz gornje-štajerske vojvodske delavnice in ne Janez Akvila. Rotunda nima zvonov, zato visijo zvonovi v samostojnem lesenem stolpu. Zgrajena je iz opeke, zunanjščino pa razčlenjujejo talni zidec iz vulkanskega tufa, ritmično razporejene lizene, slikovit podstrešni venec ter stožčasta skodlasta streha. Okroglo svetišče je zaradi svojih značilnosti gradnje najverjetneje preostanek domnevno obsežnejšega srednjeveškega stavbnega kompleksa. V bližini rotunde je evangeličanska cerkev Selo.

Stara Gora: Baročna cerkev Svetega Duha seže v leto 1697 in je bila zgrajena po naročilu grofa Schachenturna mlajšega. Poslikave v njej so delo italijanskega slikarja Jakoba Brolla iz Gumina. Občudovanja vredna je njena bogata baročna notranjost in baročna oprema iz leta 1709. Še danes v cerkvi stoji dragocena orgelska omara iz 17. stoletja, orgle same pa veljajo za druge najstarejše v Sloveniji. Zunanja posebnost cerkve je zvonik s čebulasto streho. Cerkev je dolga 27 metrov, v višino meri 9 metrov in z zvonikom vred 47 metrov. V bližini je mlin na veter, etnološka zbirka, Blaguško jezero.

Sveta Ana v Slovenskih goricah: Leta 1654 je bila zgrajena lesena kapela, nato pa med letoma 1693 in 1705 sedanja cerkev sv. Ane, ki je bila nato v 19. stoletju dvakrat obnovljena. Na podlagi poročil v vizitacijskih zapisnikih 17. in 18. stoletja je imela podružnična cerkev svete Ane leta 1764 tri oltarje (ti niso isti, ki so tu danes), tabernakelj, spovednico, prižnico, zakristijo in s pločevino obit zvonik s tremi zvonovi, pokopališče brez grobov in hišo za kurata. Cerkev sestavlja ladja in polkrožni prezbitერი. Ob južni stranici prezbitერიja je zakristija in oratorij nad njo, ob severni stranici pa je prizidana stranska kapela. V zahodnem delu ladje je empора, ki sloni na dveh toskanskih stebričih. Oboki ladje so ločeni z oprogami, ki se od preprostih kapitelov nadaljujejo s pilastri. V prezbitერიju so boki ločeni od ostenja z močnim ogredjem. Posebno poudarjena sta oba vzhodna kapitela pilastrov, ki sta okrašena z jajčevnikom, volutami in klasicističnimi venci. Glavni vizualni poudarek so veliki oltar v prezbitერიju, Marijin oltar v severnem delu slavoločne stene, prižnica v južnem delu slavoločne stene, tabernakelj, ki je bil nekoč sestavni del velikega oltarja, sedaj pa je nameščen v severni kapeli, ter orgle s poznobaročnim okrasjem na empori. Blizu cerkve je kužno znamenje z napisom in letnico 1647.

Sveta Trojica v Slovenskih goricah: baročna cerkev Svete Trojice so postavili med leti 1636 in 1640. Na tem kraju so že leta 1631 postavili leseno kapelo v čast Svetemu Duhu. Ker so ljudje večkrat videli na vrhu hriba goreti tri luči ali tri zvezde nenavadne oblike, so z dovoljenjem škofa na tem mestu postavili cerkev Svete Trojice. Prvotna cerkev je obsegala današnji zahodni zvonik, nekoliko nižjo ladjo z južno kapelo in kvadratast prezbitერი s strešnim stolpičem. Ker so se tukaj začeli goditi čudeži, se je število romarjev zelo hitro večalo. Leta 1663 so cerkev zato prevzeli avguštinci. Leta 1693 je bila na severni strani ladje prizidana loretska kapela. Kapelo so zgradili z darovi soproge negovskega grofa, Marije Elizabete Travtmanstorf. V njej je niša s črno Marijo, ki je obdana z bogatim rokokojevskim okvirom. S pomočjo grofa Draškoviča iz Varaždina je bila cerkev med leti 1735 in 1740 povsem prezidana, saj so jo obrnili tako, da se je njen fasadni zvonik znašel na oltarnem koncu, stara ladja pa se je spremenila v prezbitერი, ki so mu prizidali sedanjo ladjo. V letih 1779-1780 sta bila dozidana še dva zvonika. Leta 1811 so avguštinci zapustili Sveto Trojico, zaradi velikega števila romarjev pa so jo leta 1854 prevzeli frančiškani, ki jo upravljajo še danes. Celotna cerkev je bila poslikana leta 1883. Stropne freske v ladji in v prezbitერიju so iz leta 1884, prikazujejo pa angele, ki predstavljajo devet angelskih korov. Glavni oltar je dominantna arhitektura, ki obvladuje celoten prostor. Nastal je med leti 1752 in 1755 ter je po vsej verjetnosti delo delavnice v Gradcu. Oltarna arhitektura so zaključili z atiko, na kateri je upodobljeno Božje oko. Oltar je v celoti lesen, vsi arhitekturni deli so izvedeni v tehniki štuka-lustra. Center oltarja je

slika Sv. Trojice, kvalitetno delo neznanega umetnika iz 18. stoletja. Stranskih oltarjev je deset. Cerkev krasijo številni kipi, med njimi so omembe vredni kipi štirih cerkvenih očetov v prezbiteriju. Ohranjen je še zvon iz leta 1666. Samostanski kompleks ob cerkvi so začeli graditi po letu 1663, ko so Sveto Trojico prevzeli avguštinci. S pomočjo grofa Travtmanstorfa iz Negove so leta 1692 dozidali obsežno samostansko poslopje. V samostanu je urejen muzej mašnih oblačil, knjig in posodja.

Sveti jurij ob Ščavnici: Zasnova gotske cerkve, ki je posvečena svetemu Juriju, seže v 13. stoletje. Sestavljena je iz pravokotne ladje, višjega in ožjega prezbiterija, severne stranske ladje z oratorijem, južne nizke kapele ter prizmatičnega zvonika. Današnja jurjevška župnija se je najpozneje v 13. stoletju izločila iz radgonske pražupnije. Prvotna cerkev je bila postavljena še v romanskem slogu. Bila je majhna kapelica, kjer je bilo le toliko prostora, da je duhovnik lahko opravil sveto daritev, ljudstvo pa je stalo zunaj. Kapelica je stala tam, kjer je sedaj prezbiterij. H kapeli je bila prizidana ladja, najbrž že v dobi romanskega sloga, gotovo pa takrat, ko so dobili stalnega župnika, torej pred koncem 13. stoletja. Sedanja glavna ladja je še iz tistega časa. V 14. stoletju je bil postavljen nov, večji prezbiterij, ki še sedaj stoji, pozneje v 15. stoletju je bil dostavljen zvonik in obok nad ladjo, v 17. stoletju pa še stranska ladja in južna kapela. Pri zadnjih vratih stoji gotski škropilnik in je bil nekdanj krstni kamen. Leta 1970 je bila ob stari cerkvi zidana nova cerkev. Tukaj je vodila rimska cesta od Ptujске gore do Blatnega jezera in po njej sta verjetno hodila tudi sveta brata Ciril in Metod.

Tišina: Leta 1347 se omenja Marijina cerkev v kraju Mesynch, ki je istovetna z današnjo tišinsko cerkvijo. Tišinska župnija je nastala verjetno že v 12. stoletju. Cerkev je bila prvotno posvečena Marijinemu vnebovzetju, tako kot dve najstarejši prekmurski cerkvi: pri Gradu in v Turnišču. Možno je, da je sedanja cerkvena ladja ostanek cerkve, ki je obstajala že v 14. stoletju. Cerkev je bila v 16. stoletju prenovljena, ko so dozidali današnje mogočno svetišče v slogu pozne gotike. V starejših poročilih se omenja Sara Szechy, soboška grofica, kot dobrotnica cerkve. Prvotno je bil zvonik nad svetiščem. V času turških bojev konec 17. stoletja je bila tišinska cerkev zelo prizadeta, saj jo je zajel ogenj. Zgoreli so strop v cerkvi, ostrešje z zvonikom nad svetiščem, oprema v cerkvi in leseni deli oltarjev. Kmalu zatem so jo popravili in postavili v cerkveni ladji zidan obok in obnovili streho nad cerkvijo ter sezidali nov zvonik na zahodni strani ladje, kot je še danes. Leta 1698 je imela cerkev tri kamnite oltarje, le glavni je bil uporaben. V cerkvi je bilo več kript (grobnic). Zakristija na severni strani in celotna cerkev sta bili tlakovani z opeko. Glavni oltar je dal leta 1756 znova postaviti patron Peter Szapary. Tabernakelj na glavnem oltarju je bil lesen in pozlačen. Cerkev je imela 3 zvonove, ki so jih vojaki 1916. leta pretopili v topovske krogle eden je ostal vse do danes. Cerkev predstavlja nadaljevanje romanske tradicije cerkve z vzhodnim zvonikom, ki so ji na začetku 16. stoletja prizidali večji prezbiterij in zvonik na zahodu. V bližini je obnovljen dvorec Grofa Báltthyanya.

Turnišče: Pod cerkveno upravo zagrebške škofije (ustanovljene leta 1094) je prišlo tudi Prekmurje. Tedaj je nastala tudi župnija Device Marije Pod logom v Turnišču. Stara je že 900 let, zato je to pražupnija. V letu 1334 jo zapisnik prvič omenja kot župnijo. Tu je bil sedež vicearhidiakona za vse Prekmurje. Na ozemlju turniške župnije je do leta 1267 gospodovala slovenska rodovina svobodnjakov Jure. Pred letom 1265 so bili srditi boji med rodovino Jure in dolnjelendavskimi Haholdi, poznejšimi Banffyji. V spor je posegel ogrski kralj Bela IV. Ogrski in rezultat je bila sprava med rodovinama, do katere je prišlo v turniški cerkvi leta 1267. Romanska enoladijska cerkva z apsido je torej gotovo iz druge tretjine 13. stoletja. Rodbina Jure se je morala umakniti iz turniške župnije na Goričko. Banffyji so dali dozidati ladjo stare turniške cerkve okoli leta 1380. Zaradi sestave tal je cerkev v celoti zidana iz opeke in ne iz kamna,

kot je bil običaj v večini evropskih dežel. Še najbolj pa se turniška cerkev od drugih romanskih cerkvic tega tipa razlikuje po tem, da so njene stene zunaj in znotraj razčlenjene s plitvimi zidnimi vdolbinami, kar je posebnost poznoromanske opečne arhitekture na zahodnem Madžarskem. Imela je tudi emporo. Vso prvotno cerkev so pozneje spremenili v prezbitერიj. V letih 1380-1389 je cerkev po dokončani gotizaciji poslikal radgonski slikar Janez Akvila. S slik v turniški cerkvi je razvidno, da je bila cerkev že takrat romarska. Na loku okrog apside je bila v prvi polovici 14. stoletja naslikana podoba Device Marije zavetnice s plaščem. Druga slika iz leta 1383 predstavlja rotečo molitev štirih oseb Banffyjeve rodbine. Sedaj stara cerkev je po zapisniku iz leta 1778 zgrajena leta 1383. Imela je štiri altarje in dve kapeli. Glavni oltar je bil leta 1778 posvečen Marijinemu vnebovzetju. V cerkvi so bile tedaj tri kripte (grobnice). Prva je bila kripta Banffyjeve rodbine, ostali dve so pozneje odstranili. Prvotna turniška cerkev je imela zvonik ob zakristiji. V njem so bili leta 1669 trije zvonovi, leta 1811 pa celo štirje. Škof Marjan Turnšek je 15. avgusta 2007 svetišče Marije pod logom v Turnišču razglasil za osrednje božjepotno središče murskosoboške škofije. Turnišče je del Brenner-Halasove poti.

Velika Nedelja: Okoli leta 1273. je tedanji nemški viteški red tu ustanovil križniško komendo Stala je na prostoru kjer je danes čudovit grad in ob kapeli iz 12. stoletja ki stoji še danes: to je polkrožni del, ki se drži zvonika cerkve. Cerkev Svete Trojice so križniki zgradili v romanskem slogu in jo dozidali v dobi gotike, kar je vidno v gotskih oknih na steni zgradbe. Leta 1674 so cerkev dvignili, podaljšali in obokali. V letu 1696 so dozidali kapeli sv. Janeza Nepomuka in sv. Jožefa. Ohranjen romanski prezbitერიj je od glavne cerkvene ladje ločen z zidom. V njem je krstilnik iz okoli leta 1235, ki je izdelan iz pohorskega marmorja in je edinstven oziroma najstarejši v Sloveniji. Na krstilniku so štiri ženske glave, ki predstavljajo simbol štirih rajskih rek, ki tečejo iz božjega prestola. Štukatura na pevske koru in v obeh kapelah je del italijanskega mojstra Schomassija. Okoli 1770 so vzhodni del cerkve spremenili v kapelo Matere Božje (prostor pod zvonikom, ki se zaključuje z polkrožno romansko apsidno). Kapelo sta leta 1831 poslikala graška slikarja Franc in Jožef Kreuzer (poslikava ni več ohranjena). Pred cerkvijo sv. Trojice stoji kip Janeza Nepomuka. Križevniška cerkev je polna baročnih oltarjev, štukatur in slik. Ob prenovi so na stenah odkrili stare freske iz 14. stoletja. Baročno župnišče ima na stropu soban ohranjene čudovite freske, štukature in poslikave. Dvonadstropni grad ima štiri trakte in prav toliko okroglih obrambnih stolpov. Prvič se omenja leta 1273 kot križniška komenda. V 17. stoletju so ga prenovili in renesančno zasnovo gradu so baročno nadgradili.

Opomba: Zgornji opisi cerkva niso lastno avtorsko delo, ampak gre za povzetke in izpise iz že obstoječih objav, ki so dosegljive na svetovnem spletu, med njimi:

- register nepremične kulturne dediščine <https://geohub.gov.si/>,
- Wikipedija,
- Facebook,
- občinske spletne strani,
- strani turistično informacijskih centrov,
- Krajinski park Goričko,
- <https://slocerkve.si/>,
- kamra.si,
- nakoncuvasi.si in drugi.

Seveda se ob zgornjem seznamu lahko postavi vprašanje, zakaj niso nanj uvrščene še nekatere druge cerkve, kot na primer Odranci (trije stolpi), Sveti Jurij na Goričkem (nova gotika), Kuzma (poslikave umetnika Perka), Gornja Radgona (pražupnija), Cankova, Pertoča, Radenci (Ciril in Metod), Veržej, Kapela (izjemna ambientalnost), Gornja Bistrica, Razkrižje, Hotiza, Dolenci (tu bi naj župnija bila že v 14. stoletju), Hodoš, Mala Nedelja, Juršinci in mnoge druge.

Odgovor ni povsem enoznačen: včasih gre za novejšo gradnjo (19. ali celo 20. stoletje), včasih je izvirnih ostalin prejšnjih obdobij (zlasti gotike) zelo malo, včasih pa katera od vključenih cerkva bolje zastopa tip cerkve (na primer pozni barok). Cerkev v Dobrovniku je posvečena svetemu Jakobu in je na Jakobovi poti, vendar je precej modernistična. Podobno lahko ugotovimo tudi za nekatere evangeličanske cerkve v tem območju. Neka splošna ugotovitev pa je, da je v današnjih cerkvah še kar nekaj gotskih ostalin in da so razen modernističnih cerkva in poznega baroka prenove pogosto potekale po zgledu prejšnjih obdobij (nova gotika, romanika). Skupni imenovalac vseh neizbranih cerkva je, da nimajo od prvih treh kriterijev nobenega ovrednotenega z zeleno, oziroma da nimajo od prvih treh kriterijev vsaj dva ovrednotena z modro. Pri mnogih med njimi pa bi se vendarle lahko ugotovilo, da imajo med prvimi tremi kriteriji enega ovrednotenega z modro: gre torej za razmeroma majhne razlike.

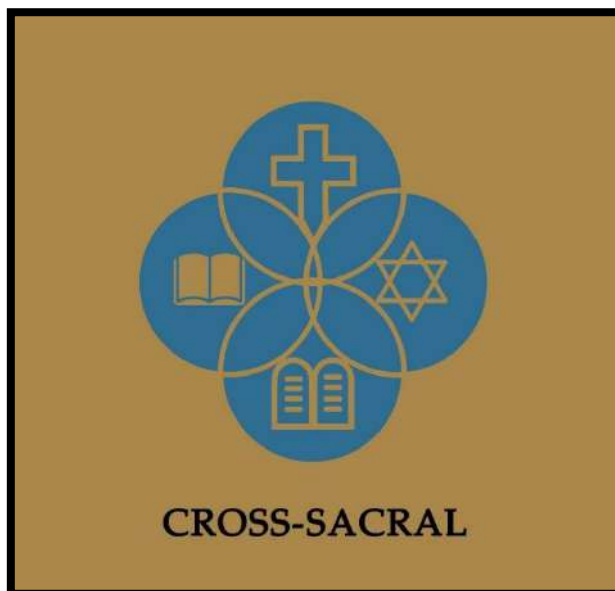

Blagoslov motorjev v Mirni peči (foto: delo.si)

Celostna grafična podoba turističnega produkta

Del predstavljanja in promocije novega turističnega produkta je tudi celostna grafična podoba. Preko te podobe se ciljne skupine učinkoviteje nagovarjajo, saj ima stilizirano in estetsko dovršeno vizualno posredovanje bistvenih informacij dolgoročnejši učinek v primerjavi z glasovnim ali pisnim komuniciranjem. Ljudje so veliko lažje zapomnimo podobe, kot pa zapisane vsebine, zlasti če gre za obče simbole. Zato se komunikacija, ki poleg klasičnih komunikacijskih orodij uporablja tudi vizualno simbolno govorico, praviloma izkaže kot veliko uspešnejša v primerjavi s komunikacijo, ki ne uporablja te govorice.

Za projekt CROSS-SACRAL je bila izbrana podoba enakovrednega simetričnega krožnega prepleta štirih elementov, od katerih po en simbolizira vsako od treh religij, medtem ko je četrti simbol skupen vsem. Križ simbolizira katolištvo, knjiga simbolizira Biblijo in s tem evangeličanstvo, Davidova zvezda simbolizira judovsko vero, dve podolgovati in zgoraj zaokroženi tabli pa ponazarjata Deset božjih zapovedi, ki so skupni imenovalci vseh treh religij. Barva krogov je kraljevsko modra, ležijo pa v kvadratnem polju, ki ga izpolnjuje barva starega zlata. Oboje asociira na vzvišenost in dragocenost sakralne dediščine vseh treh religij.

Celostna grafična podoba projekta CROSS-SACRAL

Zaključek

Interdisciplinarna študija o sakralni dediščini projektnega območja v projektu CROSS-SACRAL je pokazala, da je obstoječi potencial za nadaljnji razvoj tako imenovanega verskega turizma v tem delu Evrope resnično velik. Množica sakralnih objektov in nesnovne sakralne dediščine na obeh straneh meje je izjemna in se lahko primerja z marsikaterim veliko bolj znamenitim območjem. V končnem predlogu resda gre predvsem za cerkve, kar pa je po svoje razumljivo, saj so cerkve najbolj izstopajoči elementi sakralne dediščine, ki so kot taki tudi najbolj primerni nosilci tovrstne turistične ponudbe. Vendar je potrebno v isti sapi dodati, da če se turistična ponudba verskega turizma začne s cerkvijo, da se pa niti slučajno z njo tudi ne konča. Cerkev, kot osrednji objekt ponudbe, služi resda kot temeljni motiv turističnega obiska neke lokacije, vendar pa bo turistična izkušnja lahko realizirana v celoti le, v kolikor bo v turističnem produktu ob tej cerkvi našlo svoje primerno mesto tudi vse ostalo, kar je v dotičnem prostoru na voljo: morda je to muzej mašnih oblačil, zbirka liturgičnih ali verskih knjig, izjemni starodavni kipi, stenske poslikave, relikvije, vitraži, križev pot, zvonik, kriptna, glavni in stranski oltarji, obredja in liturgije, pesmi in glasba, procesije, kužna znamenja na trgih, obcestne kapele in križi, samostani, grajske kapele. V povezavi z vsem prej naštetim pa tudi vse drugo »ne-sakralno«, kar dela neko lokacijo turistično zanimivo: lahko so to dvorci in graščine, delavnice tradicionalnih obrti, muzeji, forma-viva, spominski parki, lokalne legende, izjemna naravna dediščina in podobno.

Predvsem pa se je s to študijo želelo pokazati, da je v prihodnjo ponudbo sakralne dediščine (bodisi v okviru tega turističnega produkta, bodisi v kateremkoli drugem) smiselno vključiti tudi manj znane lokacije. Ta del ponudbe bi se morda lahko imenoval »anonimna podeželska sakralna dediščina«. Cerkev Marijinega vnebovzeta v Turnišču ali cerkev Svetega Martina v Sombotelu potrebujeta le malo dodatne turistične promocije oziroma praktično nič, saj sta že sedaj izjemno znani daleč naokoli. Isto pa ne moremo trditi na primer za cerkev Svetega Martina v Domanjševcih ali pa izjemno cerkev v Csempeszkopácsu. Kombinacija obojega se ponuja kot najboljša receptura za oblikovanje atraktivnega turističnega produkta.

Vsak omikan posameznik, ki ceni civilizacijsko-kulturne pridobitve judovsko-krščanske tradicije in etosa, bo z zanimanjem in spoštovanjem raziskoval dediščino, ki nam jo je ta tradicija ohranila vse do današnjih dni. Nekateri izbrani se bodo s tem ukvarjali morda na bolj akademski ravni, medtem ko pa je praktično prav vsem omogočeno, da srečevanje s tovrstno dediščino doživljajo v sproščenem razpoloženju, ki ga omogoča premišljena strukturirana turistična ponudba.

Za konec je potrebno posebej poudariti, da:

ŠTUDIJA NE DOLOČA, KATERI OBJEKTI SAKRALNE DEDIŠČINE SMEJO ALI NE SMEJO BITI DEL PONUDBE V OKVIRU NOVEGA TURISTIČNEGA PRODUKTA, AMPAK SLUŽI LE KOT DOBER PRIPOMOČEK ZA LAŽJE ODLOČANJE PRI NAČRTOVANJU PONUDBE. ČE ŠTUDIJA KATEREGA OD OBJEKTOV SAKRALNE DEDIŠČINE NI UVRSTILA V KONČNI IZBOR, TO NIKAKOR NE POMENI, DA GA NI SMISELNO PONUDITI V OGLED.

Priloga

Spodaj je primer avatarja z imenom Adam, vendar lik ob zaključku te študije še ni bil povsem dokončan, kot tudi ne oblika predstavitve vsebin in QR kode.

VAŠ VODNIK:

ODKRIJTE BAROČNI BISER MONOŠTRA!

Raziščite eno najlepših cerkva na Madžarskem.

Kaj vas čaka?

- **Bogata zgodovina:** Opatijo je na sotočju rek Rabe in Lapinca že leta 1183 ustanovil ogrski kralj Bela III.
- **Veličastna arhitektura:** Občudujte mojstrovino dunajskega arhitekta Franza Antona Pilgrama iz leta 1740.
- **Dramatična preteklost:** Spoznajte zgodbo o uničenju cerkve leta 1605 in njeni impresivni obnovi.
- **Umetniške mojstrovine:** Oglejte si dih jemajoče freske, ki prikazujejo zmago krščanske vojske nad Turki, in glavno oltarno sliko vnebovzvetja Device Marije.

**Skenirajte za
vodnik z avatarjem!**

(QR koda vodi do video
naracije iz strani avatarja)

Kontakt in lokacija: Monošter (Szentgotthárd), Madžarska (najzahodnejše mesto v državi).

Nekateri uporabljeni spletni viri:

- <https://www.cyril-methodius.eu/>
- <https://www.facebook.com/cyril.methodius.route/photos/d41d8cd9/1166758202155111/>
- <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/-/cyril-and-methodius-route-international-conference-the-path-of-cyril-and-methodius-spatial-and-cultural-historical-dimensions->
- https://kozjanski-park.si/wp-content/uploads/2025/03/MRP-Romarski-vodnik_SLO_FINAL_web.pdf
- <https://www.documenta-pannonica.si/>
- <https://kozepkoritemplom.hu/vas-megye/>
- <https://www.visitmoravsketoplice.com/si/S/181/Evropska-pot-sv-Martina>
- <https://geohub.gov.si/>
- Wikipedija,
- <https://slocerkve.si/>
- kamra.si

Rotunda v Selu (foto: BG)

Interreg

Sofinancira
EVROPSKA UNIJA
Az EURÓPAI UNIÓ
társfinanszírozásával

Slovenija – Magyarország

CROSS-SACRAL

SZAKRÁLIS ÖRÖKSÉG A CROSS-SACRAL PROJEKTBEN

Interdiszciplináris tanulmány

Ljutomer, 2026. április

Interreg

Sofinancira
EVROPSKA UNIJA
Az EURÓPAI UNIÓ
társfinanszírozásával

Slovenija – Magyarország

CROSS-SACRAL

SZAKRÁLIS ÖRÖKSÉG A CROSS-SACRAL PROJEKTBEN

Interdiszciplináris tanulmány

Ljutomer, 2026. április

Projekt	CROSS-SACRAL
Program	Szlovénia-Magyarország Interreg
Dokumentum címe	Szokrális örökség a CROSS-SACRAL projektben
Dokumentum	Interdiszciplináris tanulmány
A tanulmányt megrendelő szervezet	PRAK Kft.
Cím	Gregorčičeva 6, Murska Sobota
Felelős személy	Simon Balažic, igazgató
Vállalkozó	VNK art, Vladka Nemec Koštric s.p.
Cím	Užiška ulica 1, 9240 Ljutomer
Adószám	93107412
Felelős személy	Vladka Nemec Koštric
A dokumentum típusa	Nyomtatott változat
Nyelv	Magyar
Dokumentum létrehozásának dátuma	2026. április

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	3
A tanulmány célja	4
A szakrális örökség fogalmának meghatározása	6
Anyagi szakrális örökség.....	8
Megfoghatatlan és szellemi szent örökség	9
A szakrális örökség társadalmi és kulturális jelentősége	10
A szent örökség négy szintje	12
Szint: Szent tárgy	12
Szint: Szent hely.....	13
Szint: Szent ösvény	14
Szint: Spirituális tájkép	22
Szent örökséggel rendelkező vallások válogatása	24
A projektterület meghatározása	26
A szakrális örökség dimenziói.....	28
A szakrális örökség történelmi dimenziói.....	29
A szakrális örökség kulturális és szociológiai dimenziói	31
A szakrális örökség vallási dimenziói	33
Szakrális örökség kiválasztása és adatelemzés.....	34
Első válogatószűrő.....	34
Második kiválasztási szűrő	35
A leíró értékelés előnye a numerikus értékeléssel szemben	36
Hét kiválasztási kritérium	37
A szakrális örökség esztétikája	50
Az elvégzett munka elemzése	51
Tanulmányi eredmények – helyszínválasztás.....	53
A kiválasztott helyszínek rövid leírása.....	57
A turisztikai termék integrált grafikai képe	69
Következtetés.....	70
Melléklet.....	71

Bevezetés

„Vedd le a sarudat, mert a hely, ahol állsz, szent föld!” (2Mózes 3:5)

A „Határok nélküli szakrális örökség: Innovatív turisztikai termék a szlovén–magyar határon átnyúló térség fenntartható összekapcsolása érdekében” című projektet az Interreg VI-A Szlovénia–Magyarország 2021–2027 program harmadik pályázati körében hagyták jóvá. A projekt konkrét célja a kultúra és a fenntartható turizmus szerepének erősítése a gazdasági fejlődés, a társadalmi befogadás és a társadalmi innovációk terén. A CROSS-SACRAL projekt rövidítése összefoglalja a projekt vezérmotívumát, nevezetesen a szakrális örökség keresztkapcsolását a közös promóció és a turisztikai marketing céljából. A vezető partner a Pomurska razvojna agencija in komunikacija d.o.o. Murska Sobotából (PRAK, Szlovénia), a többi partner pedig a Javni zavod za turizem, kulturo in šport Beltinci (ZTKŠ Beltinci, Szlovénia), a Vele-i Kőszeghegyaljáért Egyesület (KHE, Magyarország) és a Vasvári Domonkos Kolostor Alapítvány (Dominicana, Magyarország).

A projekt egyik legfontosabb eredménye az „Interdiszciplináris tanulmány a szakrális örökségről” (a továbbiakban: tanulmány) című dokumentum elkészítése, mivel – a pályázat leírását követve – ennek a tanulmánynak tartalmaznia kell bizonyos elemeket, amelyek elengedhetetlenek a projekt többi legfontosabb eredményének megvalósításához (pl. egy integrált turisztikai termék kialakítása).

A Gornji Petrovci-i Szentháromság-templom belseje (foto: BG)

A tanulmány célja

A projektdokumentációból kiderül, hogy ez a tanulmány elsősorban a szakrális örökség különböző aspektusait (történelmi, szociológiai és vallási) bemutatására törekszik, és ennek alapján a következő lépésben azonosítani, illetve meghatározni kívánja, hogy a projektterületen belül konkrét helyszíneken található különböző vallások örökségének egyes elemei hogyan járulnak hozzá a közös történet kialakításához. Ez a történet kiemeli a békés együttélés, a kulturális sokszínűség és a vallások közötti párbeszéd jelentőségét, melyben a projektterületen belüli szakrális örökség egésze a nemzetek és kultúrák közötti összekötő láncszemmé válik, és így hatékonyan szembeszáll a növekvő szűk látókörű nacionalista tendenciákkal, amelyek gyakran indokolatlanul és önző módon használják ki a hitet saját érdekeik dicsőítésére, sőt legitimálására.

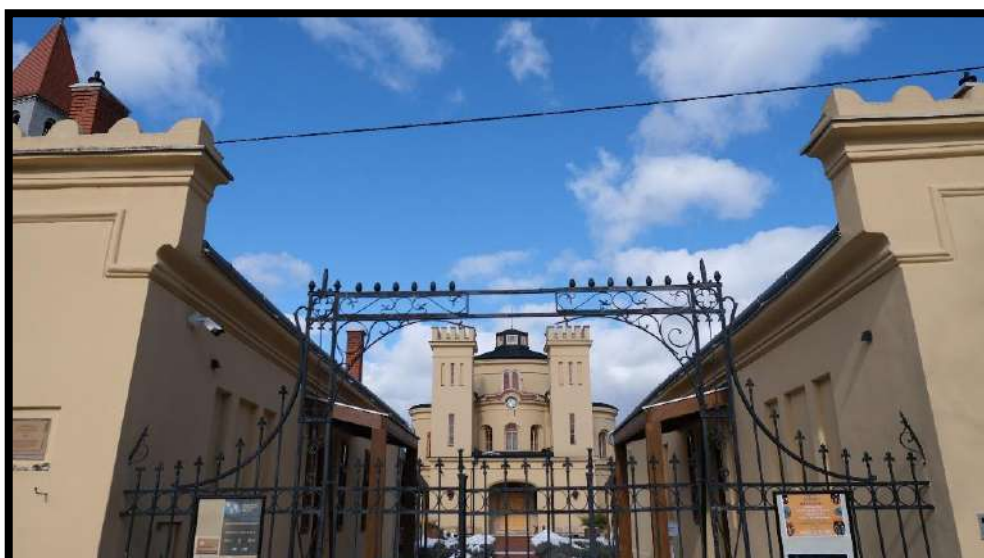
A tanulmány alapot jelent egy szintetikus/integrált, határokon átnyúló turisztikai termék kidolgozásához, amely a három vallás, illetve a három vallási közösség – a katolikus, az evangélikus és a zsidó – szent örökségének egyenlő elbánására összpontosít. A tanulmány mind a tárgyi, mind a szellemi szent örökségre összpontosít, amely tükrözi a határon átnyúló térség gazdag és sokszínű történelmét és kultúráját. A tanulmány elkészítésének kiinduló elve ezért minden vallás egyenlősége és a szűk nemzeti vagy vallási érdekek túllépése kell, hogy legyen.

A jelen tanulmány célja a következő operatív célok megvalósításán keresztül valósul meg:

1. a szakrális örökség történelmi, szociológiai és vallási dimenzióinak vizsgálata, valamint annak feltárása, hogy az örökség egyes elemei hogyan járulnak hozzá a közös történet kialakításához,
2. univerzális kritériumok és módszertan felkínálása a szakrális örökség azonosításához és értékeléséhez,
3. kritériumok kidolgozása a szakrális helyszínek integrált turisztikai termékbe való beépítéséhez,
4. elemzi a három legfontosabb vallás (katolikus, evangélikus és zsidó) tárgyi és immateriális szakrális örökségét a határon átnyúló térségben,
5. mélyreható betekintést nyújtani az örökség történelmi és kulturális értékébe, és ezáltal alapul szolgálni egy átfogó turisztikai termék kialakításához,
6. iránymutatásokat kínálni tematikus útvonalak és digitális termékek fejlesztéséhez,
7. lehetővé tenni a kulturális örökség és annak turisztikai potenciáljának átfogó megértését a célcsoportok (különböző szintű szervek és a nyilvánosság) számára,
8. támogatni a tudomány, a kultúra és az idegenforgalom összekapcsolását (az úgynevezett 5. intézkedés), és hozzájárulni az örökség, különösen a szakrális örökség értelmezésének innovációjához,
9. biztosítani a fenntartható fejlődés tudományos alapját,
10. bemutatni, hogy a szent épületek és hagyományok hogyan kötötték össze az embereket a határ mindkét oldalán a történelem során, és hogyan szolgálhatnak ma a kölcsönös tisztelet és együttműködés szimbólumaként
11. hogy szlovén és magyar nyelven legyen megírva.

Beltinci Szent László-templom (foto: BG)

Zsinagóga Kőszegen (foto: BG)

A szakrális örökség fogalmának meghatározása

A „szakrális örökség” kifejezés jelentése egyáltalán nem olyan egyértelmű, mint amilyennek első pillantásra tűnhet. Igaz, hogy a kifejezés második szavára (örökség) ez nem annyira igaz, mivel azt valószínűleg minden átlagos iskolázottságú ember teljesen kielégítően meg tudja határozni. Egyszerűen arról van szó, hogy a jelenlegi nemzedékek örökölték, illetve átvették a korábbiaktól, és a következő nemzedékek fogják örökölni a jelenlegi nemzedéktől. A szó gyökere a „ded-”, amely a generációk közötti kapcsolatot fejezi ki az ősökkel, vagyis a hidat a múlt és a jelen között – és ugyanilyen módon a jövővel is.

Az örökség lehet anyagi (tárgy, tárgy) vagy immateriális (szokás, történet). Az örökség az egyik generációtól a másikig történő átadás során megváltozhat, megsérülhet, elveszhet, romlani kezdhet, korlátozódhat... Már csak az idő múlása, az öregedés és az entrópia törvényei miatt is lehetetlen, hogy az örökség az idő múlásával semmilyen módon ne változna. Az a kulturális örökség, amely hosszú ideig, akár évszázadokig vagy évezredekig (piramisok) sikeresen ellenáll ennek, biztosan sokkal nagyobb hatással van az adott kultúrára, mint az, amely teljesen átalakul, vagy már néhány generáció után egyáltalán nem létezik többé (utóbbi példája lehet egy temető, amelyet elhagytak, és hamarosan benőtt, beépítették, vagy más okból már nem létezik).

A „szakrális örökség” kifejezés első részét viszont már kissé nehezebb szűk nyelvészeti keretekbe szorítani. Maga a szó jelentése nem jelent problémát, hiszen a „szakrális” vallásosat, istentiszteleti jellegűt, szentet jelent (lat. sacr-, sacer: szent, megszentelt). A szlovén nyelv egyébként nem tesz különbséget a „holy” és a „sacred” között, mivel mindkettőt a „szent” szóval fordítja. A különbség azonban mégis megvan, hiszen például senki sem fogja Istenről azt mondani, hogy sacred, hanem csak azt, hogy holy. A holy szó egy belső (lényegi, elválaszthatatlan belső) tulajdonságot fejez ki, míg a sacred egy hozzárendelt tulajdonságot, olyan tulajdonságot, amely nem belső, elválaszthatatlan, hanem külső, hozzáadott, illetve a szubjektum (értékelő) által hozzárendelt. Ami az örökséget illeti, a szlovén nyelvben ezért valószínűleg helyesebb lenne a „posvečena dediščina” (szentelt örökség) kifejezésről beszélni, mint a „sveti dediščina” (szent örökség) kifejezésről, vagyis a legjobb, ha megmarad a „sakralna dediščina” (szakrális örökség) kifejezés, de közben tudatában vagyunk annak, hogy az örökség önmagában nem szent, hanem (többé-kevésbé szorosan) kapcsolódik valamihez, ami viszont szent.

A probléma tehát csak a „szent” fogalom értelmezésénél merülhet fel. Mi számít valakinek szentnek? Ki határozza meg, mi szent és mi nem? És ha valakinek valami szent, ez azt jelenti, hogy másnak is szent? Az a kulcs, amely egy adott vallás keretein belül a szent örökség meghatározásához szolgál, nem feltétlenül érvényes vagy azonos egy másik vallás esetében. Így például a zsinagóga (mint gyülekezési hely) a zsidók számára nem rendelkezik olyan kifejezett szent értékkel, mint a templom (mint gyülekezési hely) a katolikusok számára. Az előbbiek esetében a temetőnek nagyobb értéke van, mint a vallási épületnek, ahol összegyűlnek, hogy imádkozzanak. Ez például a katolikus vallás esetében nem állítható. A „szent” örökség, vagy inkább a megszentelt örökség meghatározásakor ezért figyelembe kell venni a hagyományt, a hagyományt és akár a teológiát is annak a vallásnak, amelyhez az örökség

tartozik. A végső ítéletet arról, hogy egy adott örökségi elem „szent-e”, ezért az adott vallás erre hivatott képviselőire kell bízni.

E tanulmány keretében azonban a „szakrális örökség” kifejezést olyan tárgyi vagy szellemi maradványokként, illetve hagyatékként értelmezzük, amelyek ma is fontosak a katolikus, az evangélikus és a zsidó vallás számára. Nagyon gyakran (de nem feltétlenül mindig) e hagyomány vallási értéke átfedésben van egy nem vallási jellegű értékkel: egy vallási objektumnak lehet történelmi-tanúi, építészeti, képzőművészeti értéke is; míg például a szokások, történetek, hagyományok... etnológiai, történelmi, irodalmi vagy másfajta értéket képviselnek. Ilyen esetekben a kulturális örökség vonzereje kétségkívül sokkal nagyobb, mivel azok is különlegességgként vagy értékként érzékelik, akiknek a hit nem elsődleges érdeklődési körük, vagy egyáltalán nem is érdekli őket. Valaki, aki egyáltalán nem vallásos, például teljes mértékben élvezheti a gótikus templom esztétikai, technológiai és/vagy ritkasági jellegét.

A szakrális örökség tehát a vallással, a vallási gyakorlatokkal vagy a szentség fogalmával kapcsolatos anyagi és immateriális kulturális javak összességét jelenti, amelyek történelmi, kulturális-civilizációs, művészeti vagy szellemi értéket képviselnek egy adott terület közössége vagy egy nagyobb földrajzi terület tágabb társadalma számára (néhányan akár globális jelentősége is lehet: pl. az egyiptomi piramisok).

A szakrális örökség magában foglalja mindazokat az örökségi formákat, amelyek a vallási életből származnak, vagy egy adott vallás vallási céljaira jöttek létre, és tükrözi, hogy a közösségek az idők folyamán hogyan értelmezték a szentséget, a hitet és a spiritualitást.

Kőszegi piac (foto: BG)

Anyagi szakrális örökség

Ebben az esetben elsősorban a vallással vagy a vallási élettel kapcsolatos fizikai épületekről és helyiségekről beszélünk. Lényegében a szűkebb értelemben vett egyházi örökségről van szó, mivel az átlagos lakos vagy látogató számára az „egyházi örökség” kifejezés hallatán az első asszociáció éppen ez vagy az a vallási épület. Hozzáférhetőségük vagy elérhetőségük általában nem függ emberi tényezőktől (ezzel nem az épületbe való belépés lehetőségére gondolunk). Ide tartoznak:

- templomok, kápolnák, kolostorok, zsinagógák, mecsetek és szentélyek,
- oltárok, freskók, szobrok, ikonok, ereklyék és liturgikus tárgyak,
- zarándokhelyek, keresztutak, temetők, harangtornyok,
- vallási emlékművek és jelképek.

Szent Lenart ereklyéje Lenartban (foto: Foto Askari)

Domonkos kolostor és templom Vasváron

(foto: <https://www.visitbuk.hu/en/bukfurdo-kornyeken/vasvar-vasvar-en>)

Megfoghatatlan és szellemi szent örökség

A fogalmakat meglehetősen pontosan határozza meg az UNESCO 2003-as egyezménye, amely szerint a szellemi kulturális örökség „azokat a gyakorlatokat, előadásmódokat, kifejezési formákat, ismereteket, készségeket, valamint az azokhoz kapcsolódó eszközöket, tárgyakat, termékeket és kulturális tereket jelenti, amelyeket a közösségek, csoportok, és néha egyének is a kulturális örökségük részének tekintenek. A közösségek és csoportok a nem anyagi kulturális örökséget, amelyet nemzedékről nemzedékre örökítenek át, folyamatosan újrat teremtik környezetükre, a természetre és a történelemre reagálva, és ez biztosítja az identitásérzetet és a korábbi generációkkal való folytonosságot, ezáltal ösztönözve a kulturális sokszínűség és az emberi kreativitás tiszteletét.”

Ebbe az örökségcsoportba soroljuk a vallással kapcsolatos szellemi, szimbolikus és kulturális gyakorlatokat. Tehát szó van a szélesebb értelemben vett szakrális örökségről, amelynek elérhetősége teljes mértékben az aktív emberi részvételtől függ. A „szellemi” és a „nem anyagi örökség” kifejezések lényegében szinonimák, és szabadon felcserélhetők, mivel jelentésbeli különbségeik minimálisak. E tanulmány kontextusában ide tartoznak:

- vallási szertartások és liturgia,
- zarándoklatok és zarándokutak,
- imák, himnuszok és vallási zene,
- vallási ünnepek, felvonulások és hagyományok,
- szájhagyomány, legendák és a szent helyek szimbolikája.

Az ilyen jellegű örökség példái tulajdonképpen az összes zarándokút, amelyek közül a projektterületen belül minden bizonnyal a Szent Jakab-út és a Szent Márton Európai Kulturális Út a legismertebb. Érdekes, hogy éppen 2026-ban vették fel a szellemi kulturális örökség nyilvántartásába azt a felvonulást, amelyet hagyományosan minden évben a Szent Test ünnepére szerveznek a Bogojina plébánián (az úgynevezett telovska felvonulás). Ez ismét bizonyítja, hogy egy vallási szokás túlléphet a szűk vallási kereteken, és a szélesebb közösség számára a kulturális örökség fontos elemét képezheti.

Corpus Christi körmenet Bogojinában (foto: Družina)

A szakrális örökség társadalmi és kulturális jelentősége

Akár tárgyi, akár szellemi egyházi örökségről van szó, általában legalább öt különböző jelentést vagy funkciót tulajdoníthatunk neki:

1. lelki: lehetővé teszi a hit és a vallási identitás kifejezését,
2. kulturális-művészeti: tanúskodik a kultúra és a művészet fejlődéséről,
3. identitásbeli: összeköti a közösségeket és alakítja a helyi identitást,
4. oktatási-történelmi: tanulási tárgyat jelent és megőrzi a történelmi emlékezetet,
5. gazdasági: fontos a kulturális és zárandokturizmus szempontjából.

Kép: A szakrális örökség felosztása

A szakrális örökség tehát a vallással kapcsolatos épületek, helyszínek, tárgyak, szokások és hagyományok átfogó összessége, amelyek a közösség számára elsősorban szellemi, történelmi és kulturális jelentőségűek, és a tágabb kulturális örökség részeként őrződnek meg. Ha még pontosabbak akarunk lenni, megkülönböztethetjük a szakrális örökséget, a vallási örökséget és a szellemi tájat, mivel mindegyik kifejezésnek kissé eltérő, illetve sajátos jelentése van. A szakrális örökség elsősorban azt az örökséget jelenti, amely közvetlenül kapcsolódik a szent vagy istentiszteleti helyhez, illetve építményhez. A hangsúly tehát a szent helyen vagy a vallási célra szánt tárgyakon van (templomok, liturgikus tárgyak ...).

A vallási örökség tágabb fogalom, mint a szakrális örökség, mivel magában foglalja a vallással kapcsolatos összes kulturális elemet, még akkor is, ha azok nem közvetlenül szentek. Nem minden, ami egy adott vallásból megmaradt, önmagában szent. Ahogy már említettük, a szakrális örökség viszont szükségszerűen a szenthez kapcsolódik. Így például egy istállót, kovácműhelyt vagy malmot, amely valamely kolostor tulajdonában volt, nem sorolhatjuk a szakrális örökség közé, viszont a vallási örökség közé igen. Érdekes dilemmát vethet fel az a kérdés, hogy például egy kolostori könyvtár a szakrális vagy a vallási örökség része-e. Az egyik lehetséges válasz az lehet, hogy a könyvtár még nem feltétlenül szent örökség, viszont azok a könyvek, amelyeket őriz, azok igen. A könyvtár a liturgikus könyvek mellett teljesen hétköznapi könyveket is őrizhet, ezért nem az egész könyvtár szent örökség. Amennyiben azonban – függetlenül a benne található könyvektől – ez a könyvtár olyan hely lenne, ahol egykor kézzel másolták (minusculák) vagy akár nyomtatták a liturgikus vagy más „szent” könyveket, akkor azt a szakrális örökséghez is sorolhatnánk. Az ilyen jellegű örökség tehát inkább a tágabb kulturális örökség része.

Velei Szent Vitus templom (foto: BG)

Imakönyv Újszövetség (foto: Wikipedia)

A szent örökség négy szintje

A szakrális örökség négy szintből álló hierarchikus rendszerét gyakran alkalmazzák a zarándokutak, a kulturális földrajz és az örökségkezelés kutatásában. Ezzel könnyebben szemléltethető, hogyan terjed a szent jelentősége az egyes építményektől az egész kulturális tájra, emellett ennek alapján sokkal könnyebben tudunk konkrét tevékenységeket végrehajtani a térben, és összehangolni a többi érdekelt féllel: minél magasabb szintre lépünk ebben a hierarchikus rendszerben, annál több érdekelt felet kell figyelembe vennünk, és annál több különböző érdeket kell összehangolnunk velük.

Szint: Szent tárgy

A szakrális örökség legkisebb és alapvető egységét jelenti. Ez egy adott helyen található, egyedi fizikai szakrális tárgy vagy épület, amelynek egyértelműen meghatározott vallási funkciója van, és nagyon gyakran építészeti vagy művészeti műemléknek minősül.

Példák szakrális építményekre:

- a) a lendavi zsinagóga,
- b) a Nagyboldogasszony-templom, Turnišče,
- c) a Szent Márton-székesegyház, Szombathely,
- d) a bratoni templom, Bratunci,
- e) az evangélikus templom, Puconci.

Domanjševci evangélikus templom (foto: BG)

Szint: Szent hely

Ez olyan hely, ahol több egyházi épület található, vagy ahol az egész helyszínnak különleges vallási jelentősége van. Egyetlen egyházi épület tehát nem elegendő ahhoz, hogy a helyet, ahol található, „egyházi” jelzővel lehessen illetni. Erre példa lehet a Borečában található Szent Anna-templom, amely egy nagyon szép kis templom, egy eldugott helyen, egy nagyobb erdő közepén. Bár kétségtelenül a régió szent örökségének fontos eleme, ez a kis templom nem elegendő ahhoz, hogy a területet szentség szempontjából kiemelkedőnek lehessen tekinteni. A szakrális hely tehát általában a szentély körüli nagyobb komplexumot, zarándokhelyet vagy történelmileg jelentős, gazdag hagyományokkal rendelkező vallási központot jelent, röviden: a szakrális építmények sűrű jelenlétét.

Példák szakrális helyekre:

Turnišče falu (templom, emlékművek, klarisszák kolostora, a püspökség központi zarándokhelye ...), Szombathely város (több jelentős templom, zarándoklatok, Szent Márton legendái).

Turnišče (foto: obcinaturnisce.si)

Szombathely (foto: <https://stock.adobe.com/search?k=szombathely>)

Szint: Szent ösvény

A következő szint a szent út, amely több helyet köt össze zarándok- vagy vallási útvonalakká. Ennek az útnak a hossza nagyon változó lehet, alsó határát legalább két zarándokhely határozza meg, amelyeket összeköt, és amelyek többé-kevésbé közel lehetnek egymáshoz. Már pusztán gyakorlati okokból is a legrövidebb szakrális út biztosan nem lehet száz vagy több kilométer hosszú, mivel egyrészt nagyon valószínűtlen, hogy ezen a 100 kilométeres távolságon belül valóban ne lenne más szakrális hely, másrészt pedig egy ilyen távolság a két hely között könnyen unalmassá válna a zarándokok és a turisták számára. Ha elméleti kísérletet végzünk, akkor egy ilyen út talán létezhetne valahol, ahol nagyon ritka a lakosság, és ahol száz kilométeres távolságon belül nincs semmi említésre méltó. Talán ez lehetne egy példa egy sivatagi világban található szent útra, ahol a legközelebbi szent helyek valóban több tíz kilométerre lennének egymástól, anélkül, hogy közöttük lenne még egy hasonló hely (mondjuk két, a keresztes hadjáratok idejéből származó fontos hely a Közel-Keleten).

A zarándokút hosszának felső határa nem határozható meg előre, mivel az út folyamatosan meghosszabbodhat és bővíthet. A Jakab-, a Márton- és a Jeruzsálemi Békeút példák több ezer kilométer hosszú útvonalakra. Ilyen hosszú útvonalaknál gyakoriak az elágazások, az út mellékágai, amelyek szintén lehetnek hosszabbak vagy rövidebbek, és olyan helyeket kötnek össze, amelyek egyébként nem fekszenek a fő tengelyen.

Itt felmerül a határok átlépésének és a jelenlegi politikai helyzetnek a kérdése is. Egy út a politikai rendszer változása, háborús állapot vagy más ok miatt akár véglegesen is megszakadhat.

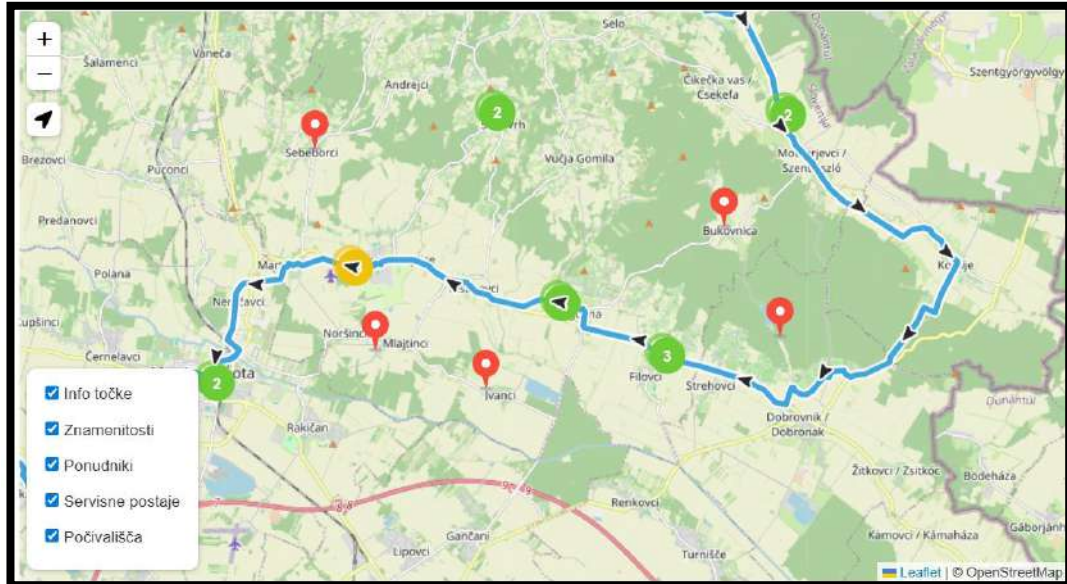
A projektterület zarándokútjai

A projekt területe a rajta átvezető zarándokutak szempontjából rendkívül gazdag és változatos. Két nagy és nagyon ismert út emelkedik ki: a Szent Márton Európai Kulturális Útvonal (Via Sancti Martini, más néven Via Savaria), amely összesen 2500 km hosszan halad Szombathelytől (Magyarország) Toursig (Franciaország), valamint a Jakab-út.

Szent Márton ösvényjelző Martjanciban (fotó: Moravske Toplice Idegenforgalmi Közösség)

A Szent Márton-út az elmúlt években nagyon népszerűvé vált; a szlovén zarándokoknál és turistáknál inkább a magyar túrázók, kerékpárosok és mások látogatják. Az út jól le van írva, jelölve és közzétéve, a látogatók pedig interaktív térkép segítségével is tájékozódhatnak, amely a Szent Mártonnak szentelt templomok (például Kobiljban és Martjanciban) mellett a kísérő programokat is bemutatja.

Részlet a szlovéniai Szent Márton ösvény interaktív térképéből (foto: internet)

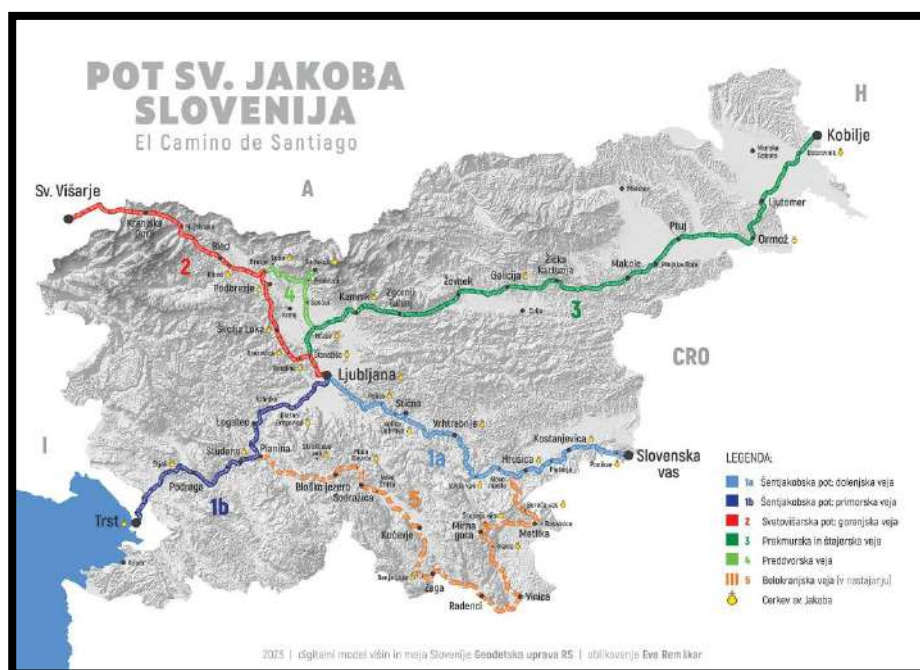

Szent Márton útja (foto: <https://viasanctimartini.hu/index.php/en/list-page/230-via-sancti-martini/758-the-saint-martin-s-route-network-in-europe-and-hungary>)

A Szent Jakab-út (a Santiago de Compostela-i Jakab-út, vagy más néven El Camino) világszerte ismert zarándokút, amelyet évről évre egyre többen keresnek fel. De ennél többről van szó: sokan azért is indulnak el rajta, akik nem valami különleges lelki élményt keresnek, hanem azért teszik meg az utat, hogy leküzdjék egy ilyen hosszú út jelentette kihívást. Az út bizonyos szakaszait, ha nem is az egész útvonalat, számos szlovén és magyar utazó is bejárta már.

Szent Jakab útja Európában (foto: <https://www.jakobswege-europa.de/wege/>)

Szent Jakab útja Szlovéniában (foto: <https://www.jakobova-pot.si/jakobova-pot-slovenija-na-zemljevidu/>)

Szent Jakab útja Magyarországon (foto: <https://ecobnb.com/blog/2020/02/walking-budapest-ocean-paths/>)

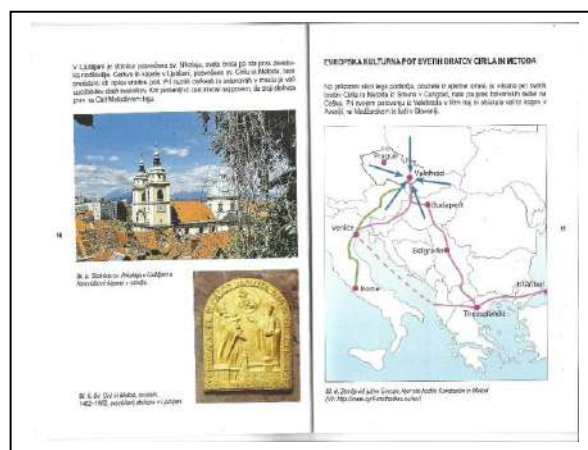
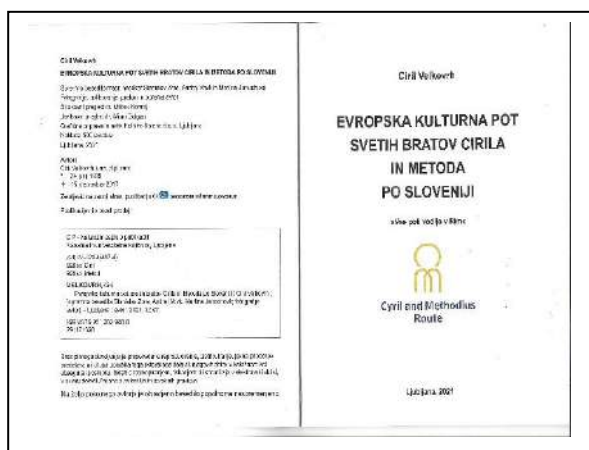

Jákob útja tábla (foto: Ferenc Novotta)

A Ciril és Metód-út valamivel kevésbé ismert, és nem annyira kiterjedt, mint az előző kettő. Szlovénia területén elsősorban azok a települések alkotják, ahol kápolnák vagy templomok vannak e két szentnek szentelve. Csak a könyvtárakban kapható egy brosúra, amely bemutatja az e útvonalhoz kapcsolódó szlovén településeket.

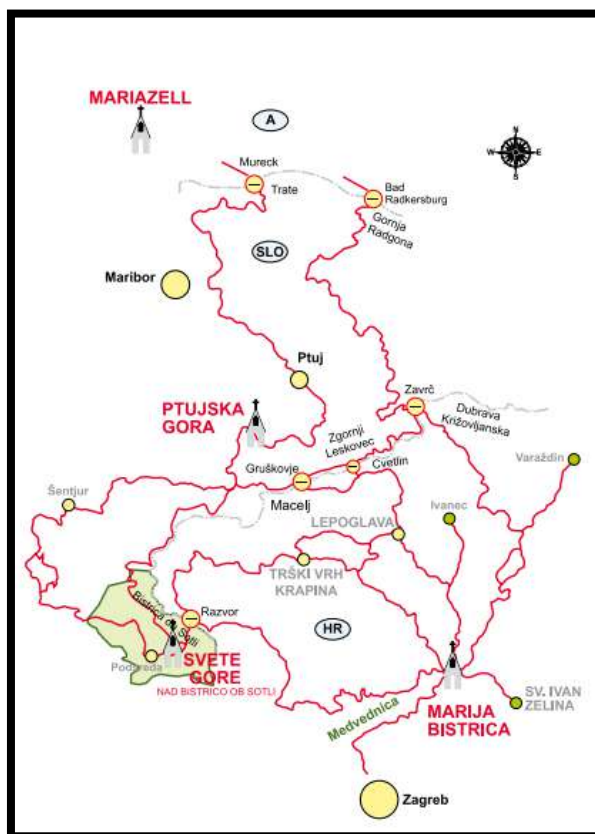

Cirill és Metód útja (foto: internet)

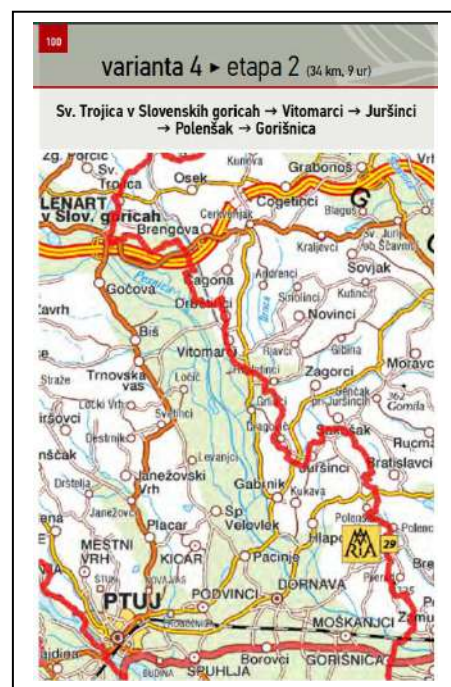
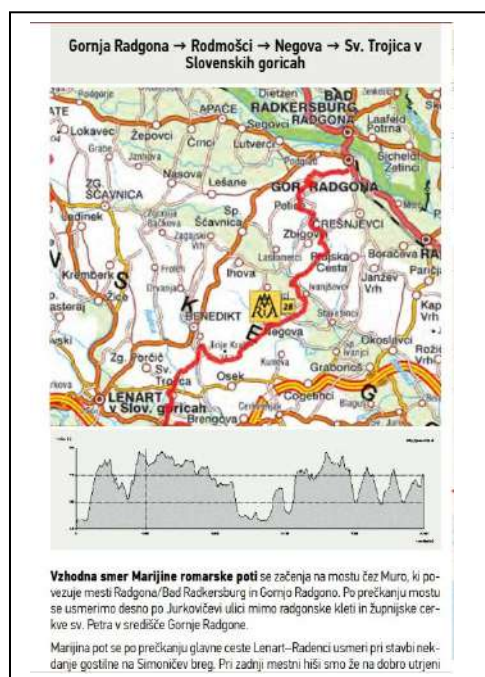

Szlovén brosúra Cirill és Metód útjáról (foto: BG)

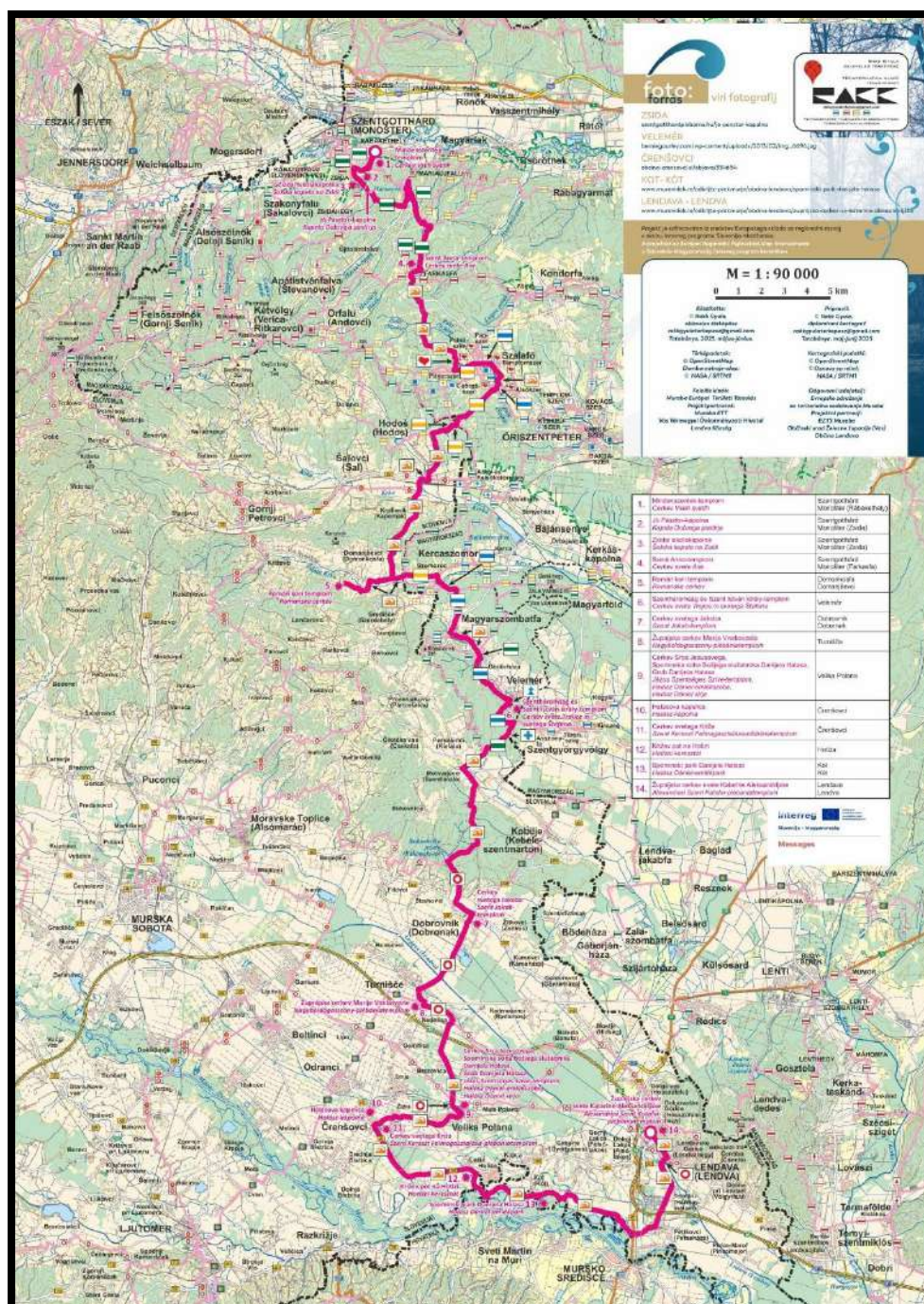
A projektterület egy része – kizárólag Szlovénia területén, G. Radgona és Ormož között – a Mária-zarándokút is magában foglalja. Fő központjai Mariazell Ausztriában és Marija Bistrica Horvátországban találhatók.

Mária zarándokútja (fenti és alsó kép: Kozjanski Park)

A János Brenner – Danijel Halas út egy olyan útvonal, amely teljes egészében a projekt területén belül található, és amelyet nemrégiben hoztak létre a Messages projekt (Interreg Szlovénia–Magyarország program) keretében. Az út összeköti Monoštrotnot és Lendavát, amelyek két pap életéhez kapcsolódnak, akik mindketten mártírhaltak.

A Brenner János–Danijel Halas útvonal térképe
(foto: https://muraba.hu/wp-content/uploads/2025/07/Messages_brochure_map-scaled.jpg)

A két templom közötti zarándoklat hagyománya még mindig él a Goričko-vidéki Markovci Mária-temploma és a Monošter Mária-temploma között. Turnišč mellett a projektterület szlovén oldalán két zarándoktemplom található, amelyeket sok hívő látogat meg, különösen augusztus 15-én, Mária mennybemenetele ünnepén: Gradban és Apačában.

Zarándokgyűlés Szűz Mária mennybevitelének ünnepén Gradban
(foto: <https://slovenskenovice.delo.si/novice/nedeljske-novice/romarji-okupirali-grad-na-gorickem>)

Túrázzon a Slomšek zarándokúton (foto: <https://katoliska-cerkev.si/pohod-po-slomskovi-romarski-poti-2024>)

Szint: Spirituális tájkép

Ebben az összefüggésben a „szellemi táj” fogalma különösen érdekes, mivel egy tágabb, a kulturális földrajzból és az antropológiából származó koncepciót ölel fel. Olyan tájat jelöl, amely az emberek számára szellemi vagy szimbolikus jelentőségű, függetlenül attól, hogy kapcsolódik-e valamely szervezett valláshoz. Ide tartozhatnak az úgynevezett „szent hegyek”, dombok vagy erdők, zarándokutak, legendák vagy csodák helyszínei, valamint a kulturális emlékhelyek. Ha kicsit távolabbra tekintünk, akkor a Himalája egy példa egy ilyen tájra. Ott találkozunk a budizmus és a hinduizmus, de más lakosok vagy látogatók is elismerik annak különleges szimbolikus, mitikus jelentőségét (a világ teteje, a legközelebb lenni az éghez vagy a mennyekhez...). Ezek a tájak tehát gyakran felekezeteken felüli jellegűek: alapjuk lehetett egy bizonyos vallás, amely ebben a térben találta meg működésének székhelyét, de idővel ez már nem a táj legfontosabb jellemzője, hanem csupán egy (bár nagyon fontos) része. A táj a szellemiség jellemzőjét további, egyéb hatásoknak köszönhetően nyerte el, amelyek már korábban is jelen voltak ezen a területen, vagy a korábban említett vallás megjelenése után tükröződtek benne. Szlovénia esetében ilyen példa lehet a Bela krajina három plébániája, amelynek kiemelkedő történelmi, őshonos és keresztény jelentősége van. Ugyanez vonatkozik a Bistrica ob Sotla feletti Szent-hegyekre is.

A Mura folyó egy szakaszát szintén szellemi tájnak nyilváníthatnánk: egy helyi agnosztikus filozófus azt írta róla, hogy itt lebeghetne a lélek (vagyis panteista nézőpontját fejezte ki vele kapcsolatban), majd ezen a helyen keltek át a folyón a szent Cirill és Metód testvérek a kereszténység hazai nyelven való terjesztésének hősi útján, és egyben ez az a hely is, ahol Daniel Halas pap vértanúhalált halt. Végül pedig a Mura folyónak különleges szellemi jelentősége van számos hazai költő és író számára is, mint inspiráció forrása, függetlenül vallási hovatartozásuktól.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a szakrális örökség a vallási örökség része, a vallási örökség pedig a tágabb értelemben vett szellemi táj része. Ez utóbbi azonban korántsem feltétlen, hiszen nem minden vallási örökség automatikusan a szellemi táj része. Egy vallási örökség pusztán léte még nem teszi ezt a tájat szellemi tájjá. Másrészt viszont igaz, hogy nehéz elképzelni egy olyan szellemi tájat, amelyben ne lenne semmilyen vallási örökség. A vallási örökség tehát szükséges, de nem elégséges feltétele a szellemi tájnak.

Svete gore nad Bistrico ob Sotli (foto: Kozjanski park)

Érdemes tehát tudni, hogy a szakrális örökség korántsem csupán egy templom, kápolna vagy kolostor, zarándokút vagy zarándokközpont, hanem magában foglalhatja az egész tájat és az azon végzett lelki utazást is. Egy-egy spirituális tájat általában történelme, valamint az adott terület vallási és kulturális arculatára gyakorolt jelentős hatása vagy jelentősége jellemzi egy hosszabb időtartam alatt. Egy ilyen tájban – ha Európára korlátozódunk – a szakrális építmények mellett gyakran megjelennek más, a spiritualitás szempontjából fontos építmények is (kastélyok, kúriák, emlékművek, terek, színházak...) az autentikus természeti környezettel (hegytető, folyóvölgy...) összekapcsolva.

A spirituális táj jellegét továbbá meghatározhatják olyan egyedi történelmi események is, amelyek jelentős hatással voltak a vallási vagy spirituális életre nemcsak a helyi lakosság, hanem a tágabb környezet számára is. Erre példa lehet a Ptujška gora (a szentély mellett a római település és a római út, a mitrejevek közelsége), a Bistrica ob Sotli feletti Szent-hegyek (több szentély egy csúcson, kálvária, szokatlan díszek és írárok, régészeti lelőhely, több kastély közelsége ...), a Gračnica-völgy (a Jurklošter-kartauzi kolostor, villa rustica, ősi fejedelmi út, vízesések ...).

A szakrális zene is a szakrális örökség része. (foto: zajem zaslona, internet)

Szent örökséggel rendelkező vallások válogatása

A szakrális örökség jelentőségét – amennyiben az nem kizárólag történelmi vagy művészeti értékét érinti – elsősorban az a vallás határozza meg, amely létrehozta azt. A projekt területén számos vallás, vallási közösség vagy felekezet található, amelyek azonban jelentősen eltérnek egymástól abban, hogy mit tekintenek szentnek. Ezenkívül nem elhanyagolható a különbségtétel a vallás, az egyház mint közösség és a vallási közösség között sem. A Vas megye északi része és a Pomurje régió déli része közötti területen a következő hívők élnek:

- a) római katolikusok,
- b) augsburgi hitvallású evangélikusok,
- c) kálvinisták,
- d) pünkösdiek,
- e) baptisták,
- f) Jehova tanúi,
- g) adventisták,
- h) zsidók,
- i) muszlimok,
- j) buddhisták,
- k) görög katolikusok,
- l) egyéb.

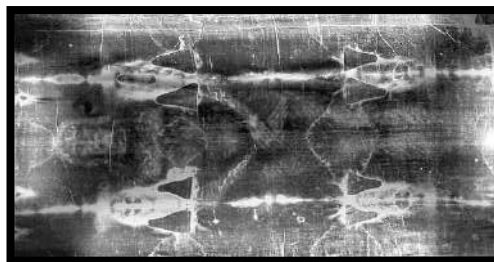
A hívők többsége a római katolikus egyházhoz tartozik, ezt követik a protestáns egyházak, különösen az augsburgi hitvallású evangélikus egyház, valamint a református, illetve kálvinista egyház. Az egyéb hívők főként a nagyobb városokban, például Szombathelyen élnek, ahol biztosan találhatunk a fent felsoroltakon kívül más vallásúakat is. Prekmurje-ben egyes protestáns gyülekezetek a vidéken is szerveződnek – ez különösen a pünkösdiekre vonatkozik.

A katolikus és az evangélikus közösségeken kívüli vallási közösségek épületeinek túlnyomó többsége már pusztán azért esik ki a választékból, mert nagyon kevés ilyen épület létezik, és mert még a tagjaik számára sem jelentenek szent, megszentelt helyet. Ezekben a közösségekben nincs hagyománya a szent helyek felkeresésének, vagyis a zarándoklatnak a szó legszélesebb értelmében. Ezt ugyan formálisan az augsburgi hitvallású evangélikus egyház sem ismeri, azonban örökségéhez (és a katolikus egyház örökségéhez) sokkal nyitottabb és összekötőbb. Ezen a területen a kálvinista közösségnek is vannak egyházai, amelyek közül néhány kiemelt szerepet tölt be, azonban ennek a hitvallásnak a teológiai értelmezése a zarándoklatokról és a szent helyek felkereséséről már az augsburgi hitvallású evangélikus egyháztól is jelentősen eltér, és ennek következtében még inkább a katolikus egyháztól.

A kiválasztásnál az időbeli szempont is szerepet játszik, vagyis a hagyomány és a térségben való jelenlét kérdése. A pütkösi mozgalom Szlovéniában csak a második világháború előtt indult be igazán, az Adventista Egyház kezdetei pedig mindössze három évtizeddel korábbra nyúlnak vissza. Valahol a kettő között, 1920 körül kezdődött meg az Úr tanúinak tevékenysége Szlovéniában. Ezekben az esetekben fiatal egyházakról beszélhetünk, és már csak emiatt sem beszélhetünk századok óta fennálló hagyományról. Ez azonban nem mondható el a zsidó vallásról, mivel a zsinagógák és a zsidó temetők valóban évszázadok óta állandó elemei ennek a térségnek. A szent örökség szempontjából a projekt tárgyát képező vallások kiválasztásának kritériumai a következők:

1. hagyomány és történelmi jelleg: a térben való jelenlét időbeli szempontja, a hagyomány élénksége,
2. az épületek és a szent örökség egyéb elemeinek gyakorisága,
3. a szent és a megszentelt teológiai fogalma (kialakult teológia, a szent fogalmának egyértelműsége),
4. a tér kulturális szövetébe való beágyazottság (az örökség művészeti komponense),
5. a vallási örökség látogatásának gyakorlata (az örökség megéléséért tett utazások hagyománya),
6. a saját és mások immateriális szakrális örökségéhez való viszony: az örökség, különösen a szakrális örökség értékelésének fontosságának tudatosítása a saját vallás keretein belül, valamint annak tudatosítása, hogy a szakrális örökség milyen jelentőséggel bír más vallások hívei számára.

Ha figyelembe vesszük a fenti kritériumokat, akkor a katolikus egyház, az augsburgi hitvallású evangélikus egyház és a zsidó vallás felel meg a legtöbb kritériumnak, illetve a legnagyobb mértékben. A katolikus egyház gyakorlatilag mindegyiknek megfelel, az evangélikus egyház valamivel kevésbé a 2., 3. és 5. kritériumnak, és hasonló a helyzet a zsidó közösség esetében is. Az említett vallásokat a szent iratok iránti közös tisztelet is összeköti, amelyeket mindkét keresztény vallás Ószövetségnek nevez (a zsidó közösségen belül ugyan nem ismerik ezt a megnevezést, hanem a Tóráról, a Pentatevhről beszélnek). Mint már fentebb is írtuk, a szakrális örökséget részben szentelt örökségnek is nevezhetnénk. Az örökség ilyen megfogalmazásával kiemeljük annak elsődleges rendeltetését, amely elsősorban az ember azon törekvéseinek kielégítésében áll, hogy a transzcendentálisat bevonja az életébe, a kommunikáció, illetve a kapcsolat keresése iránti vágy kielégítésében, ami nem ő maga, ami több nála, tehát a kommunikációban Istennel, és a katolikus egyház esetében az egyház és az egész egyházi közösség egységének ápolásában és megőrzésében is, amelynek részét képezik az angyalok, a halottak és a szentek is. Egyrészt tehát a szentelt örökség (különösen a templomok és a zsinagógák) lehetővé teszi a vallási köteleességek teljesítését (Isten dicsőítését és dicsőítését), másrészt pedig mélyebb, belső, intim érzelmi élményt és kapcsolatot biztosít a transzcendenssel a hívők körében. A „szentelt” jelzővel tehát teljesen egyértelműen kiemelik az eredeti szándékot, vagyis azt, hogy miért szolgál egy adott tárgy vagy bármely más.

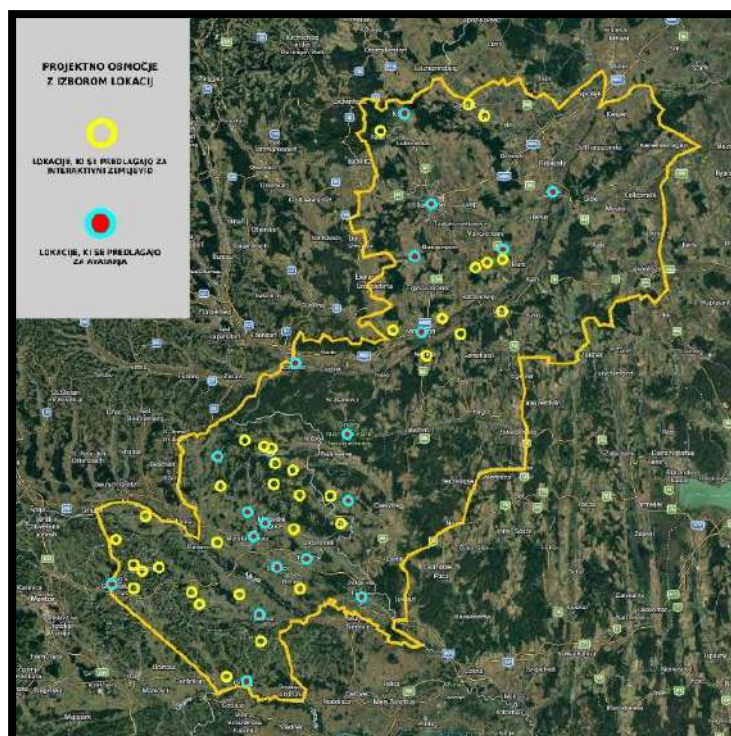

Néhány ereklje világhírű, mint például a torinói lepel. (foto: <https://www.bible-bridge.com/>)

A projektterület meghatározása

A projektterület határainak kijelölése egy részében meglehetősen egyszerű feladat volt: a kezdetektől fogva egyértelmű volt, hogy magában kell foglalnia a teljes Vas megyét Magyarországon, valamint a teljes Pomurje régiót Szlovéniában. Kissé nehezebb volt a feladat másik része, ahol a határok kérdése elsősorban a magyarországi Zala megye és a szlovéniai Podravska régió bevonására vonatkozott. A Zala megye tekintetében viszonylag gyorsan született döntés arról, hogy értelmetlen lenne teljesen kizárni a projektből, egyrészt azért, mert abban is nagyon fontos szakrális örökségi objektumok találhatók, másrészt pedig kizárásával nem lenne lehetséges a Pomurje régióból a magyar oldalra való zökkenőmentes átmenet. A Železna megye legdélibb egyházi örökségi építménye a velemeri templom, ahonnan a Lendava felé vezető legrövidebb út – mint a projekt egyik nagyon fontos pontja – a Zala megye területén halad át. Másrészt viszont a projektterület keleti irányba történő kiterjesztésével, tehát Zala megye központja felé, ugyan még több értékes szakrális örökségi objektumot nyernénk, de ez bizonyos logisztikai, kivitelezési és marketingbeli kihívásokat is okozna, amelyeket a korlátozott pénzügyi források és emberi erőforrások miatt nem lenne lehetőség hatékonyan megoldani a projekt keretein belül. Ezen felül a projektterületnek a tanulmányban javasolt kijelölésével már így is túlléptük a projektbe bevont egyházi helyszínekre vonatkozó alsó határértéket (20-20 mindkét oldalon).

A Zala megye területét a projektterülethez tartozó és az azon kívül maradó részre felosztó határ a Lendava–Lenti és a Lenti–Zalaegerszeg közötti útvonalat követi. Innen továbbhalad Zalaszentgrot városától nyugatra, majd ismét a két megye közötti határt követi. városától nyugatra, majd ismét a két megye közötti határt követi.

A projektterület térképe a javasolt kiválasztott helyszínekkel

Hasonló kritériumok érvényesek voltak a szlovéniai Podravska régió kijelölésekor is. Az egész régió bevonása egyszerűen túl nagy falat lenne egy ilyen projekt számára, a jelentős egyházi örökséghez tartozó objektumok listája pedig annyira megnövekedne, hogy rendkívül nehéz, ha nem teljesen lehetetlen lenne teljesíteni a sikeres turisztikai termék alapvető paramétereit, amelynek össze kell fogni és egységesíteni kell a kínálatot. Ezért is hagyták ki olyan városokat, mint Maribor és Ptuj. Ehhez hozzá kell tenni, hogy a szakrális örökség promóciója ezekben a városokban már most is viszonylag jól szervezett és jól bemutatott. Ha kizárólag a Pomurje régió határain belül maradnánk, a projekt területe a szlovén oldalon mégis kissé kicsi lenne. Jelenleg az arány nagyjából 1 : 2, ami a határ mindkét oldalán található területek méretét illeti. Az Apače–Sveta Ana–Lenart–Ormož vonallal tehát átnyúlik a Podravska régióra, amelynek északkeleti része így a projektterülethez tartozik. Ezzel a terület nem növekszik túlzottan, de éppen annyira, hogy néhány, a Pomurska régióhoz közeli, nagyon fontos szakrális örökségi helyszín is bekerüljön.

Földrajzi szempontból Ormož az úgynevezett Prlekija régió része, amelynek központja Ljutomer felé helyezkedik el. Ormož mindig is Prlekija déli részén feküdt, és bár Ptuj közelében található, nincs semmi kifogás ellene, ha Ljutomerhez fűződő kapcsolatát is figyelembe vesszük. Ugyanakkor Ormož révén a projekt nagyon vonzó és fontos helyszíneket, illetve a szakrális és kulturális örökséghez tartozó épületeket nyer, különösen ha ehhez hozzáadjuk a közeli keresztes kolostort Veliki Nedelji-ben. Ha Ormožtól, illetve Velika Nedeljától Apačig húznánk a határt, amelyek a Pomurje régió legnyugatibb szélén fekszenek, akkor hajsza! híján két nagyon fontos helyszínt veszítenénk el: Lenartot és Sveto Anát, valamint valószínűleg Szentháromságot és Benediktet is. Ezért az Ormožtól Apačig húzódó határ kissé kifelé ível, éppen annyira, hogy ezeket a helyeket is magába foglalja. Lenart nemrég óta büszkélkedhet Szent Lenárt ereklyéjével, a Szent Három Királyok temploma Benediktben pedig amúgy is az egyik legvonzóbb templom a környéken. A Szentháromságon található templomot és kolostort is értelmetlen lenne kihagyni pusztán azért, hogy egyenes határvonalat lehessen húzni – ezért a projektterület nyugati határa kissé kiugrik, éppen annyira, hogy magába foglalja a fent említett településeket is.

A vasvári templom belseje (foto: BG)

A szakrális örökség dimenziói

A szakrális örökségnek több dimenziója is van, amelyek mindegyike a maga módján jelzi annak szerepét, illetve funkcióját, amelyet egy adott térben és időben betölt. Így beszélhetünk a szakrális örökség történelmi, kulturális-szociológiai és vallási dimenzióiról, de bizonyára még más (talán politikai) dimenziókat is tulajdoníthatnánk neki. Érthető módon a három említett dimenzió szorosan összefonódik, hiszen ez a közösség életének természetéből fakad, amely generációról generációra továbbadja vallási hagyományait, és így nem csupán saját identitását, hanem az egész nemzet kultúráját is átveszi és továbbfejleszti.

Zsidó temető (foto: internet)

Gótikus szobor (foto: internet)

A szakrális örökség történelmi dimenziói

A maga módján az egész teremtés Isten megnyilvánulásának (teofánia) példája. A Rómaiakhoz írt levél első fejezetében Pál apostol ezért bűnösnek tartja az emberiség azon részét, amely nem hajlandó elfogadni a láthatatlan világ létezésének tényét, hiszen megkapta az értelmet, amellyel ezt a metafizikai valóságot (Isten létezését) éppen a teremtetett lények révén megértheti (Róm 1:20–28). Ugyanakkor ugyanebben a levélben néhány sorral később arra figyelmeztet, hogy sokan engednek a kísértésnek, és imádatukkal és tiszteletükkel a teremtnél megállnak, és nem fogják fel, hogy mindezek mögött a Teremtő áll. Itt ki kell emelni a panteizmust és a pszichizmust, azokat a hiteket vagy eszméket, amelyek nem képesek megtenni ezt a fontos fordulatot: nem tudják a figyelmüket a teremtről a Teremtőre irányítani. Ezzel szemben a keleti ortodox egyházban a teremtés még mindig az egyik legerősebb bizonyíték a Teremtő létezésére (a látható világ az úgynevezett *energeia*, Isten cselekvésének eredménye), és ezért egyáltalán nem meglepő, hogy az ortodoxia nagyon érzékeny és szoros kapcsolatot ápol a különösen szent helyekkel és tárgyakkal (például a szent Atos-hegy, a szentek ereklyéi, az ikonok).

A Föld, illetve az egész világegyetem tehát önmagában nem lehet szent, hanem elsősorban Teremtője szentségét tükrözi. A hegy, a folyó, az erdő és az állat ezért a keresztény vagy a zsidó számára nem lehet szent, mivel ez nem része lényüknek. Lehetnek azonban bizonyos helyek és tárgyak, amelyek különleges jelentőségűek, lehetnek megszenteltek, illetve szentek, amennyiben az, aki az egyetlen Szent, „megajándékozta” őket a szentség vagy a legmagasabb lehetséges szenteltségi fokozat predikátumával. Bár a zsidó vallás nem ismeri a zarándoklatot a szó klasszikus értelmében, mégis ápol egy különlegesfajta viszonyt olyan helyekhez és tárgyakkal, amelyek nem egyenlő értékűek a többiekkel: ilyen példa volt például Salamon temploma, illetve manapság annak maradványa (a Siratófal), majd a Sínai-hegy, ahol Mózes megkapta a parancsolatokat, és véglegesen érvényre jutott Mózes törvénye (az úgynevezett „Törvény”), valamint maga a Szövetség Ládája is. Ezek mellett vannak még olyan különleges helyek is, amelyek a próféták nagy tetteihez kapcsolódnak, valamint különleges szertartási ruhák, öltözékek és tárgyak, mind a papok, mind a többi nép számára.

Már a korai kereszténységben is ismert volt az a gyakorlat, hogy imádták a názáreti Jézus életéhez kapcsolódó helyeket és tárgyakat, valamint azoknak a személyeknek a földi maradványait, akik életükkel különösen kitűntek (sok mártír). Itt elengedhetetlen a *latria* és a *dulia* fogalmak közötti különbségtétel: a *latria* (*adoratio*) kizárólag Istenre vonatkozik, míg a *dulia* (*veneratio*) emberek és angyalok iránt is kifejezhető. A szlovén nyelv ebben a tekintetben kissé következetlen, mivel mindkettőt „tisztelettel” fordítja, ami természetesen nem teljesen helyes: például a Szentostya imádása és az „Dicsőség az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek” imádság egyrészt, valamint Mária imádása másrészt nem egyenértékűek, és soha nem is lehetnek azok, nem lehetnek azonosak jellegükben és jelentésükben.

Amennyiben ez a kettő nem különbözik egymástól legalább a jelentésárnyalatok megértésének szintjén (ha már mindkét esetben ugyanazt a szót ejtjük ki), nagyon gyorsan beleeshetünk egy bálványimádásba, amely nemcsak téves, hanem veszélyes is lehet, mivel eretnekséghez és szektásodáshoz vezethet.

A szakrális örökség történelmi dimenziója tehát annak időbeli komponensének kiemeléséről szól – annak nyilvánvaló megnyilvánulásáról, hogy képes megőrizni a lineáris folytonosságot, amely a múltból a jelenen át a jövőbe vezető időtengelyen halad számos ok-okozati eseményen keresztül. Itt felmerül a ciklikus (mitikus, pogány) és a lineáris (megváltási) idő közötti különbségtétel kérdése. Erről a témáról vastag köteteket írtak, de vitathatatlan, hogy az számára, aki hisz a teremtésben és a Teremtőben (tehát az idő kezdetében), valamint a Megkentnek az emberi történelembe való belépésében, ez az idő csak lineáris, eszkatologikus (tehát egyszer véget ér) – függetlenül attól, hogy ezt az eszkatologikus végső valóságot hogyan értelmezi.

Érdekességgként érdemes megemlíteni, hogy az ősökkel való rendkívül szoros és folyamatos (szünet nélküli) időbeli kapcsolatot a népek már az Ószövetségben is nagyon erősen érezték: így a Királyok második könyvében olvashatjuk, hogy egy elhunyt temetkezési kísérete a sietségben egyszerűen a próféta Elizeus sírjába dobta a holttestet, majd szétszéledt, mert rablóbandák közeledtek feléjük. Amikor azonban a halott férfi holtteste megérintette Elizeus próféta csontjait, a halott feléledt (2 Kir 13:20-21). Egyrészt a történet utal az ős szellemének élő jelenlétére, illetve jelenlétére még azután is, hogy már meghalt (ebben az esetben Elizeus próféta), másrészt pedig bibliai bizonyítékként szolgál arra, hogy amennyiben ez Isten akarata, a meghalt szentek maradványai különleges erővel (Isten által megadott kegyelemmel) rendelkezhetnek – ami egyben a szentek ereklyéinek folyamatos tiszteletben tartásának (veneratio) oka is a katolikus és az ortodox egyházban (például a korai keresztény katakombákban).

Ókeresztény katakombák (foto: <https://www.catacombeditalia.va/>)

A szakrális örökség kulturális és szociológiai dimenziói

Ebben a fejezetben kiemelhető a projekt kulturális, oktatási, tudatosságnövelő és akár nevelési szempontja is. Az integrált turisztikai termék, amely a projekt keretében egyesíti a szakrális örökség területén elérhető kínálatot, úgy lett kialakítva, hogy a turisták és minden más látogató számára lehetőséget nyújtson a hagyomány, a civilizáltság, a művészeti jelentőség, a békesség és az emberi kapcsolatok etikai dimenziója által jellemzett örökséggel való találkozásra... A vallási hangulat természetesen mindig jelen van, de nem az egyetlen, és nem is döntő tényező, amikor a szakrális örökség turisztikai élményéről van szó.

Az agnosztikusok és akár az ateisták is ugyanúgy lelkesedhetnek a gótikus templomok művészi kivitelezéséért és belső festményeiért, valamint a szent örökséghez tartozó valamely épülethez vagy helyhez kapcsolódó történelmi tényekért, történetekért vagy legendákért, mint a hívők. Ezek a turisták – ha nem is elég műveltek – elég jól nevelt és világnézetileg elég nyitottak ahhoz, hogy a szakrális örökség vallási dimenziója (amelynek csak feltételes értéket tulajdonítanak) ne tartsa vissza őket attól, hogy turistaként megfelelően kielégítsék elvárásaikat.

Ez a projekt arra törekszik, hogy barátságos, ökumenikus, békeszerető, ugyanakkor történelmileg szakmailag pontos módon mutassa be a szakrális örökséget mindazoknak, akik kellőképpen tudatában vannak annak az általános civilizációs és kulturális jelentőségnek, amelyet a szakrális örökség egy adott térség fennmaradásának és fejlődésének szempontjából jelent. Különösen a turisztikai termék fiatalabb felhasználói (de nem csak ők) fognak így közvetve önképzésben részesülni, mivel kellemes és nem tolakodó módon számos új tény ismerhetnek meg: történelmi, művészettörténeti, kulturális, politikai, vallási, gazdasági és egyéb tényeket a térségről, amelyet meglátogatnak. Ezzel bővül majd a környezetükre vonatkozó ismereteik látóköre, amelynek maguk is részesei, és ennek köszönhetően jobban meg tudják majd becsülni és tisztelni a korábbi évszázadok elődeit, akik alakították és változtatták meg ezt a területet. Ezen felül a célcsoportok tagjai tudatosítani fogják magukban más vallások híveinek céljait és törekvéseit is. Így még inkább felkészülnek az együttműködésre, a nyílt párbeszédre, a másként gondolkodókkal való békés együttélésre, és ennek következtében belső etikai érzékenységük és a múlt és a jelen értékelése még magasabb szintre emelkedik.

Nem kevés olyan zarándokhely, illetve általában véve vallási központ létezik, amelyet tömegesen látogatnak – gondoljunk csak a Vatikánra vagy Lourdes-ra. A tömeges vallási turizmus azonban nem a projekt célja, éppen ellenkezőleg. A tanulmányban ezért a szakrális turizmus kínálatának fontos elemeiként számos kicsi, ismeretlen, de nem kevésbé érdekes templomot és a vidéki szakrális örökség egyéb elemeit emelik ki, mivel ezek lehetővé teszik a turisztikai kínálat szétszóródását, diverzifikációját, és ezzel a már ismert és népszerű nagy vallási központok tehermentesítését.

A kulturális-társadalmi dimenzió hozzájárulása a projektterületen belüli szakrális örökség promóciójának és turisztikai kínálatának közös történetéhez tehát elsősorban a teljes tér – mind a városi, mind a vidéki – egységes és egyenrangú megélésében nyilvánul meg, függetlenül attól, hogy melyik vallási hagyományhoz tartozik egy adott szakrális örökségi elem. Ebben az esetben egy erős, közös összekötő elemről beszélhetünk, amely lehetővé teszi elsősorban a saját kulturális identitás,

másrészt a másik nemzet vagy vallás tagjainak identitásának elfogadását, megértését és tiszteletben tartását (ha az ateizmust is egy sajátos vallásfajtaként értelmezzük). A szakrális örökség turisztikai élményén keresztül, nem tolakodó, de meggyőző módon felismerhető, hogy ez a két identitás nagyon hasonló – ebből pedig kinőhet a tudatosság a kölcsönös békés együttélés feltételeinek megőrzésére és megerősítésére irányuló szükségletéről, valamint ennek a tudatosságnak a következő generációkra való átadásáról.

Ereklyetartó (foto: internet)

A halottak tánca freskó (foto: <https://www.kamra.si/mm-elementi/mrtvaski-ples/>)

A szakrális örökség vallási dimenziói

A szakrális örökség vallási dimenziói a templomok, kápolnák, vallási jelképek, szertartások és a szakrális örökség egyéb elemeinek megélésében a legtermészetesebb és elválaszthatatlan elemei. Ha a turista egyben hívő is, akkor ez a dimenzió nagy valószínűséggel az első, illetve alapvető motiváció, ami miatt egyáltalán úgy döntött, hogy meglátogat egy szakrális örökséghez tartozó objektumot. Ezen a dimenzión kívül a vallási turizmus egyáltalán nem létezne, mivel a nem hívők, akik turistaként látogatják a szakrális örökséget, túl kevesen vannak ahhoz, hogy látogatásuk gazdasági hozama igazolja vagy fenntartsa a vallási turizmust önálló ágazatként.

Nem ritka, hogy a templomok mellé épített kolostorok manapság szálláshelyként működnek. Ezzel hatékonyan megoldódott a turisztikai infrastruktúra problémája, amely elengedhetetlen az éjszakára maradni kívánó vendégek fogadásához. Egyrészt nem volt szükség új épület építésére erre a célra, másrészt az új rendeltetéssel megőrizték az eredeti épületet, és az új gazdasági hasznosítás révén igazolták a fennmaradásába történő beruházást. Ilyen példa a volt domonkos kolostor Vasvarban, a Krka-i templom melletti kolostor (Gurk, Ausztria), a La Salette-i templom melletti kolostor (Franciaország) és még sok más hely. A vallásos turisták szívesen térnek vissza ugyanazokra a helyekre, ezért ők szívesen látott vendégek, mert visszatérésükhöz nincs szükségük semmilyen további, új vagy bármilyen különleges okra, kivéve vallási áhítatuk kifejezését. Amennyiben a zárándokhelyeknél vannak mosdók, a közelben megfelelő szálláshelyek (általában a háromcsillagosok teljesen elegendőek) és vendéglátóhelyek, ahol ebédelhetnek vagy vacsorázhatnak, akkor az ilyen vendégek elvárásai többnyire máris kielégítve vannak.

Az utazásszervezők, idegenvezetők és a szakrális örökséget bemutató túrák egyéb szervezői ezért általában nem maguk foglalkoznak a turistákat érdeklő vallási témák magyarázatával és bemutatásával, hanem erre a célra külön megállapodnak a szakrális épület tulajdonosával vagy üzemeltetőjével, azok az ügynökségek pedig, amelyek a vallási turizmusra szakosodtak, gyakran biztosítanak egy különleges lelki vezetőt a csoport számára – általában ez egy pap, teológus vagy valaki, aki jól ismeri ezt a témakört.

Lurd (foto: internet)

Szакrális örökség kiválasztása és adatelemzés

A projektterület egyházi örökségének kiválasztása – azaz annak eldöntése, hogy melyik kerüljön fel a végleges turisztikai kínálati listára, és melyik nem – kizárólag gyakorlati és operatív okokból történik (a projektterület mérete, az összes potenciális egyházi örökségi objektumot tartalmazó kiindulási lista terjedelme, a projekt céljai, a rendelkezésre álló idő ...) két részből áll. Az első rész az úgynevezett „első szűrő”, a második rész pedig a „második szűrő”. Így biztosíthatók a adott körülmények között a legoptimálisabb eredmények, valamint a lehető legnagyobb mértékű objektivitás. Természetesen az első ellenvetés már az is lehet, hogy maga a kritériumok kiválasztása meglehetősen szubjektív. Egyes kritériumok magától értetődőek és gyakorlatilag elengedhetetlenek, mások viszont feleslegesek vagy nem elégségesek – ezt a problémát nem lehet teljesen elkerülni.

Első válogatószűrő

Az első szűrőfázist más szavakkal triáznak vagy gyors kizárási módszernek is nevezhetnénk. Ez egy meglehetősen jól ismert módszer, amelyet más tudományágakban és célokra is alkalmaznak, mivel nagyon praktikus és hatékony. A legáltalánosabb feltételekkel, amelyekről nem kell sokáig gondolkodni vagy széles körű konszenzust keresni, mivel nyilvánvalóak és magától értetődőek, gyorsan le lehet csökkenteni a javaslatok eredeti körét – hogy mennyire lehet ezt csökkenteni, természetesen attól függ, hogy hány durva, releváns, nyilvánvaló és magától értetődő kizárási kritériumot találtak.

E tanulmány céljaira a következő durva kizárási kritériumokat alkalmazták:

- a) az objektum a projektterületen kívül található (bár a programterületen belül lehet),
- b) az objektum nagyon távol van a legközelebbi egyházi örökségi objektumtól,
- c) az objektum romos, rossz állapotban van, és ennek következtében veszélyes lehet a látogatás,
- d) az objektum tulajdonosai vagy üzemeltetői nem engedélyezik vagy nem kívánják a látogatókat,
- e) az objektumhoz való hozzáférés nagyon nehézkes vagy egyáltalán nem lehetséges (különösen a turistabuszok szempontjából), valamint
- f) a közelében található egy hasonló („egyenértékű”) objektum, amelyet azonban belülről is meg lehet tekinteni.

A tihanyi szentély a projektterületen kívül található (foto: BG)

Második kiválasztási szűrő

A második szűrővel azokat a szakrális örökség elemeit „szűrjük ki”, amelyeket az első szűrő alapján még nem zártak ki. Ez a besorolás, illetve értékelés fokozatosan zajlik, és hét pontosan meghatározott kritérium sorozatát követi, amelyek segítik, hogy a végső besorolás a lehető legigazságosabb legyen (bár némi szubjektivitás mindig megmarad). Fontos kiemelni, hogy az értékelési rendszer leíró jellegű, mivel ez lehetővé teszi az egyes kategóriák szélesebb skáláját. A kritérium teljesítésének kategóriái, illetve az értékelési rendszer az egyes kritériumok fontosságát tekintve a szakrális örökség tárgyainak a végső válogatásba való felvétele szempontjából a következő lehetőségeket foglalja magában:

1. a szakrális tárgy rendkívül fontos szerepet játszik a kritérium teljesítésében (zöld),
2. a szakrális objektumnak nagy szerepe van a kritérium teljesítésében (kék),
3. a szakrális objektumnak kisebb, de nem elhanyagolható szerepe van a kritérium teljesítésében (sárga),
4. a szakrális objektum nem felel meg a kritériumnak, illetve elhanyagolható szerepe van (piros).

A végső válogatásba való bekerülés feltételeiként a következő szabályokat határozzák meg:

- a) a szakrális épületnek az első három kritérium közül legalább egynek zöld jelöléssel, vagy legalább kettőnek kék jelöléssel kell rendelkeznie,
- b) a szakrális épületnek az utolsó négy kritérium közül legalább egynek zöld vagy kék jelöléssel kell rendelkeznie,
- c) a szakrális objektumnak legfeljebb egy kritériuma lehet piros jelöléssel, amely nem lehet az első három kritérium közül való.

Kivételek is lehetségesek: ha egy objektumnál az első három kritérium közül az egyik zöld jelöléssel rendelkezik, míg a másik két kritérium az első feléből kék jelöléssel rendelkezik, akkor még akkor is, ha a második feléből több mint egy kritérium piros jelöléssel szerepel, az ilyen objektum bekerülhet a végső válogatásba (de nem feltétlenül azok listájára, amelyeket külön avatárral jelölnek meg).

Keresztút állomásai (foto: internet)

A leíró értékelés előnye a numerikus értékeléssel szemben

Az értékelési módszerek egymástól jelentősen eltérhetnek: az általánosan laza leírásoktól, amelyek meglehetősen szubjektívek lehetnek (inkább az első szűrő stílusában), a kidolgozott kritériumokon alapuló, ennél pontosabb leírásokig, amelyek kevésbé szubjektívek (második szűrő), egészen a skála alapján adott számszerű értékelésekig: 1–5, vagy gyakrabban 1–6, vagy 1–10, vagy akár 1–100 (ez utóbbi esetben a kritérium teljesítésének százalékos arányát próbálják meghatározni).

Az 1 és 10 közötti skálán adott pontszámok már pusztán számuknál fogva is szűkebb körűek, mint a jelen tanulmányban kiválasztott négy leíró kategória. Ez egyrészt nagyobb objektivitást eredményezhet, másrészt viszont nem kevés problémát okozhat, amelyek nem igazolják a végső eredményt. Ennél a numerikus értékelésnél tehát mind a 10 lehetséges értéket meg kellene határoznunk – általában ezek tíz százalékos tartományok: az 5-ös értékelés azt jelentené (hasonlóan az 1–100-as skálán szereplő 50-es értékhez), hogy a kritérium 50%-ban teljesül, a 8-as osztályzat pedig azt, hogy a kritérium 80%-ban teljesül, stb. Itt azonban felmerül a kérdés, hogyan lehet megkülönböztetni, hogy mikor van szó 55%-os osztályzatról, vagy mikor indokolt a 44% és 51% közötti különbségtétel. Az utóbbiak között csupán 7 százalékpont a különbség, amit nagyon nehéz egyértelműen indokolni. Ugyanakkor egy olyan objektum, amely csak 44 %-ban felel meg, elutasításra kerülhet (nem érte el az 50 %-os küszöböt), míg egy másik ezt a küszöböt csupán 1 százalékponttal haladja meg. A lényeg az, hogy lehetetlen teljesen elkerülni az igazságtalanságot vagy a szubjektivitást.

Számmal történő értékelés esetén sokkal több időre lenne szükség, és sokkal több szakértőt (művészettörténészeket, teológusokat, antropológusokat, szociológusokat, utazásszervezőket és még másokat), akik mindannyian megadnák a saját értékelésüket, majd ezek alapján kiszámítanánk az aritmetikai átlagot, és ezzel megpróbálnánk biztosítani a lehető legnagyobb objektivitást. Ez az eljárás azonban időigényes és drága lenne, és megfelelő statisztikai elemzés nélkül komoly paradoxonokhoz is vezethetne: egy teológus rendkívül magas pontszámot adhatna egy adott objektumnak, míg ugyanazt az objektumot egy szociológus vagy utazásszervező sokkal alacsonyabb pontszámmal értékelné (a pontszámok közötti „távolság”, azaz különbség akár hatalmas is lehetne). Ezzel a bírálói csapaton belül akár konfliktusok is kialakulhatnak a bíráló kompetenciájával vagy objektivitásával kapcsolatban.

A számszerű értékeléssel kapcsolatos következő aggály az a lehetőség, hogy ennek alapján indokolatlan versengés alakulhat ki, ami egyrészt fölényérzetet, másrészt irigységet vagy akár sértődést is kiválthat. Miután ugyanis minden objektumra vonatkozóan ismertek a számszerű értékelések, automatikusan kialakul egyfajta rangsor, amely ezeket az objektumokat a „legjobbaktól” a „legrosszabbakig” sorolja. A több kapott pont könnyen azt a benyomást kelti, hogy az adott objektum egyszerűen „jobb”, „értékesebb” annál az objektumnál, amely kevesebb pontot kapott – egy ilyen értelmezés pedig gyorsan teljesen felesleges és nem kívánt versengéshez vezethet, és eltorzíthatja az értékelés, és következképpen a kiválasztás valódi célját.

A tanulmányban alkalmazott írásbeli értékelési módszerrel elkerülhetjük mindezeket a problémákat. Ugyanis csupán négy kategóriáról, négy lehetséges írásbeli értékelésről van szó. Gyakorlatilag lehetetlennek tűnik, hogy különböző értékelők ugyanazt az objektumot egy kategóriánál nagyobb

eltéréssel értékeljük: az a tárgy, amelyet valaki az egyik kritérium alapján zöld színnel jelölt meg (rendkívül fontos szerepet játszik), nagyon valószínűtlen, hogy egy másik értékelőtől sárga színt kapjon. Hasonlóan állítható a két különböző értékelő fennmaradó két értékelési kombinációjáról is, amelyek hasonlóan nem valószínűek, illetve még kevésbé valószínűek: zöld–piros, kék–piros. Egy ilyen rendszer tehát gyorsabb, olcsóbb, hatékonyabb, és végső soron hasonlóan objektív, illetve szubjektív. Ugyanis egyáltalán nem tűnik valószínűnek, hogy például egy adott objektumot numerikus értékelés alapján felvehetnének a végső listára, míg a leíró rendszer kizárná; vagy fordítva.

Hét kiválasztási kritérium

Az alábbiakban felsoroljuk és leírjuk a második szűrő keretében alkalmazott mind a hét kiválasztási kritériumot. A csoport két egyenlőtlen részre oszlik, ahol a felső felét az első három kritérium, az alsó felét pedig az utolsó négy kritérium alkotja. Az első fele a szakrális örökség tárgyának olyan tulajdonságait mutatja be, amelyek szakmailag objektív adottságok, míg a második fele ugyanazon örökségnek azokat a tulajdonságait mutatja be, amelyek turisztikai hasznosításának vagy rendeltetésének szempontjából fontosak.

- 1. történelmi tanúságtétel**
- 2. kulturális és művészeti érték**
- 3. vallási jelentés**
-
- 4. ajánlat**
- 5. hangulat**
- 6. megközelíthetőség**
- 7. hagyomány**

A lendvai zsinagóga ma (foto: www.nakoncuvasi.si/)

A kritériumok pontosabb meghatározása

A fenti kritériumok fontossági sorrendben szerepelnek, ami azt jelenti, hogy az első szintű szelekció (az úgynevezett első szűrő) után megmaradt összes egyházi örökségi objektumot vagy elemet aszerint értékeli, hogy milyen mértékben felelnek meg először az első kritériumnak, majd a másodiknak, és így tovább. Bár a szakrális örökségről van szó, az objektum vallási jelentősége „csak” a harmadik helyen szerepel. Talán valaki azt várná, hogy ezt kellene a legfontosabbnak, azaz az elsőnek megjelölni, de ezzel elkerülnénk a projekt lényegét és célját. A projektben ugyanis nem elsősorban valamilyen vallási célok megvalósításáról van szó, hanem elsősorban turisztikai célokról. Ez azt jelenti, hogy a szakrális örökséget elsősorban felekezeten felüli jelentőségének szempontjából kell értékelni, ami más szavakkal azt jelenti, hogy elsősorban azt kell megítélni, hogy egy adott szakrális örökségi objektum turisztikai szempontból vonzó-e, függetlenül vallási jelentőségétől, hanem más tulajdonságai alapján, amelyekkel rendelkezik vagy nem rendelkezik.

A projekt célcsoportjai nem csupán a hívők, hanem mindazok is, akiket érdekel a projektterület általános kulturális öröksége. Például: a jakói templom építészeti látványossága, esztétikája és kivételessége a nem hívő látogatókat, illetve turistákat is lenyűgözi majd. Az ilyen látogató nem elsősorban a templom vallási jelentőségét keresi majd, hiszen a látogatás során a korábban említettek – a fantasztikus építészet, az esztétikai élmény, valamint a több évszázados történelem során kialakult, a templommal kapcsolatos számos történet és legenda – már önmagukban is elegendőek lesznek ahhoz, hogy lelkesedést keltsenek benne.

Stična (foto: <https://prijetnodomace.si/top-dozivetja/cistercijanski-samostan-sticna/>)

1. Történelmi tanúságtételi kritérium

Ez a kritérium lényegében azt határozza meg, hogy ha két, egymáshoz közel fekvő egyházi örökségi objektumról van szó, akkor a turisztikai termék végleges kínálatába való felvételkor előnyt élvez az a hely, amelyik régebbi, eredetibb, és amelyhez több releváns történelmi tény (történet, esemény, tulajdonos) kapcsolódik. Ez teljesen logikus, mivel egy ilyen objektum szükségszerűen ritkább is, és már emiatt is kivételes, ráadásul tartalmilag (témájában) gazdagabb, és mint ilyen, természetesen sokkal érdekesebb. Egy például a 13. századból származó templom már pusztán az ilyen típusú templomok ritkasága miatt is biztosan sokkal vonzóbb látogatási célpont, mint a közeli 18. századi templom, még akkor is, ha ez utóbbi talán szebb, rendezettebb környezetben található (mondjuk, hogy van mellette egy park is), új homlokzata van, és egy jó vendéglő is található a közelében, és hasonlóan. Egyszerűen sokkal nagyobb a történelmi lenyomat, sokkal több nyomot hagyott az időben az első templom: hozzá kapcsolódhatnak történetek a régi arisztokrata családokról, akik építették, a tulajdonosváltásokról, a híres papokról, akik vezették, a hozzá kapcsolódó ősi hagyományokról (például zarándoklatokról), a török támadásokról, a felégetésekről, a relikviák vagy kincsek elrejtéséről, a többé-kevésbé ismert művészekről, akik díszítették, a fontos műtárgyakról, amelyeket őriz... Az utóbbi példája lehet Hadik múmiája a Lendavai-hegyvidéken található Szentháromság-templomban. Mindezt a fiatalabb templomok nem vagy csak sokkal kisebb mértékben tudják felmutatni.

Ugyanezen kritérium alá soroljuk az épület építészetét, valamint annak egyes elemeit is: így a román stílus előnyt élvez a gótikával szemben, a gótika a barokkal szemben, a kora barokk pedig a késő barokkal szemben. A 19. és 20. században épült épületek szintén bekerülhetnek a végső válogatásba, de csak akkor, ha valamelyik többi kritérium – elsősorban a második és a harmadik – kiemelten fontos szerepet játszik. Ebbe a kategóriába sorolhatók egyes evangélikus templomok, amelyek csak a 19. század végén vagy a 20. század elején épültek, mivel gótikus vagy kora barokk evangélikus templomok egyszerűen nincsenek ezen a területen. Bár elvileg igaz, hogy a protestáns szakrális örökség objektumai közül ebben a tanulmányban elsősorban az augsburgi hitvallású evangélikus templomok kerülnek kiemelésre, fontos kivételként itt meg kell említeni a Szentgyörgyvölgyben található kálvinista (református) templomot, mivel ez egy nagyon ritka példája a 18. század végi késő barokk stílusú, megmaradt nem katolikus templomoknak, amelynek még ma is megmaradtak bizonyos eredeti festményei. Szokatlan építészeti elemként említhető a kis kör alakú ablak, amely még ma is látható a 13. századi Magyarszecsöd-i templomban. Ez egy meglehetősen ritka építészeti elem, amely évszázadokat élt át, és arról tanúskodik, hogy a templomot talán már sokkal korábban építették, amikor még nem ismerték az üveget, hanem az ablakokat állati hólyaggal fedték le (ezért az ablakok nem lehettek különösebben nagyok).

A nagy építész, Plečnik művei a Grad-i templomban, Bogojinban és közvetve Odrancban is, éppen az építész művészi megközelítése miatt, amelyet e templomok tervezésénél alkalmazott (a hagyományos elemek és az újabb elemek ötvözése), szintén a turisztikailag nagyon érdekesek közé sorolhatók, bár az utóbbi két templom alig több mint 100 éves. A lényeg csupán az, hogy e kritérium keretében megpróbáljuk a lehető legpontosabban megítélni, mely tulajdonságok játszanak döntő szerepet egy adott térben a turisták vagy látogatók számára való vonzereje szempontjából.

2. Kulturális és művészeti érték

Ez a kritérium részben az első kritériumra épül, különösen ami a történelem során egymást váltó építészeti stílusokat illeti, főleg akkor, ha az azok alapján épült épületek túllépnek a szűk kézműves kereteken, és az építészet vitathatatlan művészi értékére utalnak. Mindazonáltal e kritérium előtérbe helyez néhány más fontos tulajdonságot, amelyekkel egy adott épület rendelkezik vagy nem rendelkezik.

E kritérium keretében azt kérdezzük:

- a) vajon az épület különösen fontos-e a hozzá tartozó vallás híveinek kulturális fejlődése és élete szempontjából, és
- b) vannak-e az épületben olyan jelentős művészeti elemek, amelyek nem az épület kőműves szerkezetének részét képezik: festmények (freskók), szobrok, ólomüveg ablakok, oltárok, szószékek, zászlók, keresztutak, díszek, orgonák, feliratok vagy hasonló elemek, amelyek különleges művészeti értéket kölcsönöznek az épületnek?

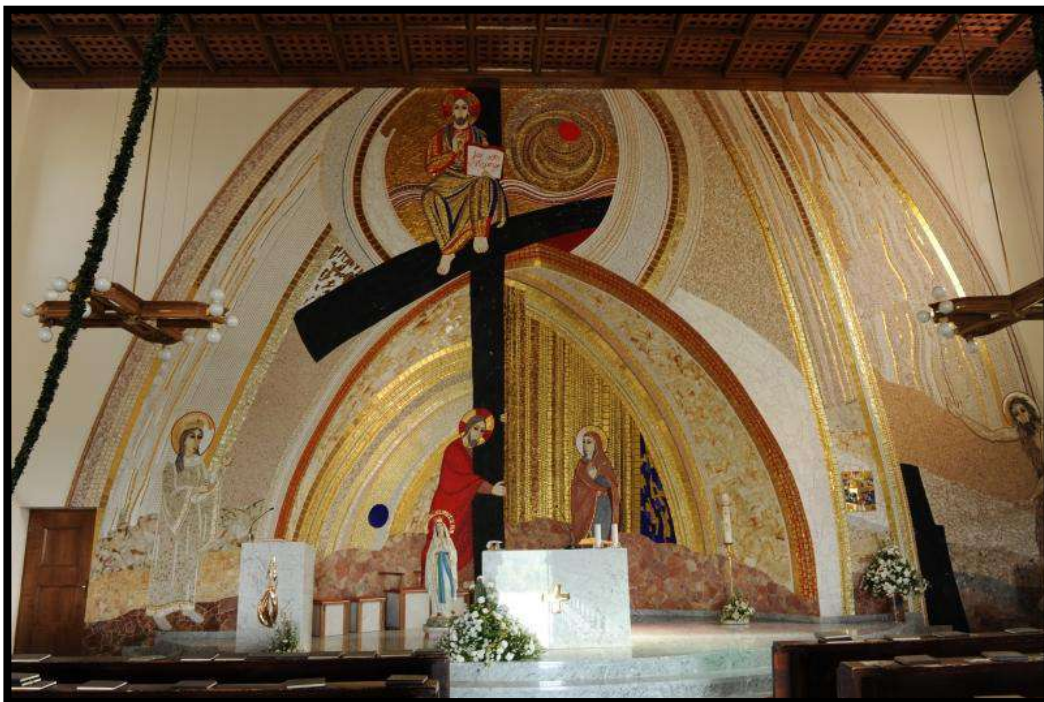
Az első kérdésrészre adott válasz keresésekor fontos, hogy a lehető legobjektívebben értékeljük azt a szerepet, amelyet egy adott tárgy (és az a hely is, ahol található) a hagyományok és a helyiek életmódjának megőrzése szempontjából játszott: milyen mértékben volt vagy még mindig az a közösség tagjai közötti belső társadalmi kötelékek létezésének eleme, mennyit jelentett a társadalmi kohéziós kapcsolatok, mint például a összetartozás, a szolidaritás és a kölcsönös bizalom tartós életképessége szempontjából. Más szavakkal, ebben az esetben arra keressük a választ, hogy egy ilyen épület mennyire tette lehetővé a közösség stabil működését, ahol ápolták a közös értékeket, a tartozás érzését és a kölcsönös együttműködést. Lehet, hogy egy ilyen hely nem csupán vallási célú találkozóhely volt, hanem menedék, vagy olyan központ, ahol megőrizték az írott szót és az élő nyelvet... Lehet, hogy a szárnyai alatt szerveztek és tartottak olyan rendezvényeket és eseményeket, amelyek segítették a közösséget saját identitásának megőrzésében.

Ezt követően ki kell emelni, hogy e kritérium figyelembevétele biztosítja, hogy az objektum a célcsoportok tagjainak a lehető legszélesebb körét vonzza, beleértve azokat is, akik nem feltétlenül állnak szoros kapcsolatban azzal a vallással, amelyhez az objektum tartozik, de értékelik a kulturális örökség, a művészeti és kézműves alkotások, valamint a többé-kevésbé ismert alkotók mesterségének értékét. Ezen elemek közül soknak megvan a maga jelentősége a társadalmi és nem csupán vallási viszonyok időbeli értelmezésében is, és így elengedhetetlenek a helyszín történelmi megértéséhez. Így van például egy ismert eset, amikor az apszisban egy nemesi család egykori kastélya van festve, amely a templomot építtette (Szent Cecília-templom Rabatötösben).

A jakói templomban található gótikus oltár az egész megyében az egyetlen fennmaradt gótikus oltár, amely ma is ugyanazon a helyen áll; Janez Akvila festményei a velemeri, turnišči és martjanci templomokban pedig egyedülállóak, mivel bizonyítják a kiváló helyi mesterek műhelyeinek létezését. Érdekes dilemmát jelent ebben a tekintetben a Pertoča-i Szent Ilona-templom nagy oltármozaikja, amelyet a híres pap és művész, Marko Rupnik alkotott. A templom önmagában nem rendelkezik különösebb értékkel, mivel viszonylag későn épült, egy 16. századi, egyébként régebbi templom

maradványaira, de éppen ezért a szóban forgó mozaik a befejezése óta nagyon vonzó volt a turisták számára. Az utóbbi időben azonban ez a vonzerő jelentősen csökkent, elsősorban a szerzőjét jelenleg övező kifejezetten negatív hírnév miatt. Sokan úgy értelmezik a mozaik megtekintését, hogy azzal tolerálják, ha nem is helyeslik azokat a cselekményeket, amelyekkel Rupnik atyát vádolják, ezért inkább lemondanak a látogatásról. Ez az eset azonban elsősorban azt bizonyítja, hogy a szakrális örökséghez való viszony az idő múlásával változhat, és ez különböző okokból történhet, leggyakrabban azonban a szakrális örökség valamely eleméhez kapcsolódó személy(ek)hez fűződő (politikai, etikai) viszony megváltozása miatt.

Kissé leegyszerűsítve: sok átlagos látogató vagy turista számára ez a szempont az, amelyik leggyakrabban az első, a legfontosabb, illetve magában foglalja mindazt, ami miatt a látogató egyáltalán meg akarja tekinteni egy adott helyszínt. Ez persze nem jelenti azt, hogy egy adott objektum egyáltalán nem érdemel megtekintést és látogatást, ha nincs különösebb kulturális-művészeti értéke, azonban itt meg kell állapítani, hogy e projekt céljaira a kiválasztás során mégis előnyben kell részesíteni azt az objektumot, amelynek magasabb a kulturális-művészeti értéke – kivéve persze, ha valamelyik többi kritérium még ennél is sokkal fontosabb, és következésképpen döntő jelentőségű. Itt tehát nem egy szentély abszolút vallási felsőbbrendűségéről vagy alacsonyabb rendűségéről van szó, hanem annak relatív, vagyis pusztán turisztikai vonzerejét jelentő „értékéről”. Ha teljesen vallási szempontból nézzük, a katolikus eucharisztia, amelyet egy steril, betonból épült, hideg modernista templomban (amelynek nincs a legcsekélyebb turisztikai vonzereje sem) celebrálnak, teljesen egyenértékű a párizsi Notre Dame-templomban celebrált eucharisztiaival, amely világszerte ismert turisztikai látványosság.

Rupnik atya mozaikja a Szent Ilona templomban (foto: L. Klar)

3. Vallási jelentés

Bár elsősorban turisztikai projektről van szó, vallási vonatkozásait nem lehet, illetve nem szabad figyelmen kívül hagyni. A vallási turizmus világszerte folyamatosan növekszik, illetve már jó ideje állandó része a turisztikai kínálatnak, amelynek jelentősége egyáltalán nem elhanyagolható. A szakrális örökség vallási élménye általában a turizmus egy szelíd formája, mivel általában a közép- és idősebb generációhoz tartozó látogatókról van szó, akik nem keresik azokat az izgalmakat, amelyeket más turisztikai desztinációk kínálnak (vidámparkok, koncertek, hajókirándulások...). Egyesek ezt szerotonin-turizmusnak is nevezik, ellentétben a már ismert és elterjedt adrenalin-turizmussal.

Ez a látogatói csoport szinte kivétel nélkül nagyon kedvelt, mivel látogatásukat nem kísérik azok a kellemetlenségek, amelyek néha jellemzőek más csoportokra (éjszakai zajongás, szemetelés, tiszteletlen viselkedés a helyi lakossággal és örökségükkel szemben stb.). Ezeknek a látogatóknak a célja a saját hagyományaikkal való közvetlen találkozás, az ismeretlen érdekességek és a kulturális örökséggel kapcsolatos tények megismerése, amelyek a saját szellemi-civilizációs kontextusukba vagy paradigmájukba illeszkednek. Ezt a célcsoportot érdeklik a szentek hagiográfiái, akik a templomok védőszentjei, vagy akik festményeken vagy szobrokon vannak ábrázolva, érdeklik őket a helyiek vallási élete, a papokkal, plébánosokkal, püspökökkel és más fontos vallási személyiségekkel kapcsolatos történetek. Érdeklik őket továbbá a ruhagyűjtemények (miseköpenyek), a szertartási edények (kehelyek, ostyásdobozok), a relikviák, a kripták és az egyéb elemek, amelyek együttesen hozzájárulnak a szentség benyomásához.

Ebbe a kategóriába gyakorlatilag minden ismert zarándoktemplom tartozik, amely nagyobb nemzetközi zarándokutak részét képezi, vagy inkább regionális jelentőségű.

Velemerjei templom (foto: <https://kirandulastippek.hu/orseg/velemer-arpad-kori-templom>)

4. Ajánlat

A turisztikai látogatások céljára szolgáló területek értékelésébe mindenképpen be kell vonni a kísérő, párhuzamos helyi kínálat kritériumát is, mivel egyetlen önálló turisztikai látogató vagy utazásszervező sem, aki kisebb vagy nagyobb látogatócsoportot szeretne egy adott helyre elhozni, nem kerülheti el azt a kérdést, hogy a közelben lehet-e valahol inni, enni, felfrissülni, esetleg akár megszállni, szuveníreket vásárolni, vagy a szent örökség mellett még valami érdekeset megnézni. Ez a kritérium nem magára a szakrális örökségre vonatkozik, hanem a közelben található egyéb kínálatra: például a helyi termékeket árusító üzletekre, éttermekre, helyi kézműves műhelyekre, múzeumokra (mint például Jakban és Beltincben) és hasonlókra. A kínálat, mint különálló vagy önálló kritérium, két részre oszlik:

- az első rész a szentély közvetlen közelében vagy a közvetlen környezetében elérhető szolgáltatásokra vonatkozik,
- a második rész pedig a szentélyi örökségre vonatkozó információk kínálatára vonatkozik.

A szolgáltatási kínálat alatt a turisták számára érdekes, vonzó vagy kíváncsú szolgáltatások összességét értjük, amelyek a szakrális örökség megtekintésével egyidejűleg elérhetők számukra: ezek lehetnek kulturális örökségi objektumok (kastélyok, várak, múzeumok), emlékművek, kulturális örökséget bemutató kiállítások, ősi mesterségek bemutatói vagy műhelyei, gasztronómia, szálláshelyek, a természeti örökség kiemelkedő elemei és hasonlóak. Az ilyen jellegű kínálat a szakrális örökség objektumának közvetlen közelében helyezkedhet el, de lehet attól kissé távolabb is, azonban nem annyira, hogy a szakrális örökség objektumával már ne alkossanak önálló, szerves egészet. Erre példa lehet a Szent László-templom Beltincében, amelynek közelében található a Zichy család vidéki kúriája a gyógyszerészeti múzeummal, és alig egy kilométerre onnan a Szerelem-sziget a bűjraštva múzeummal, az úszómalommal, a komppal és a Mura folyóval, amely az európai ökológiai jelentőségű területek hálózatához tartozik (Natura 2000). A látogató tehát a beltinci templom, a kastély és a sziget megtekintését – amennyiben ezt így is bemutatják és kínálják neki – egyetlen úti célként fogja felfogni, és nem három különállóként.

A kínálat második része pedig a felkínált információk hozzáférhetőségével, illetve elérhetőségével kapcsolatos szolgáltatást foglalja magában. Ugyanis nem mindegy, hogy egy adott egyházi örökségi objektumról léteznek-e számos, alaposan ellenőrzött adatok, amelyeket (az interneten vagy más módon) érthető és hiteles módon (képanyaggal együtt), vagy pedig ezek az információk egyáltalán nincsenek, szűkösek, illetve rosszul és hiányosan vannak bemutatva. Az információk kínálata tehát a szolgáltatások kínálata mellett nagyon fontos szegmens egy adott helyszín teljes kínálatának értékelésében e kritérium szempontjából. Szolgáltatásról akkor beszélhetünk, ha az információk ingyenesen elérhetők, és azokhoz szabadon és egyszerűen hozzá lehet férni – leggyakrabban ezek információs táblák, broszúrák, szórólapok, internetes oldalak és hasonlóak. A turista ezek segítségével megszerezheti az összes legszükségesebb információt, amely megismerteti vele az adott helyszín lényeges tartalmát. Szolgáltatásról viszont akkor beszélünk, amikor az információk megszerzéséért fizetni kell: legyen szó egy idegenvezetőről, aki a turistát az utazás teljes ideje alatt kíséri (és így már benne van az utazás árában), vagy egy helyszínen helyi idegenvezető bérletéről van szó (ez egyes helyeken akár kötelező is lehet, még akkor is, ha a csoport a saját idegenvezetőjével érkezett), de lehet

egy speciális internetes alkalmazás is, amelyet kifejezetten a igényesebb vendégek számára alakítottak ki, és amelyhez való hozzáférésért díjat is felszámíthatnak.

Ha a tartalmakat QR-kód segítségével teszik közzé – ami az utóbbi időben egyre gyakoribbá válik –, akkor azok általában szabadon hozzáférhetők, de nem mindig. Bizonyos helyszínek tartalmi (különösen azok, amelyek további gazdasági hasznosítást kívánnak) fizetés ellenében is elérhetők lehetnek, és ezért inkább kereskedelmi jellegűek: a további tartalmak mellett, amelyeket esetleg egy speciális avatar segítségével mutatnak be, hogy még vonzóbbá tegyék őket, helyi szolgáltatók kereskedelmi hirdetéseit is tartalmazhatják. Ha közpénzből társfinanszírozott projektről van szó, az első lehetőség érthető módon sokkal kíváncsabb, illetve ajánlatosabb.

Az avatar és az interaktív térkép tehát nagyon hasznos digitális eszközök, amelyek ugyan nem tudják teljes mértékben helyettesíteni egy jó idegenvezetőt, de jelentősen hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az információkhoz való hozzáférés egyszerű, érdekes és hatékony legyen. Az úgynevezett avatar általában egy figura (személy, állat, animált karakter...), amely a kínált turisztikai tartalmak motívumait testesíti meg. A mesterséges intelligencia egyre gyorsabb fejlődésével ezeknek a figuráknak az animációi egyre hitelesebbek és meggyőzőbbek. A beszéd utánozása bármely nyelven már annyira kiforrott, hogy a felhasználó gyakorlatilag nem veszi észre a hallott szó és az animált figura ajkmozgása közötti eltéréseket. A vendég csak kiválasztja azt a nyelvi opciót, amelyen hallani szeretné a tartalmakat, és az avatar ezt a tartalmat is felajánlja neki. A tartalom terjedelme nem lehet túl széles, hogy a látogató ne telítődjön be, illetve ne unja meg. Ajánlatos, hogy az avatárt legfeljebb néhány mondatra használjuk. A többi tartalom felkínálható a weboldalakon képekben és szövegben, lehet önálló szórólapok, brosrák, monográfiák formájában is...

Az interaktív térkép használata már meglehetősen bevett gyakorlat, amely nemcsak a helyszínen, hanem annak környékén is kínál lehetőségeket. Ezek a térképek egyre kifinomultabbá válnak, és kényelmes eszközzé válnak különösen a túrázók, kerékpárosok és többnapos önálló utazók számára, akik nem csoportban, vezetővel és előre meghatározott útvonalon utaznak. Bizonyos egyházi műemlékek megtekintéséhez nem kell sok idő, még akkor sem, ha vonzó látványosságokról van szó. Az utazásszervezőket ezért feltétlenül érdekli, hogy programjukat más tartalmakkal is megfelelően ki tudják-e egészíteni: miért utazna valaki egy órát vagy többet busszal, hogy aztán negyedórán át megnézzon egy érdekes román vagy gótikus templomot, majd ismét egy órát utazzon busszal a következő helyszínre, anélkül, hogy előtte nyugodtan elintézhetné a szükségleteit, megszomjazhatna vagy megnézhetne még valami érdekességet.

Ha ezek a lehetőségek nincsenek, a programvezetők biztosan inkább más helyszínek megtekintése mellett döntenek – olyanok mellett, ahol ezek a lehetőségek megvannak, függetlenül attól, hogy az adott egyházi örökségi objektum turisztikai vonzereje szempontjából mennyivel „kevésbé értékes”, mint az első. Ha a kritérium összefoglalásában annak lényegét egy kissé banális példával szemléltetjük: aligha lehet sikeresen felajánlani egy fantasztikus egyházi örökségi objektum megtekintését, ha a látogató számolnia kell azzal, hogy 30 kilométeres körzetben sehol sem tud majd elvégezni a szükségét, vagy nyugodtan meginni egy forró teát. Éppen ezért ez a kritérium az első helyet foglalja el a második felében szereplő többi kritérium között.

5. Hangulat

Az „ambientális jelleg” kifejezés alatt azt a környezetet értjük, amelybe egy adott szakrális örökségi objektum beágyazódik. Ennek a környezetnek a kiterjedése meglehetősen relatív – lehet csupán néhány száz méter, de akár néhány kilométer is. A terület kiterjedését, amelyen belül a szakrális örökséghez tartozó objektumot értékeljük, valamint magát a területet is, több tényező befolyásolja: a földrajzi elhelyezkedés, a terület beépítettségének mértéke (urbanizációs fok), a közlekedési útvonalak, a természeti adottságok, a kulturális örökséghez tartozó objektumok közelsége... Összehasonlításuként vehetnénk a szombathelyi Szent Márton-templomot és a boreci Szent Anna-kápolnát. Az első esetben értelmetlen lenne azt mondani, hogy a templomhoz valamilyen természetes (organikus) módon tartozó környezet az egész szombathelyi város, bevásárlóközpontokkal és ipari zónával együtt. A templom élménybeli és hatási körzetét nagyjából a város központjáig, a következő templomig, illetve a látómező határain belülre (ha a templom előtt állunk) lehetne határolni, amelyen belül olyan épületek találhatók, amelyek építészetükkel és történelmükkel vonzzák a figyelmet. A Szent Anna-templom környezete azonban egészen más: körülötte erdő található, amely szépen megőrzött, és a Natura 2000 ökológiai fontos területek hálózatához, valamint a Goričko Tájvédelmi Park védett természeti területéhez tartozik. Ebben az esetben tehát a környezet területe akár meg is haladhatja a Szent Márton-templom környezetének területét. A Szent Anna-templomnak ugyanis nincs „versenytársa”, mivel elszigetelt és rejtett helyen áll, ezért valahogy „az övé” az egész erdő, amelynek közepén áll.

A környezet mint kritérium szempontjából tehát ki szeretnénk emelni a környezet jelentőségét a benne található egyházi örökség megélésében. A nyugodt, rendezett környezet minden bizonnyal jelentősen hozzájárul ahhoz az összképhez, amelyet az egyházi örökséggel való találkozás a látogatóban hagy. Ha tehát két olyan szakrális örökségi objektum között kellene dönteni, amelyek a többi kritérium tekintetében meglehetősen közel állnak egymáshoz, a többség szinte biztosan teljesen spontán (különösebb elemzés és gondolkodás nélkül) azt az objektumot választaná, amely szebb és vonzóbb környezetben található. Ennek a kritériumnak a jelentőségét sok helyen jól tudják, ezért nagy figyelmet fordítanak a környezet rendezettségére és általában annak vizuálisan vonzó megjelenésére is.

Tehát a tér „hangulatának” vonzerejéről, illetve esztétikájáról van szó, amelyet a természeti és kulturális adottságok adnak, amelyek a szent örökséghez tartozó objektummal együtt töltik meg azt, amely a turisztikai érdeklődésünk elsődleges tárgya. Ezt a kritériumot a veduta szóval is megnevezhetnénk, amely talán még pontosabban definiálja és kiemeli azt a szempontot, amelynek jelentős szerepet tulajdonítunk egy adott szakrális objektum turisztikai „értékének” összességében.

A környezeti illeszkedés fontosságát bizonyító negatív példa a Szent Boštjan (Szent Sebaščan) templom Pečarovciban. A domb tetején álló kis templom, amely egyébként nem rendelkezik különösebb művészettörténeti értékekkel, egy nagy rádió- és televíziós adóállomás felépítésével közvetlen közelében elvesztette azt a vonzerejét is, amelyet korábban egyszerű „szimpátiájának” és a dombos gerinc tetején fekvő elhelyezkedésének köszönhetően. Szerencsére a szerződés lejártá után azt nem hosszabbították meg, ezért az adót eltávolították. Maradt még egy mobiltelefon-adó, amely ugyan

szintén rontja a templom körüli összképet, de a nagy adó eltávolítása után ez a kép most már lényegesen kevésbé romlott, mint korábban volt.

Ezzel szemben a környezeti illeszkedés pozitív példája a Szent Anna-templom Borečában, amelynek elszigetelt elhelyezkedése egy kisebb temető és egy fenyőerdő közepén fekvő park mellett rendkívül esztétikus és vonzó hatást kelt. Hasonló a helyzet a Gornji Petrovci (Nedela) Szentháromság-templomával és a Križevci evangélikus templomával is, mivel már messziről látszik, hogy milyen szépen helyezkednek el a dombok tetején, és harmonikusan kiegészítik a Goričko mozaikos kulturális táját. A Bled-sziget éppen a Szűz Mária Mennybemenetele-templom által kölcsönzött rendkívüli hangulatának köszönhetően világhírű. Természetesen fordítva is igaz: a templomot különösen jellemezni tudja rendkívül vonzó elhelyezkedése a tó közepén, a magas hegyek háttérében. Az egyik leggyakrabban fotózott templom Szlovéniában a Jamnikon álló Szent Primož és Felician-templom, amely magányosan áll a domb tetején, az Alpokkal a háttérben, és a gerincen át vezető keskeny ösvényen keresztül már-már Szlovénia turisztikai ikonjának számít.

A pečarovci Szent Boštjan templom az adó eltávolítása előtt (foto: Google)

Primož és Felician Szentek temploma Jamnikban (foto: Profimedia)

6. Megközelíthetőség

Az elérhetőség mint kritérium talán összevonható lenne a 4. kritériummal (Kiegészítő szolgáltatások), ugyanakkor úgy tűnik, hogy ez a szempont – amely a szent örökség helyszínének értékelésén alapul – különös jelentőséggel bír a sikeres turisztikai marketing szempontjából. A kritérium előtt az a kérdés áll, hogy mennyire elérhető a kívánt objektum. Ez a kérdés két részből áll. Az első részben azt vizsgáljuk, hogy nagy turisztikai buszokkal is el lehet-e jutni oda; milyenek az oda vezető utak, vannak-e útközben akadályok (aluljárók, hidak, alagutak, emelkedők), van-e ott elegendő parkolóhely ... és hasonló kérdések. Svete Višarje, egy nagyon népszerű zarándokhely, például felvonóval és gyalog a hegyi ösvényeken érhető el. Egy keskeny út ugyan a hegy körül vezet a csúcsra, de nem áll nyitva a szabad forgalom számára, és még senki sem látott ott buszt. Ez a desztináció megtekintésének tervezése szempontjából nagyon fontos kérdés. Ismertek olyan esetek, amikor buszok rekedtek meg kanyarokban vagy kereszteződésekben az olasz és francia óvárosok keskeny utcáin, mivel azok az utcák soha nem voltak emeletes buszokra vagy még kisebb járművekre tervezve. Ebből anekdoták születtek az interneten, de abban a pillanatban a buszban rekedt turistáknak biztosan nem volt kedvük nevetni, és ez az élmény teljesen elronthatta az utazásukat.

A kérdés első része tehát a szakrális örökséghez való eljutás lehetőségére vonatkozik (közlekedési és infrastrukturális szempont), míg a kérdés második része a szakrális örökség belsejébe való bejutás lehetőségére összpontosít (a belső terek megtekintésének lehetősége).

A szakrális örökséghez tartozó épület belsejének megtekintése tekintetében több lehetőség is fennáll:

- a) a belső tér megtekintése nem lehetséges, és a jövőben sem lesz az,
- b) a megtekintés ideiglenesen nem lehetséges (például felújítási munkálatok miatt),
- c) a megtekintés lehetséges, de csak a belső ajtóig, amely zárva van (gyakori gyakorlat),
- d) a megtekintés csak előre bejelentett csoportok számára lehetséges,
- e) a megtekintés bármikor lehetséges, még bejelentés nélküli látogatók számára is (az épület vagy állandóan nyitva van, vagy a közelében van egy jegyértékesítő pult).

Ha a belső terek megtekintése nem lehetséges, fel kell tennünk a kérdést, hogy a külső megtekintése elegendő-e a látogatáshoz, vagy sem. A kérdés megválaszolásában döntő jelentőségű, hogy mennyire fontos, ritka vagy vonzó a külső, valamint hogy van-e a közvetlen közelben más, elég érdekes kiegészítő kínálat, amely igazolhatja az oda vezető utat és kielégítheti a turisztikai látogatók elvárásait. Ilyen példa lehetne Gaudí Szent Család-temploma (Sagrada Família) Barcelonában még abban az időben, amikor egyáltalán nem volt nyitva a nyilvánosság számára, és sokan kizárólag a külső megtekintése miatt látogatták meg (hasonlóan a párizsi Notre Dame-hoz a tűzvész utáni felújítás idején). Ezen felül a templom közelében számos más turisztikailag érdekes látnivaló található, így a turisztikai útvonal és a megállás ilyen helyen történő tervezése több mint indokolt, és a nagy érdeklődés miatt gazdaságilag is megalapozott.

A kritérium ezen részének értékelése során nem lehetett pontosan megítélni, hogy egy adott objektumot melyik kategóriába soroljuk. Bizonyos egyházi örökségi objektumok már pusztán külső megjelenésük (építészetük, külső díszítéseik, grafikáik stb.) alapján is érdekesek. Egyeseknél lehetőség

van kapcsolatba lépni a kulcsossal, aki kinyitja az objektumot, és így még érdekesebbé teszi azt, míg más objektumoknál ez talán egyáltalán nem lehetséges. Ezért ez az értékelés része azoknak a feladatoknak, amelyeket a szervezőnek, illetve az utazásvezetőnek kell magára vállalnia.

A tanulmány önmagában nem képes előre elkülöníteni és osztályozni az összes megfelelő egyházi örökségi objektumot a belső terek megtekintésének lehetősége szerint: a körülmények nagyon gyorsan változhatnak, és lehetetlen meghatározni, hogy a jövőben milyen lesz a helyzet. Ez természetesen nem vonatkozik minden objektumra. A felújítás után a jakói templom mellett turisztikai információs pontot alakítanak ki, ahol jegyet lehet majd vásárolni. Ebben az esetben tehát biztos, hogy a belső tér megtekintése a közzétett időbeosztás szerint lehetséges lesz. Röviden: ha a tanulmány megállapította, hogy egy adott egyházi örökségi objektum megtekintése során nem volt lehetőség a belső terek megtekintésére, ez még nem volt elég súlyos ok ahhoz, hogy az adott objektum ne kerüljön be a kiválasztott egyházi örökségi objektumok végleges javaslatába.

Egy busz elakadt egy keskeny utcában (foto: internet)

A szakrális épületekbe való belépés lehetőségének ellenőrzése a túra szervezőjének feladata. A tanulmány nem garantálja, hogy minden épületet bármikor meg lehet tekinteni belülről is.

7. Hagyomány

Ez a kritérium nem a kulturális örökség megőrzése szempontjából értelmezett hagyományra vonatkozik – ezt a szempontot a második kritérium elég részletesen tárgyalja –, hanem egy adott helyszín vagy épület látogatásának hosszú évek óta fennálló, élő gyakorlatára. A kritérium a hetedikként szerepel, ami azt jelenti, hogy a második négy kritériumcsoportban a negyedik. Lehet, hogy egy adott objektumnak vagy helynek nincs különösebben hosszú története, talán nincs is különösebb kulturális vagy művészeti jelentősége, mégis népszerű a látogatása, és egyfajta állandó folytonosságot képvisel, ami szinte biztosan az első három kritérium közül a harmadiknak, a vallási jelentőségnek a következménye. Erre példa lehet a medjugorjei zarándokközpont: már 40 éve folyamatosan látogatják, tele van hívőkkel és turistákkal. A központ csak a feltételezett Mária-jelenések után jött létre a múlt század 80-as éveinek elején. Az épületek ezért nem rendelkeznek történelmi tanúértékkel, és művészeti (vagy kulturális) értékük sem állt soha az előtérben. Ugyanakkor rendkívül kiemelt értékük van a katolikus vallás szempontjából: a látogatás hagyománya az elmúlt 40 év során változatlan maradt, és nem mutatja a csökkenés jeleit.

Hasonlókat mondhatnánk a Halas-útról, illetve a legtöbb, az utóbbi időben kialakított útvonalról (szentek útja, keresztút) is: egyrészt túl fiatalok ahhoz, hogy különösebben jelentős történelmi értékről beszélhessünk, másrészt ugyanez gyakran igaz kulturális és művészeti értékükre is. Ugyanakkor létrehozásukkal olyan hagyomány indult el, amely elég életerős és folyamatos ahhoz, hogy a nagy vallási jelentőségével összekapcsolva a szakrális örökség (bár újabb keletű) fontos elemét képezze, és így jogosan illeszkedjen e projekt kontextusába. A projekt területén belül ez vonatkozna a Bogojina-i templomra, amely a „Fehér galamb” nevet kapta, és amelyet a híres építész, Jožef Plečnik különleges építészeti megoldásai miatt is gyakran látogatnak (az oltárelemek fekete amforákkal az egyiptomi szentélyekre emlékeztetnek, emellett van még egy sík mennyezet helyi kerámiatermékekkel, egy központi tartóoszlop, amely Krisztust szimbolizálja ...).

Boldog Brenner János zarándoklatának újonnan megalakult hagyománya (foto: magyarkurir.hu)

A szakrális örökség esztétikája

Külön fejezetet érdemel a szakrális örökség esztétikai értékének kérdése. Kiindulópontként szolgálhat az a tézis, hogy a szakrális örökségnek nincs különösebb vagy döntő hatása egy adott hely turisztikai vonzerejére, főleg azoknál a turistáknál, akik nem vallásosak. Ebben az esetben ez azt jelentené, hogy a meglévő turisztikai kínálatot általában olyan termékeken keresztül népszerűsítik (tévéreklámok, óriásplakátok, videók, weboldalak, brosrák, katalógusok...), amelyek nem tartalmaznak templomok, kápolnák, kolostorok és hasonló épületek képeit. Már egy gyors áttekintés a turisztikai promóciós anyagokon is bizonyítja, hogy ez nem így van, vagyis éppen ellenkezőleg: szinte nincs olyan turisztikai képeslap, turisztikai kampány, távoli vagy kevésbé távoli helyekre szóló nyaralási katalógus, amelyben ne lennének különösen szemléletesen bemutatva az ilyen jellegű építmények is.

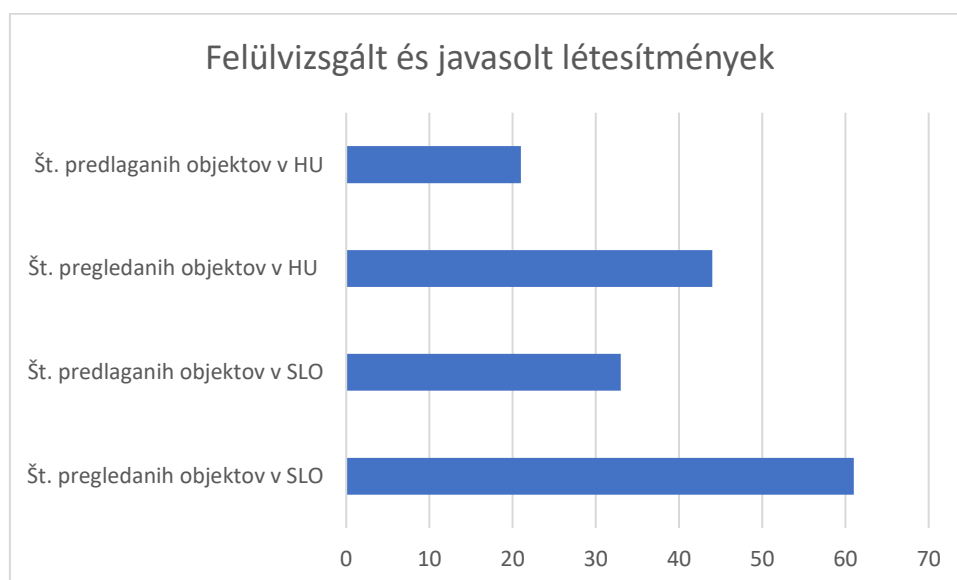
A világ egyik legnagyobb sporteseménye, a Tour de France kerékpárverseny több óráς közvetítése során, amely minden évben több tízmillió nézőt vonz világszerte, mindig bemutatja azokat a francia városokat, amelyeken keresztülhaladnak a kerékpárosok. Ezek a rövid helikopteres felvételek a francia vidékről elsősorban a templomokra, kolostorokra és – érthető módon – a kastélyokra, kúriákra és hasonló, építészeti és történelmi szempontból kiemelkedő épületekre koncentrálnak. Hasonló megállapítást tehetnénk számos más hasonló eseményről is, és különösen a nagyobb turisztikai kampányokról, amelyeket a nemzeti turisztikai szervezetek hirdetési ügynökségek segítségével valósítanak meg. Minden nemzet, amely büszke magára, és a világnak a hagyományok, az értékek és a szépségek nemzeteként kívánja bemutatni magát, a kulturális örökség szépségei között biztosan kiemeli saját szakrális örökségét is. Ez az örökség végső soron nem csupán annak a térnek az esztétikájáról tanúskodik, amelyet egy nemzet a múltban épített fel és a mai napig ápol, hanem közvetve a nemzet értékeiről és nemes eszményeiről is, amelyekre büszke.

Az a tér, amelybe egy vallási épületet átgondoltan illesztettek be, kétségkívül sokkal érdekesebb, vonzóbb, röviden: szebb, és növeli annak a térnek az esztétikai értékét, amelyben található. Itt nem valami felesleges vallásosság ráerőltetéséről van szó a turisztikai kínálat kontextusában, hanem egyszerűen az esztétikáról. Ezt szépen illusztrálja az alábbi példa, ahol egyrészt a ködös Alpokra nyílik kilátás egy kis templommal az előtérben, másrészt pedig anélkül.

Az elvégzett munka elemzése

A szlovén oldalon 61 egyházi örökséget képviselő helyszínen végezték el az értékelést, ezek közül 33 került be a végső válogatásba. A magyar oldalon 44 egyházi örökséget képviselő helyszínen végezték el az értékelést, ezek közül 21 került be a végső válogatásba. Bár a projektterület magyar része nagyobb, a szlovén oldalon található egyházi épületek listája hosszabb. Ennek első oka, hogy a szlovén oldalon több épületet vizsgáltak meg. A második ok pedig az, hogy a kutatás a következő időszakban is folytatódik, így ez a lista még nem teljesen végleges. Mindazonáltal ki kell emelni, hogy a tanulmányt illetően a projekt összes feltétele már ezzel a javaslattal teljesül. Tehát csupán a partnerek saját kezdeményezéséről van szó, hogy a projekt rendszeres munkájának folytatásaként (és nem külső szolgáltatásként) a meglévő javaslatot szükség szerint kiegészítsék. Végül is a tanulmány alapanyagként is szolgál majd egy konferenciához, ahol ezeket a javaslatokat bemutatják, értékelik, és szükség szerint módosítják vagy kiegészítik.

A vizsgált egyházi örökségi objektumok között nemcsak templomok, hanem kápolnák, kolostorok és kegyhelyek is szerepeltek. Teljesen pragmatikus döntés volt azonban, hogy egy integrált turisztikai termék céljaira a legmegfelelőbb, ha a végleges javaslatba éppen a templomokat sorolják be, mivel ezek a legszembetűnőbb és leginkább kiemelt egyházi örökségi objektumok, és mint ilyenek, a hozzájuk kapcsolódó egyéb kínálat legjobb hordozói is. Nem lenne logikus, ha például egy olyan kegyhely, mint a bratoni kút, önálló turisztikai látványosság lenne, miközben a közeli beltini templomot szintén önálló látványossággként választanák ki. Hasonló érvelés alkalmazható Hadik múmiájának esetében is Lendavában, valamint a lendavai templom kiválasztása esetén, amelyhez kapcsolódik Hadik múmiájának megemlékezése, illetve a múmia megtekintésének lehetősége, de nem csak a múmia, hanem a zsinagóga és a zsidó temető is Dolgában. A kiválasztott templomok tehát egyfajta központokként szolgálnak, amelyek környékén találhatóak más, megtekintésre érdemes egyházi örökségek is.

Az alábbiakban két példát mutatunk be, amikor a különben nagyon érdekes egyházi örökségi objektumok nem önálló látnivalókat jelentenek, hanem egy nagyobb és ismertebb, a közelükben található egyházi örökségi objektumhoz kapcsolódnak. A bratonski templom esetében ez a beltini templom, a boreči evangélikus harangtorony esetében pedig a boreči Szent Anna-templom.

Az ülő (horvát) Krisztust ábrázoló kegyhelyek meglehetősen ritkák, és gyakran nagyon érdekes történetekhez kapcsolódnak. A 1724-ből származó Bratonski-kút hálából állították fel, mert az apa és a fia megmenekült a haláltól, amikor a gasztronómus, akinél Grazból érkezve szálltak meg, meg akarta őket gyilkolni. (foto: Wikipedia)

Evangélikus harangtorony Borečában (foto: svet24.si/lokalno/pomurje/novice/boreca-zvonik-sto-let-1828253)

Tanulmányi eredmények – helyszínválasztás

Az alábbiakban bemutatjuk azokat a helyszíneket, amelyek felvételét javasoljuk a CROSS-SACRAL nevű új turisztikai termék kínálatába. Azok a helyszínek, amelyek nem kerültek be a végső válogatásba, nem szerepelnek ebben a táblázatban, mivel a tanulmány célja nem a „jó” és a „rossz” helyszínek, illetve a „értékesebb” és a „kevésbé értékes” helyszínek összehasonlítása. Itt nem versenyzésről vagy valamiféle kiváltságos helyzet megadásáról van szó. A táblázatban nem szereplő helyszínek továbbra is bevonhatók a kiterjesztett turisztikai kínálatba, mivel nincs ok arra, hogy mindenképpen kizárják őket a turisztikai kínálatból.

A tanulmány csupán javaslatot tesz arra, hogy mely helyszíneket érdemes bevonni a turisztikai kínálatba, és semmiképpen sem az egyetlen érvényes mérce, amelyet feltétlenül vakon követni kell. A javaslat igyekszik a lehető legobjektívebb lenni, ezért a projektterületen található szakrális örökség turisztikai vonzerejét hét különböző kritérium alapján értékeli, amelyek a lehető legszélesebb körűen fedik le egy-egy helyszín turisztikai célokra való alkalmasságát. Természetesen a végső kiválasztásnak bizonyos szubjektivitás is felróható, mivel már maga a meghatározás is elég szűk és vitathatatlanul meghatározott számszerűsített paraméterek lennének, amelyek alapján teljesen objektíven lehetne értékelni egy-egy szakrális örökség turisztikai vonzerejét, ami gyakorlatilag kivitelezhetetlen feladat lenne. A végső eredmény azonban olyan, hogy szinte lehetetlen, hogy az összes javaslatnál tévedjen: néhány közülük teljesen magától értetődő, és azokat minden bizonnyal minden értékelő felvenné a végső válogatásba. A hiba legfeljebb 10–15 % lehet, ami azt jelenti, hogy egy még objektívebb értékelés eredménye legfeljebb 3–4 helyszínnel térhetne el ettől a végső javaslatától. Ez azonban elég jó eredmény ahhoz, hogy végül is megbízhatassunk benne. Végül is ez az oka annak, hogy ez a javaslat 33 helyszínt tartalmaz, és nem csak 20-at, amennyi a projektdokumentáció alapján az alapvető követelmény volt. A helyszínek az áttekinthetőség érdekében (és a „jobb” és „rosszabb” közötti felesleges megkülönböztetés elkerülése érdekében) ábécé sorrendben vannak felsorolva.

Hadik múmiája a lendvai Szentháromság templomban (foto: naoff.si)

	KRITÉRIUM								
Lokacije v Sloveniji	1	2	3	4	5	6	7	A	VR
1. Apače									
2. Beltinci									
3. Benedikt (sv. Benedikt)									
4. Benedikt (sv. Trije kralji)									
5. Bodonci									
6. Bogojina									
7. Boreča									
8. Črenšovci									
9. Domanjševci (katolikus)									
10. G. Petrovci (katolikus)									
11. G. Petrovci (evangeličan.)									
12. Grad									
13. Jeruzalem									
14. Kančevci									
15. Kobilje									
16. Križevci (evangéliumi)									
17. Križevci pri Ljutomeru									
18. Lenart									
19. Lendava									
20. Ljutomer									
21. Martjanci									
22. Murska Sobota									

23. Negova									
24. Ormož									
25. Puconci									
26. Selo (rotunda)									
27. Stara Gora									
28. Sveta Ana v Slov. Goricah									
29. Sveta Trojica v Slov. Gor.									
30. Sveti Jurij ob Ščavnici									
31. Tišina									
32. Turnišče									
33. Velika Nedelja									
Lokacije na Madžarskem									
1. Csempeszkopács									
2. Csepreg									
3. Döröske									
4. Jak									
5. Körmend									
6. Köszeg									
7. Magyarszecsőd									
8. Nadasd									
9. Nemeskolta									
10. Óriszentpéter									
11. Pinkaszentkirály									

[illegible]

A – azokat a helyeket jelöli, amelyeket avatarként javasolnak megjeleníteni

VR – olyan helyszíneket jelöl, amelyek több vallási szempontból érdekesek

A kiválasztott helyszínek rövid leírása

Szlovénia

Apače: A Murska Sobota-i egyházmegye harmadik legfontosabb zarándokhelye. Az 1440 körül épült templomot Mária mennybemenetelének szentelték. A 18. század elején a fa mennyezetet barokk stílusban alakították át. A szószék és a főoltár a 18. század második feléből származik. A templom déli részén megmaradt a szegyenoszlop (pranger). Kulturális-történelmi szempontból a templom legjelentősebb művei a gótikus rozetta, amely egyetlen kődarabból készült, ami Európában is egyedülálló példánynak számít. A kőből faragott gótikus Mária-szobor 1470-ből származik. A közelben több pestisjelző is fennmaradt. Nem messze innen található az evangélikus templom is.

Beltinci: Az 1742-ben épült neobarokk templom Szent László tiszteletére szentelték. Itt található a Zichy grófok családjának sírkamrája is. A templom szokatlan külsővel (homlokzattal) és téglalap alakú alaprajzzal rendelkezik. A főbejárat felett Stane Kregar akadémikus festménye látható. Az Avgust Zichy gróf által hozzáépíttetett kápolnában található egy 15. századi reneszánsz márványtábla, amelyen Mária és Jézus képe látható. Zichy gróf 1890 és 1894 között a templom déli oldalán velencei szökőkutat és Szent Teodor-emlékművet állíttatott. A templomban rendszeresen tartanak szentmiséket. A közelben található a Zichy grófok kastélya, valamint távolabb pedig a Szerelem-sziget komppal és malommal. Bratonci-ban érdekes látnivaló a bratonski pil nevű kegyhely, amely az ülő Krisztust ábrázolja. A templom közelében egykor zsinagóga is állt, amely azonban megsemmisült.

Benedikt (Szent Benedek): a Szent Benedek-templom Szlovénia egyik legrégebbi temploma. A néphagyomány szerint Cirill és Metód Rómába vezető útjukon megálltak Benedeknél. A 11. század közepén a régi templomépületet egy nagyobb kőépület váltotta fel, amely ma a templom középső hajóját képezi. Román stílusban épült, a 12. században pedig gótikus tornyot építettek hozzá. A templom a növekvő templomépítészeti kiváló példája. Az egységes épületet kétszögletes tető fedi. A nyugati homlokzat felett, amelyet két saroktámasz zár le, hatalmas harangtorony emelkedik. Az egész épületet, amely kissé nehézkesnek tűnik, csak a gótikus hegyes ablakok és a keleti gótikus szentély törik meg. A nyugati homlokzat tagolatlan. Három bejáratral és ablaknyílásokkal rendelkezik, valamint egy gótikus biforával közvetlenül a harangtorony alatt. A templomot először 1329-ben említik, de alapjaiban még ennél is régebbi. Legrégebbi részei a gótikus ablakok és a szentély. A hajó boltíve címerekkel díszített, és az átépítések évszámait viseli. A templom belső tere fokozatosan fejlődött az egyhajósról a két-hajósra. Ma a templom háromhajós épület, és teljes egészében boltíves. Ez a fokozatos bővítés eredménye. Először a 16. században késő gótikus szentélyt építettek a román hajóhoz, majd a 19. század második felében az oldalsó hajókat. A templom berendezése többnyire neogótikus stílusú. Különlegesség a késő barokk oldalsó oltár. A templom mellett 1617-ben még állt a Szent Mihály-temető, amelyet azonban 1764 előtt lebontottak. A szentély keresztboltozatát és a négyzet alakú boltozatmezőket valószínűleg a 16. században szándékosan késleltetett munkálatok eredményeként alakították ki. A templomban található egy kriptá és egy 90 x 60 cm méretű kő, amelyen három szimbólum látható: körök keresztekkel és egy emberi fej körvonala. A kő eredete ismeretlen. A felirat

korát nem lehet megállapítani. A szimbólumok talán az isteni energia befogadását jelképezik. 2011-ben a templom belső terét jelentősen felújították.

Benedikt (Három Király): A Három Királyok templomának építését Matthäus Lang von Wellenburg salzburgi érsek engedélyezte 1521-ben, mint zarándoktemplomot. 1521 és 1528 között a plébánosok először egyhajós templomot emeltek. A mai templom vázát valószínűleg 1558-ban fejezték be. A 16. század második felében épült a harangtorony és a két oldalsó hajó boltíves kialakítása. A következő évszázadokban (1756-ban vagy 1757-ben) hozzáépítették a sekrestyét az imateremmel. A késő gótikus háromhajós templom Szlovénia legnagyobb művészeti emlékei közé tartozik. A négy külső portált támpillérek és egy koronázó fal díszíti, amely az ajtók felett és az ablakok alatt derékszögben törik meg. A harangtorony egy emelettel magasabb, mint a tetőgerinc, és lépcsőházas toronnyal van kiegészítve. A templom déli, nyugati és északi bejáratát három gazdagon tagolt portál alkotja, a negyedik, a szentély déli falán található, egyszerűbb. A nyugati portál felett az 1558-as évszám látható. A belső tér háromrészes, lépcsőzetes terem. Az oszlopok nyolcszögletűek, oldaluk konkávan ívelt, alapjuk geometrikus díszítésű. A főhajó boltíve konzolos pillérekön nyugszik. Az oldalsó hajókban a boltív keresztgerinces, a tartóoszlopok pedig a földig érnek. A szentély széles és meglehetősen alacsony, a bordákat reneszánsz fejezetű, sokszögű tartóoszlopok tartják. A boltív vázlatrajza rombusz alakú csillag. A záróköveken az evangélisták szimbólumai és az 1564-es évszám látható. Különösen értékesek az oltárok. A legrégebbi a Krisztus születését ábrázoló oltár, amely jellegzetes gótikus szárnyas oltárral rendelkezik. A másik, egyszerűbb oltár 1620 körül készült, és a Három Királynak van szentelve. A reneszánsz Mária mennybemenetele-oltárt 1611-ben a maribori asztalos Stützl készítette, a Mária mennybemenetele-szoborcsoport pedig néhány évtizeddel fiatalabb, 1636-ból származik, és a 17. századi aranyoltárok képviselője. Érdekes még a domborműves kőprédikálószek is, amely a diadalív oszlopa mellett áll. 1902 és 1903 között teljesen felújították a templom belsejét és külsejét.

Bodonci: Az evangélikus templom rendkívül szép helyen fekszik a bodonci dombon. Az eredeti kápolna fából készült, még 1792-ben épült, 1800-ban pedig egy fából készült templomot emeltek ezen a helyen, amelyet háromhajós alaprajz jellemez, az oldalsó szárnyak pedig pseudo-barokk stílusúak. A hagymatetős harangtorony újbarokk stílusban épült. A belső térben emeleti karzat található, az ablakok magasak és keskenyek. Az orgona az egyik legrégebbi. Az oltár Franz Kuras (Radgona) műve. A templomban rendszeresen tartanak istentiszteleteket. A templom közelében található a Szent Lenárt-kápolna.

Bogojina: Az eredeti templom egy része, amely a 14. századi jellegzetes prekmuriai gótika stílusába tartozik, megmaradt, és az új templomban a karzat és a karzat alatti folyosóként szolgál. Az eredeti templomot 1793 és 1810 között átépítették, és az Úr mennybemenetelének szentelték. A templomban oratórium és kriptá is volt. A régi, barokkos stílusú épülethez 1925–1927 között a neves építész, Jože Plečnik tervei alapján egy kéthajós, aszimmetrikus szerkezetet építettek hozzá. Hozzáépítettek egy lapos tetős harangtoronyt is. A belső térben fa mennyezet található, amelyen helyi kerámiaművészek alkotásai láthatók. Az új templom egyhajós, téglalap alakú, derékszögű presbitériummal rendelkezik, és az egyik legjelentősebb modern templom ebben a részében Európában.

Boreča: A templomot Szent Ágnesnek szentelték. A környék egyik legrégebbi templomának számít. Bár egyesek a 13., sőt a 12. századra teszik keletkezését, a mai épület a 16. században épült, amit a nyugati homlokzat főbejárat feletti táblán bevéselt 1521-es évszám alapján feltételeznek. A templom hagyományos középkori alaprajz szerint épült. Egy téglalap alakú hajóból és egy valamivel keskenyebb, háromoldalú szentélyből áll. A kórus feletti harangtorony fából készült. A harangtorony és a tető zsindelyes, a 17. századig azonban a tetőt szalmával fedték. A történelmi források tanúsága szerint a törökök 1664-ben, a monostrai csata előtt teljesen feldúlták. Csak 1739-ben újítták fel, és új barokk boltívekkel látták el. A templom külseje jobban megmaradt, mint a belső tere. A hajó csak kissé hosszabb és szélesebb, mint a szentély, amelyet hat külső támpillér vesz körül. Megmaradt néhány gótikus ablak és a portál is, amely díszítésével igazolja, hogy a 16. század érett építészetéről van szó. A külső nagyrészt megőrizte gótikus megjelenését. A templomot 1911-ben és 2000-ben is felújították. A közelben található egy evangélikus harangtorony, amely teljesen felújított.

Črenšovci: Az eredeti, fából épült templom már a középkorban felépült. Az 1669-es vizitációs jegyzetekben az áll, hogy már a 14. században is állt itt egy Szent Keresztnek szentelt fa kápolna. Az új templomot 1857-ben építették. A téglákat többnyire maguk a falubeliek gyártották, minden falu egy meghatározott mennyiséget. 1860-ban Szenczy Ferenc szombathelyi püspök szentelte fel. Ez a legnagyobb templom a szombathelyi egyházmegyében, a bejáratától balra található a kápolna, amelyben a nemzeti ébresztő, Jožef Klekl sírja található. A Brenner-Halas-út része. A templom mellett található a jelentős személyiségek emlékparkja.

Domanjševci: Ez egy hajós melléklépbáni templom, nyugati harangtoronnyal és félköríves apszissal. Eleinte Szent Vencelnek, később pedig Szent Mártonnak szentelték. Különlegessége a nyugati oldalon látható emelvény maradványai – egy különleges helyiség, amely már a 13. században is kizárólag a nemesek számára volt fenntartva. A következő különlegesség a déli oldalon található kőportál, amely szélesebb történelmi és kulturális jelentőséget kölcsönöz a templomnak. A kapitelelén növényi és állati világból származó alakok vannak faragva. Érdekes az Isten Bárányának alakja is a timpanonban, amelynek hosszú, lilium alakú farka van, ami talán az Árpád-házhoz való kapcsolódásra utal. A templom a Szent Márton európai kulturális útvonalon és a Brenner-Halas-útvonalon fekszik. Az útvonal szlovén szakasza éppen ezen a helyen kezdődik. A közelben található az egyik legnagyobb evangélikus templom, amelynek különlegességei a Martin Luther és Melanchthon szobrok.

Gornji Petrovci: A Gornji Petrovciban (Nedela) található Szent Háromság katolikus templom egy régebbi, keskeny (román stílusú) hajóval rendelkezik a 14. századból, és egy szélesebb, késő gótikus presbitériummal a 15. század végéről. Kívülről kiváló minőségű és gazdag kőműves támpillérek, belülről pedig csillag alakú, geometrikus konzolokon nyugvó boltozat található. A harangtorony 1642-ből származik, a hajót a barokk korban magasították és boltozták. A középkor végén egy tágasabb presbitériumot építettek hozzá, déli oldalon ajtóval. Az 1756-os látogatási feljegyzés megemlíti, hogy a nedeljai templom hajójában fa mennyezet van, zsindely borítja, a téglatorony fából készült és piramis alakú, a kórus és a szószék fából készült és márványutánpótlásokkal van festve, az oltár közepén egy 1732-ből származó vászonfestmény látható, amely a Szentháromságot ábrázolja. 1908-ban eltávolították a régi oltárt és a Szentháromság festményét. Az oltár mögötti apszis ablaka a Szentháromságot ábrázolja. Az új oltár neogótikus stílusban készült, sok díszítéssel és két domborművel rendelkezik. A templom

téglával fedett, és 1946-ban új tetőt és fedelet kapott. A közelben két evangélikus templom található: a Gornji Petrovci és a Križevci.

Gornji Petrovci: Az evangélikus templomot 1804-ben építették. A hagyomány szerint fából készült, és röviddel a megáldása után leégett. A rendes pap 1821-es beiktatása a gornji petrovci evangélikus egyházközség alapításának évét jelzi. A templom, amelynek alapkövét 1824-ben tették le, házilag készített téglákból készült. Az első 400 kilogrammos harangot 1894-ben vásárolták Sopronban. Az első templomi orgonát 1876-ban, az újakat pedig 1914-ben vásárolták. 1894-95-ben az előző templomot kibővítették és teljesen felújították román stílusban, így nyerte el jelenlegi megjelenését és méretét. Az építész a budapesti Placotta Daniel volt. A nagy, egyhajós templom karzattal, presbitériummal és nyugati harangtoronnyal tipikus evangélikus alaprajzot képvisel. Egy tornyot vagy harangtornyot is hozzáépítettek, és berendezték a templom belsejét. Állítottak egy korláttal ellátott oltárt, vásároltak egy oltárképet, és padokat szereltek fel. A toronyórát 1907-ben állították fel a már meglévő harangtoronyba.

Grad: A templom Szűz Mária mennybemenetelének szentelt, kezdetei legalább 1208-ra nyúlnak vissza, amikor a templom jelenlegi hajóját építették, amelyhez később, a 14. vagy 15. században egy gótikus presbitériumot építettek. Az eredeti templomot valószínűleg az 1270-es cseh Ottokárral vívott csaták során lerombolták. Az a tény, hogy az eredeti templomnak a templomtól különálló harangtornya volt, bizonyítja, hogy a templom már a román korban is itt állt. A gótikus presbitérium és a hajóhoz való csatlakozása a 14. században épült. Eredetileg lapos mennyezetű volt, amelyet 1660-ban bontottak el, a hajót pedig boltozatossá és kifestették. 1690-ben még egy fatorony volt. Az oltár alatt található a Széchy család kriptája, a presbitérium párkányán pedig a család címere látható egy kétfejű sassal. A templomba két kapu vezet, a hajó déli falában és a harangtorony nyugati falában, mindkettő kőből faragott. A főoltárt 1778-ban készítette Janez Klein radgonai szobrászművész. A szobor egy 1510-ből származó, fából készült Mária és gyermek szobrot ábrázol. A szobor egy késő gótikus szárnyas oltár maradványa, négy domborművel és négy festett ábrázolással, amelyek Mária életéből és Jézus gyermekkorából származó jeleneteket ábrázolnak. A Mária és gyermek szobra egy barokk oltárba van beillesztve, a szárnyakat a budapesti Nemzeti Galériában őrzik. Az 1950-es években Jožef Plečnik építész fejezte be a templomhajót. Rendszeresen tartanak miséket, és augusztus 15-én rendszeres zarándoklatot tartanak itt. A templom felett áll Szlovénia legnagyobb vára, a közelben pedig a Széchenyi család kriptája, a Fehér Kereszt emlékműve és a Vulkanija központ is található.

Jeruzsálem: A templom a Fájdalmas Istenszülő tiszteletére épült, nevét a 13. század elején Jeruzsálemből keresztesek és zarándokok által hozott festményről kapta. A festmény a templom főoltárán található, és az eredeti kép másolata. A templomot a 17. században építették egy eskü eredményeként, ha a pestis megállítja az öldöklést. A templomnak egy hajója, egy főoltára és három mellékoltára van. A főoltár helyén egykor egy imatorony állt a Szentföldre tartó keresztesek és zarándokok közbenjárására és fogadalmaira. A 13. században a Német Lovagrend keresztesei egy kápolnát építettek ezen a helyen, amely akkora volt, mint a mai keresztelőkápolna. A középkorban a Német Lovagrend megszerezte a mai Jeruzsálem területét. Ők is nyomot hagytak a templomon, mivel keresztjük a főoltár feletti mennyezeten látható, és a templom ma is az ő birtokukban van. Az Anna-kápolna olyan, mint egy bővítmény, és egyben a templom bejárata is.

Kančevci: A Bedenik-domb a bencésekről kapta a nevét, akiknek állítólag itt volt a kolostoruk. Biztosan állítható, hogy már a 11. és 12. században is állt templom ezen a helyen. A bencés (Kančevci) templomot először 1208-ban említik írásos formában. II. András magyar király Železnói Miklós grófnak adományozta Lindwa (Gornja Lendava) földjét. Ez az okirat Szent Benedek templomát is említi. Feltehetően Bedenik (Kančevci falucska) közelében is volt egy bencés apátság. Az 1698-as látogatási jegyzőkönyv szerint Nedela (ma Gornja Petrovci) és Benedek földbirtokosai nem tértek át a katolikus hitre, alattvalóik is augsburgi vallásúak maradtak. A templom 1732-ben ismét katolikus lett. A bedenicai templomot 1698-ban építették, de ez nem az a templom, amelyet 1208-ban említenek. Az 1778-as látogatási feljegyzés így írja le a templomot: "A templom hosszúkas és négyszögletes, kőből és téglából épült, tölgyfa zsindellyel fedett. Jó állapotban van, és szent Benedek apát tiszteletére szentelték fel." A mai bedenicai templomot 1896-ban neoromán stílusban újítták fel a régi templom alapján. Később egy sekrestyét építettek a déli részhez. A jelenlegi templom lehet a harmadik ezen a helyen. A templom egyhajós, keleten sokszögletű alsó presbitériummal. Egy méter vastag téglafal maradványai, amely részben áthalad a mai templomon, az eredeti templom vagy apátság északi falának alapjainak részét képezhetik. A templomhajóban felfedezett késő középkori sírok valószínűleg egy temető maradványai. A jelenlegi templom az egykori temetőn áll. A közelben található a spiritualitás otthona, egy régi iskolában denevérkiallítás, valamint Mikloš Küzmič nemzeti újjáéledést hirdető művész szülőháza.

Kobilje: A templom Szent Márton tiszteletére épült. Az 1926-ban épült templom toronyból, nyeregtetős hajóból, presbitériumból és fészerből áll. Külső részét függőleges merevítők, valamint téglalap és félkör alakú ablakok tagolják. Az ablakokat Stane Kregar akadémikus festő 1972-es ólomüveg ablakai üvegezték. Az ólomüveg ablakok többek között Emma Krško hercegnőt, a szent Cirill és Metód testvéreket, valamint Szent Istvánt ábrázolják. Vasárnaponként rendszeresen tartanak miséket. A templom a Szent Márton európai kulturális útvonal része. A templom mellett található Szlovénia legrégebbi brekje, amely a 17. század óta nő itt. Nem messze található a Szent Márton dombja a Szent Mária kápolnával, amely 1991-ben épült. A Szent Márton templom, amely 1271 körül épült. Mellette egy kapucinus kolostor is található, amelyet a török invázió során, 1627-ben elpusztítottak.

Križevci: 1783-ban hivatalosan is megalakult az evangélikus egyházközség, amikor az istentiszteleteket Nikolaj Gergar házában kezdték tartani. Ez Szlovénia első három evangélikus egyházközségének egyike, amelyet II. József 1781-es türelmi pátense után alapítottak. A templomot 1785-ben építették, szentelték fel és adták át rendeltetésének, ekkor tartották benne az első istentiszteletet. A harangtorony 1812-ben épült. A templomot először 1885-ben újítták fel, amikor négy méterrel kibővítették, majd 1983-ban, végül 2015-ben. A templom egyhajós, egy kis sokszögletű presbitériummal és egy hagymatetős nyugati harangtoronnyal rendelkezik.

Križevci pri Ljutomeru: a templom a Szent Kereszt felmagasztalásának szentelt, és a Mursko-völgy egyik legrégebbi temploma. Az eredeti templomot állítólag a Szent Pál bencések építették. A helyet a templom védőszentjéről, a Szent Keresztről nevezték el. Egy kis szentélyt, amelynek maradványai a homlokzat északi oldalán láthatók, már a XIII. században is említettek. A templom előtt Nepomuki János szobra áll a 19. század elejéről, a pestisjárvány jele 1609-ből származik, tőle délre pedig a felújított Szent Anna kápolna áll 1582-ből. A kápolnában Matija Slavič pap és országos képviselő kiállítása látható. A régi templom eredetileg egyhajós volt. Évről évre, a hívők számának növekedése miatt túl kicsivé vált.

Emiatt 1892-ben kibővítették. A torony és a presbitérium ép maradt, a hajót pedig három neogótikus stílusúra cserélték. A tizenhatodik századi gótika kapcsolata szépen illeszkedik a tizenkilencedik század végi neogótikus berendezéshez.

Lenart: A Szent Lenartnak szentelt templom először 1196-ban említik. Egykor táborfalak vették körül. A tér feletti dombon, a legmagasabb ponton áll. A török támadások idején védelmi funkciót töltött be. Kiváló minőségű építészetének és kőműves részleteinek köszönhetően a "szlovén-gorištei gótika" legszebb példája. Egyetlen késő gótikus épület, amely alapvetően román stílusú, az 1516 és 1518 közötti időszakból. 1531-ben kóruskarzatot építettek hozzá, a század közepén pedig egy harangtornyot építettek hozzá védőpillérrel és lövöldével. A harang 1573-as évszámot visel. A nyugati oldalon található két barokk kápolna a 18. század első feléből, míg a sekrestye a 18. század közepéről származik. A homlokzatot függőleges és vízszintes szegélyléc, valamint habarcsos varrott szegélyek tagolják. Jelenlegi megjelenését 1862-ben nyerte el, és feltehetően a 16. századból származik. Szent Lenart ereklyéjét őrzi. Rendszeresen miséket tartanak.

Lendava: A templom Alexandriai Szent Katalin tiszteletére épült. Lendva első templomát a történelmi források 840 körül említik, már Kocelj és Pribina fejedelmek uralkodása alatt. I. István magyar király uralkodása alatt az újonnan épült templomot 1100-ban Mária tiszteletére szentelték fel. A 12. század végén a templomot a tatárok pusztították el. A város északi szélén Bánffy János a 16. század elején egy kis templommal rendelkező kolostort épített, amelyet a törökök teljesen elpusztítottak a török támadások során. A templom négy domborműve ma is a budapesti Nemzeti Galériában található. A 17. század végén az Esterházy földbirtokosok építették a templomot, amely 1749 és 1751 között nyerte el jelenlegi alakját. A presbitérium előtt a templom kereszthajószerűen meghosszabbítottnak tűnik. Itt két késő barokk stílusú mellékoltár található. A főoltár impozáns, és Alexandriai Szent Katalint ábrázoló festmény díszíti, Felix Barazutti olasz mester 1888-as alkotása. A közelben található egy zsinagóga és egy zsidó temető a szomszédos Dolga vasban. Különleges látványosság Hadik múmiája a közeli Sveta Trojica-ban, Lendavske gorice-ben. A Brenner-Halas túraútvonal itt ér véget.

Ljutomer: Keresztelő Szent János eredeti temploma román stílusban épült a 12. században, minden bizonnyal 1328 előtt. A 15. század elején jelentősen kibővítették, és gótikus stílusú presbitériumot építettek hozzá. 1688 és 1690 között a még román stílusú hajót lebontották, és egy új, háromhajós barokk épületet építettek. A presbitérium építészetileg különösen jelentős, belső terét elegancia és gazdag kőfaragó díszítés jellemzi, amely részben figuratív is. A gótikus bordás boltozat a vég felett csillag alakú rendszer szerint van kialakítva, a bordák végei pedig négy figurális konzolon nyugszanak. A 15. század végéről származó két beépített, kivételes minőségű sírkő mellett a templom gazdag barokk berendezésével is kitűnik. A sekrestyét 1839-ben építették hozzá, az egész templomot pedig valamivel később felújították. Öt oltára van, egy nagy és négy kicsi. A templom 1737-ben kapott orgonát. Szent Jakab útja (El Camino) halad el mellette.

Martjanci: Már 1392 előtt, a jelenlegi templom építése és festése előtt is állt Martjanciban egy Szent Mártonnak szentelt templom. Ez a felső-lendvai uradalom 1366-os összeírásából is kiderül, amely 18 falut említ Szent Márton plébánián. Az egyhajós templom boltozatos gótikus presbitériummal rendelkezik. 1392-ben radgonai Janez Akvila freskóit készítette. A művész saját portréja, amely Európa legrégebbi festett önarcképei közé tartozik, megmaradt. Az első világháborúig a templom barokk

berendezéssel rendelkezett. A Szent Márton-szoborral díszített márvány főoltár 1925-ben készült Jože Plečnik építész tervei alapján. A harangtorony Szlovénia ezen részének egyik legszebb gótikus harangtornya. Martjanci és a templom a Szent Márton Európai Kulturális Útvonalon található.

Murska Sobota: a katolikus templom Szent Miklós tiszteletére épült, először 1297-ben említik. A késő román stílusú templommag a kórus harangtoronnyal a 13. század végéről származik. A 14. század második felében háromoldalú, bordázott boltozatú presbitériummá építették át, kőművesmunkák szempontjából fontos parlieránus maszkokkal és két réteg festményekkel. A régebbi festményréteg állítólag a 14. század első felében keletkezett. A harangtorony alatti boltíves mezőkön található festményeket a 18. század végén Matthias Schiffer grazi festő tervezte, aki az oltárképet is festette. A 15. és 18. század között végrehajtott számos átépítés után a templomot 1910–1912-ben Ladislav Takač építész tervei szerint teljesen újjáépítették. Megőrizte a régi templom magját, miközben egy háromhajós bazilikát képzelt el kereszthajóval és a kereszteződés feletti boltozatos kupolával. A templom homlokzatát öt fülkéből álló kompozíció jellemzi, melyen Szápáry címere látható, valamint egy félkör alakú főbejárat, stilizált virágkoszorúval. A belső teret Kregar és Bizovičar ólomüveg ablakai egészítik ki. Az oldalsó kápolnák helyett a templom patrónusának, Soboži grófjának sírját a déli oldalon, a harangtorony mellett építették, az északi oldalon pedig Ráková gróf oratóriumát keresztelőkápolnával és sekrestyével. Nem messze, a városközpontban található Luther Márton evangélikus temploma. Az evangélikus komplexumot a templommal együtt neogótikus stílusban építették 1907 és 1910 között. Két oldalsó, egyemeletes épület egészíti ki, hegyes sarkokkal és háromszög alakú, tagolt oromzattal, dupla ablakfülkékkel és tornyokkal. A templomot a nagyváradi templom mintájára építették téglából, három elülső toronnyal, amelyek közül a középső egy magas harangtoronnyá nő. A főbejárat feletti rózsablak megismétlődik az oltár részben Luther Márton képével. A belső bordás mennyezetet oszlopok tartják, amelyeken a hajó mentén húzódó két oldalsó erkély és a főbejárat feletti orgonakarzat is áll. Az építész tervezte a belső festményt is, a Keresztről való leszállás című oltárkép szerzője pedig Bory Jenő. A városba vezető keleti úton egy zsidó temető maradványai találhatók, 1908 és 1954 között pedig a Lendavska utcában zsinagóga állt, amelyet magyar építészeti stílusban épített Baumhorn Lipót építész.

Negova: A település központjában található a Szűz Mária születése zarándokplébániatemplom. Az eredeti gótikus templomot 1556-ban Katarina Trauttmannsdorf grófnő építtette. Az egyhajós templomot háromoldalú, zárt presbitériummal és déli oldalán harangtoronnyal 1710-ben építették a gótikus templom helyén. A nyugati homlokzatot egy portál és négy szobrokkal díszített fülke tagolja. 1850-ben épült a Kereszt kápolna. A főoltár Szűz Máriának szentelt, és 1712-ből származik, míg a két mellékoltár posztbarokk stílusú. Minden oltárt felújítottak és tiroli szobrokkal díszítettek 1888-ból. A rokokó díszítésű barokk orgona 1760-ból származik. A plébánia 1763-ból származik. A templom előtt Borromeo Károly kőszobra áll egy barokk talapzaton, a templom és a negovoi vár közötti ösvényen pedig Nepomuki János kőszobra a 18. század első feléből származik. A közelben számos szakrális (Borromeo Károly szobra) és pestisszimbólum található, köztük egy pellengér (tréfacsináló) és a negovoi vár. A templom a Mária zarándokút része.

Ormož: A Szent Jakabnak szentelt templom először 1271-ben említik. A 15. században egy hajót építettek hozzá, amely a keresztboltozatot fedte, és egy sekrestyét. 1591-ben a templomot reneszánsz stílusban átalakították. 1605-ben és 1704-ben a templomot kifosztották és meggyalázták, ezért 1736-ban újraszentelték, ezzel egy időben a hajót megemelték és beboltozták, kóruskarzatot építettek, és a

sekrestyét a kápolnáig bővítették. 1869 és 1873 között a templomot Jakob Brollo festette ki. A sekrestye bejárata felett egy 14. század végéről származó, nemes adományozóval díszített Gergely Krisztus domborművet fedeztek fel. A barokk berendezési tárgyak közül kiemelkedik egy 18. század második feléből származó szószék. A harangtorony középkori eredetű, amint azt nyugati portálja is bizonyítja. A templom berendezései közül érdemes megemlíteni az ülő Madonnát trónon ülő gyermekkel ábrázoló szobrot, amely nem sokkal 1400 után készült. A szobor a Ptujška Gora-i szobrászműhely szoborcsoportjához tartozik, amelyet 1400 körül alakítottak Ptujška Gorán. Az északi kápolna északi falán két réteg középkori festmény maradt fenn az 1400 előtti időkből. A falfestmények közül érdemes kiemelni a hajó 1632-es festményét, amely a Teremtés könyvéből és a passióból vett jeleneteket ábrázolja. Ez egy huszonnégy jelenetből álló passióciklus, amely Szlovénia egyik legkiterjedtebb festménye, és egyben a 17. század első harmadának ellenreformációs időszakának fontos dokumentuma. A közelben található a felújított Ormož-vár. A templom a Szent Jakab zarándokút része.

Puconci: Az evangélikus templomot 1784-ben építették, és Szlovénia első téglav evangélikus temploma. A legrégebbi mag a nyugati homlokzaton, különösen a harangtorony késő barokk stíluselemeiben és a változatos tetőtérben ismerhető fel. Az oldalsó bejáratok mellett az egyhajós külsőt mindkét oldalon négy ablak tagolja, további kettő pedig a keleti falban található, amely egy sokszögű apszisban végződik. Az 1908–1909-ben Ladislav Takač építész által tervezett alapos felújítás minőséggel gazdagította a puconci templomot. A tiszta tagolás és a jól elhelyezett oldalsó bejáratok mellett a finoman formált külső héjat stilizált díszítés díszíti, amely a hagyományos minták gazdag kincséből származik, és jellegzetes szecessziós mintákban. A boltozatos templom belsejét egy széles, áramló, szecessziós díszítéssel átítatott erkély köti harmonikus egésszé. Takač puconci evangélikus templomának felújítása a szakrális építészet legkiválóbb, szecessziós szellemében végrehajtott adaptációi közé tartozik. A közelben található az egykori evangélikus iskola és Štefan Küzmič emlékház, Puconci falu pedig a reformáció helyszínéül büszke arra, hogy a reformáció helyszíne.

Selo: Kultúrtörténeti tanúságtételei szerint a Szent Miklós és Szűz Mária templom egy román stílusú rotunda a 13. század első feléből. Az 1698-ból származó látogatási feljegyzések szerint a templomosok építették. Ezt a kora középkori épületet 1845-1846-ban jelentősen átépítették. Szlovénia legrégebbi épületei közé tartozik. 1864-ig egy késő gótikus szárnyoltár állt az apszisban, amelyet ezután Budapestre szállítottak. A 14. század első felében a kupola alatti északi falat a régi alapra építve a Háromkirályok imádása motívumokkal festették meg. 1400 körül a teljes belső teret vékony vakolatréteggel vonták be és festették ki. A Háromkirályok imádása kompozíciója, amelyről úgy tartják, hogy a 14. század első harmadában készült, az első festményből megmaradt. A kupola tetején a központi helyet egy ellipszis alakú, szivárványos glória foglalja el, amely az egész boltozaton átnyúlik, amelyben a Szentháromság és Krisztus található. A festmények, beleértve a passió témáját ábrázolókat is, stílusában a gótikus idealista-plasztikus stílushoz tartoznak. Szerzőjük valószínűleg a felső-stájerországi hercegi műhely egyik tagja, és nem Janez Aquila. A rotundának nincsenek harangjai, így a harangok egy szabadon álló főtornyban lógnak. Téglából épült, külsejét vulkáni tufa padlófal, ritmikusan elrendezett pilaszterek, festői attikapárkány és kúpos cseréptető tagolja. Építési jellemzői miatt a kerek szentély valószínűleg egy feltételezhetően nagyobb középkori épület együttes maradványa. A rotunda közelében található a selói evangélikus templom.

Stara Gora: A barokk Szentlélek templom 1697-ből származik, és ifjabb Schachenturn gróf építtette. A benne található festmények a gumini Jakob Broll olasz festő alkotásai. Gazdag barokk belső tere és 1709-ből származó barokk berendezése csodálatra méltó. A templomban ma is található egy értékes 17. századi orgonatok, magát az orgonát pedig Szlovénia második legrégebbi orgonájának tartják. A templom külsejét egy hagymatetős harangtorony jellemzi. A templom 27 méter hosszú, 9 méter magas, és a harangtoronnyal együtt 47 méter. A közelben található egy szélmalom, egy néprajzi gyűjtemény és a Blaguš-tó.

Sveta Ana v Slovenskih goricah: 1654-ben egy fakápolnát építettek, majd 1693 és 1705 között épült fel a jelenlegi Szent Anna templom, amelyet a 19. században kétszer is felújítottak. A 17. és 18. századi látogatási jegyzőkönyvek jelentései alapján a Szent Anna fióktemplom 1764-ben három oltára (ezek nem ugyanazok, mint a maiak), tabernákulummal, gyóntatószékkel, szószékkel, sekrestyével és három bádoggal borított haranggal ellátott harangtoronnyal, sír nélküli temetővel és a káplán házával rendelkezett. A templom egy hajóból és egy félköríves presbitériumból áll. A presbitérium déli oldalán sekrestye és felette oratórium található, az északi oldalon pedig egy mellékkápolnát építettek. A hajó nyugati részén egy karzat található, amely két toszkán oszlopon nyugszik. A hajó boltozatait ívek választják el egymástól, amelyek egyszerű, pilaszteres fejezetekből folytatódnak. A presbitériumban az oldalakat erős keret választja el a faltól. Különösen hangsúlyos a pilaszterek két keleti fejezete, amelyeket padlízsan, voluták és klasszicista koszorúk díszítenek. A fő vizuális hangsúly a presbitériumban található főoltár, a diadalív falának északi részén található Mária-oltár, a diadalív falának déli részén található szószék, a tabernákulum, amely egykor a főoltár szerves részét képezte, de ma az északi kápolnában található, valamint a karzaton található késő barokk díszítésű orgona. A templom közelében egy pestisjárvány-tábla található felirattal és az 1647-es évszámmal.

Sveta Trojica v Slovenskih goricah: a barokk Szentháromság-templomot 1636 és 1640 között építették. Már 1631-ben ezen a helyen épült egy fakápolna a Szentlélek tiszteletére. Mivel az emberek többször is láttak három égő, szokatlan alakú égő ... Van egy fülke, amelyben egy fekete Mária látható, gazdag rokokó keret veszi körül. Draškovič varaždini gróf segítségével a templomot 1735 és 1740 között teljesen újjáépítették, mivel a homlokzati harangtorony az oltár felőli végén helyezkedett el, a régi hajót pedig presbitériummá alakították át, amelyhez a jelenlegi hajót építették hozzá. További két harangtoronyt építettek 1779 és 1780 között. 1811-ben az ágostonrendiek elhagyták a Szentháromság-templomot, és a zarándokok nagy száma miatt 1854-ben a ferencesek vették át, akik ma is ők igazgatják. Az egész templomot 1883-ban festették ki. A hajó és a presbitérium mennyezeti freskói 1884-ből származnak, és kilenc angyalkórust képviselő angyalokat ábrázolnak. A főoltár a domináns építészeti elem, amely uralja az egész teret. 1752 és 1755 között készült, és valószínűleg egy grazi műhely alkotása. Az oltárarchitektúrát egy attika egészíti ki, amelyen Isten szeme látható. Az oltár teljes egészében fából készült, minden építészeti eleme stukkó-csillár technikával készült. Az oltár közepén a Szentháromság festménye látható, egy ismeretlen művész minőségi alkotása a 18. századból. Tíz mellékoltár található. A templomot számos szobor díszíti, amelyek között említésre méltó négy egyházatya szobra a presbitériumban. Egy 1666-ból származó harang is megmaradt. A templom melletti kolostorkomplexum építése 1663 után kezdődött, amikor az ágoston rendiek átvették a Szentháromságot. Negovai Travtnmanstorf gróf segítségével 1692-ben egy kiterjedt kolostorépületet építettek. A kolostorban miseruhák, könyvek és edények múzeuma található.

Sveti Jurij ob Ščavnici: A Szent Györgynek szentelt gótikus templom tervei a 13. századra nyúlnak vissza. Téglalap alakú hajóból, magasabb és keskenyebb presbitériumból, északi mellékhajóból oratóriummal, alacsony déli kápolnából és hasáb alakú harangtoronyból áll. A mai Szent György plébánia legkésőbb a 13. században vált el a radgonai plébániától. Az eredeti templom román stílusban épült. Kis kápolna volt, csak annyi hellyel, hogy a pap elvégezhesse a szentáldozást, míg az emberek kívül álltak. A kápolna ott állt, ahol most a presbitérium található. A kápolnához egy főhajót építettek, valószínűleg már a román korban, de minden bizonnyal akkor, amikor állandó lelkészt kaptak, azaz a 13. század vége előtt. A jelenlegi főhajó ebből az időből származik. A 14. században egy új, nagyobb presbitériumot építettek, amely ma is áll, később, a 15. században hozzáépítették a harangtornyot és a hajó feletti boltozatot, a 17. században pedig az oldalsó hajót és a déli kápolnát. A hátsó ajtónál egy gótikus locsológép található, és egykor keresztelőkút volt. 1970-ben egy új templomot építettek a régi templom mellé. Ide vezetett a Ptuj-ska gora és a Balaton közötti római út, és valószínűleg a szent Cirill és Metód testvérek is ezen jártak.

Tišina: 1347-ben említik a meszinchi Mária-templomot, amely megegyezik a mai tišini templommal. A tišini plébániát valószínűleg a 12. században alapították. A templomot eredetileg Szűz Mária mennybemenetelének szentelték, akárcsak a két legrégebbi muravidéki templomot: Gradban és Turniščeben. Lehetséges, hogy a jelenlegi templomhajó egy 14. században létező templom maradványa. A templomot a 16. században felújították, amikor a jelenlegi, késő gótikus stílusú hatalmas szentélyt is hozzáépítették. Régebbi feljegyzések Széchy Sára, Soboč grófnőt említik a templom jótevőjeként. Eredetileg egy harangtorony állt a szentély felett. A 17. század végén zajló török háborúk alatt a tišini templom súlyosan megrongálódott, mivel tűzvész pusztította el. A templom mennyezete, a szentély feletti harangtoronyval ellátott teteje, a templom berendezése és az oltárok fa részei leégtek. Röviddel ezután helyreállították, és téglaboltozatot emeltek a templomhajóba, felújították a templom tetejét, és egy új harangtornyot építettek a hajó nyugati oldalán, amely ma is áll. 1698-ban a templomnak három kőoltára volt, de csak a főoltára volt használható. A templomban több kriptá (síremlék) is volt. Az északi oldalon található sekrestyét és az egész templomot téglával burkolták ki. A főoltárt 1756-ban Péter Szapáry patrónus építette újjá. A főoltáron álló szentély fából készült és aranyozott volt. A templomban 3 harang volt, amelyeket a katonák 1916-ban ágyúgolyókká olvasztottak, amelyek közül az egyik a mai napig áll. A templom a román stílusú hagyomány folytatója, amely egy keleti harangtoronnyal rendelkező templom, amelyhez a 16. század elején egy nagyobb presbitériumot és egy harangtornyot építettek. A közelben található Battyány gróf felújított kúriája.

Turnišče: Muravidék a zágrábi egyházmegye (1094-ben alapították) egyházi igazgatása alá tartozott. Ekkor alapították a turniščei Logosz alatt álló Szűz Mária plébániát is. Ez már 900 éves, tehát előplébánia. 1334-ben említik először a feljegyzések plébániaként. Ez volt a Muravidék egészének helytartó főesperesének székhelye. A turniščei plébánia területét a szlovén szabados Jure nemzetség uralta 1267-ig. 1265 előtt heves csaták dúltak a Jure nemzetség és az alsó-lendvai Haholdok, később a Bánffyok között. IV. Béla magyar király beavatkozott a vitába. Ennek eredményeként a nemzetségek kibékülésre került sor 1267-ben a turniščei templomban. A román stílusú, egyhajós, apszisos templom tehát minden bizonnyal a 13. század második harmadából származik. A Jure családnak vissza kellett vonulnia a Turnišče plébániáról Goričkóra. A Bánffy család 1380 körül építtette hozzá a régi Turnica templom hajóját. A talaj összetétele miatt a templom teljes egészében téglából épült, nem pedig kőből, ahogyan az a legtöbb európai országban szokás volt. A Turnica templom leginkább abban különbözik a

hasznosító típusú román stílusú templomoktól, hogy falait belülről és kívülről sekély falmélyedések választják el, ami a nyugat-magyarországi késő román stílusú téglapítészeti sajátossága. Volt még párkányzata is. Az eredeti templomot később presbitériummá alakították át. 1380-1389 között, a gótikus stílus befejezése után a templomot Janez Akvila radgonai festő festette ki. A Turnica templom festményei azt mutatják, hogy a templom már ekkoriban is zarándokhely volt. A 14. század első felében az apszis körüli boltívre Szűz Mária, a védőszent képét paláttal festették. Egy másik, 1383-ból származó festmény a Bánffy család négy tagjának könyörgő imáját ábrázolja. Egy 1778-as feljegyzés szerint a jelenlegi régi templom 1383-ban épült. Négy oltára és két kápolnája volt. A főoltárt Szűz Mária mennybevitelének szentelték 1778-ban. Abban az időben három kriptá (síremlék) volt a templomban. Az első a Bánffy család kriptája volt, a másik kettőt később eltávolították. Az eredeti turniščei templomban a sekrestye mellett egy harangtorony állt. 1669-ben három, 1811-ben pedig négy harangja volt. 2007. augusztus 15-én Marjan Turnšek püspök a turniščei Mária Zászló alatt kegyhelyet a muraszombati egyházmegye központi zarándokhelyévé nyilvánította. Turnišče a Brenner-Halas útvonal része.

Velika Nedelja: 1273 körül az akkori Német Lovagrend keresztes parancsnokságot hozott létre itt. A mai gyönyörű vár helyén állt, egy ma is álló 12. századi kápolna mellett: ez a félköríves rész, amely a templom harangtoronyát tartja. A Szentháromság-templomot a keresztesek építették román stílusban, majd a gótikus korban hozzáépítették, ami az épület falán lévő gótikus ablakokon is látható. 1674-ben a templomot megemelték, kibővítették és boltozatossá tették. 1696-ban Nepomuki Szent János és Szent József kápolnákat építették hozzá. A megőrzött román stílusú presbitériumot egy fal választja el a főhajótól. Tartalmaz egy 1235 körüli keresztelőkápolnát, amely pohorjei márványból készült, és egyedülálló, illetve a legrégebbi Szlovéniában. A keresztelőkápolnán négy női fej látható, amelyek a paradicsom négy folyóját szimbolizálják, amelyek Isten trónjából fakadnak. A kóruson és mindkét kápolnában található stukkó az olasz Schomassi mester alkotása. 1770 körül a templom keleti részét Miasszonyunk kápolnává alakították át (a harangtorony alatti tér, amely félköríves román stílusú apszissal zárul). A kápolnát 1831-ben festette Franc és Jožef Kreutzer grazi festők (a festmény ma már nem maradt fenn). A Szentháromság-templom előtt Nepomuki János szobra áll. A križevničkai templom barokk oltárokkal, stukkókkal és festményekkel van tele. A felújítás során a falakon régi, 14. századi freskókat fedeztek fel. A barokk parókia szobáinak mennyezetén gyönyörű freskók, stukkók és festmények maradtak fenn. A kétszintes várnak négy szárnya és ugyanennyi kerek védőtornya van. Először 1273-ban említik, mint a križevničkai parancsnokság. A 17. században felújították, és a vár reneszánsz jellegét barokk stílusban korszerűsítették.

Megjegyzés: A templomok fenti leírásai nem saját munkáim, hanem összefoglalók és részletek a világhálón elérhető meglévő kiadványokból, beleértve:

- az ingatlan kulturális örökség nyilvántartását <https://geohub.gov.si/>,
- Wikipédiát,
- önkormányzati weboldalt,
- turisztikai információs központok weboldalait,
- Goričko Tájparkot,
- <https://slocerkve.si/>,
- kamra.si,
- nakoncuvasi.si és másokat.

A fenti lista természetesen felveti a kérdést, hogy miért nem szerepelnek más templomok, mint például az Odranci (három torony), a Sveti Jurij na Goričkem (újjótkus), a Kuzma (Perko festményei), a Gornja Radgona (papság), a Cankova, a Pertoča, a Radenci (Cirill és Metód), a Veržej, a Kapela (kivételes hangulat), a Gornja Bistrica, a Razkrižje, a Hotiza, a Dolenci (állítólag már a 14. században is létezett itt plébánia), a Hodoš, a Mala Nedelja, a Juršinci és sok más.

A válasz nem teljesen egyértelmű: néha újabb épületekről van szó (19. vagy akár 20. század), néha nagyon kevés eredeti emlék van a korábbi időszakokból (különösen a gótikusból), és néha a felsorolt templomok egyike jobban képviseli a templom típusát (például késő barokk). A dobrovniki templom Szent Jakabnak szentelt, és Szent Jakab útján áll, de meglehetősen modernista. Hasonló következtetés vonható le a környék néhány evangélikus templomára vonatkozóan is. Általános következtetésként elmondható, hogy a mai templomokban még mindig számos gótikus emlék található, és hogy a modernista templomokon és a késő barokkon kívül a felújításokat gyakran a korábbi időszakok (újjótkika, román stílus) mintájára végezték. Az összes ki nem választott templom közös nevezője, hogy az első három kritérium egyike sem zöld minősítésű, vagy hogy az első három kritérium közül legalább kettő kék minősítésű. Sokuk esetében azonban arra lehetne következtetni, hogy az első három kritérium egyike kék minősítésű: ezek tehát viszonylag kis különbségek.

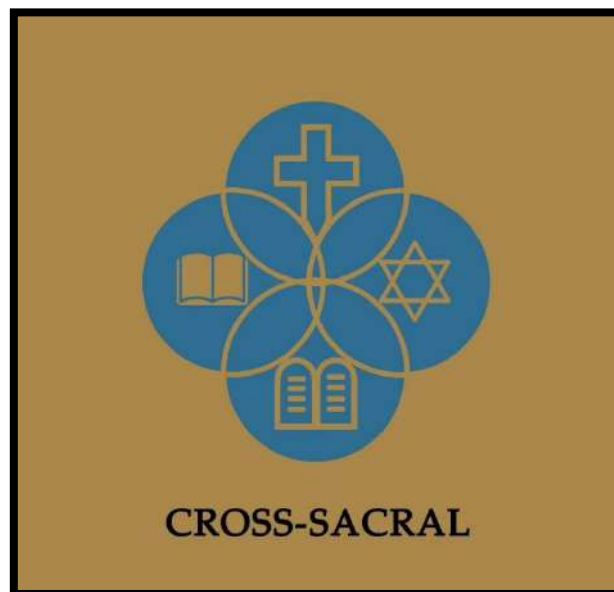

A motorok megáldása Mirna Pečben (foto: delo.si)

A turisztikai termék integrált grafikai képe

Egy új turisztikai termék bemutatásának és promóciójának része egy átfogó grafikai kép is. A célcsoportokat hatékonyabban szólítják meg ezen a képen keresztül, mivel a lényegi információk stilizált és esztétikailag tökéletes vizuális közvetítése hosszabb távú hatással bír a hang- vagy írásbeli kommunikációhoz képest. Az emberek sokkal könnyebben emlékeznek a képekre, mint az írott tartalomra, különösen, ha az gyakori szimbólumokat tartalmaz. Ezért az a kommunikáció, amely a klasszikus kommunikációs eszközök mellett vizuális szimbolikus nyelvet is használ, általában sokkal sikeresebbnek bizonyul, mint az a kommunikáció, amely nem használja ezt a nyelvet.

A CROSS-SACRAL projekthez négy elem egyenlő szimmetrikus kör alakú összefonódásának képét választották, amelyek közül egy-egy a három vallás mindegyikét szimbolizálja, míg a negyedik szimbólum mindegyikben közös. A kereszt a katolicizmust, a könyv a Bibliát és így az evangélikus vallást, a Dávid-csillag a judaizmust, a tetején lévő két hosszúkás és lekerekített tábla pedig Isten tízparancsolatát illusztrálja, amelyek mindhárom vallás közös nevezői. A körök színe királykék, és egy óarany színnel kitöltött négyzet alakú mezőben helyezkednek el. Mindkettő mindhárom vallás szent örökségének fenségességéhez és értékességéhez kapcsolódik.

A CROSS-SACRAL projekt átfogó grafikai tervezése

Következtetés

A CROSS-SACRAL projekt keretében a projekterület szakrális örökségének interdiszciplináris vizsgálata kimutatta, hogy az úgynevezett vallási turizmus további fejlesztésére szolgáló meglévő potenciál Európa ezen részén valóban hatalmas. A szakrális tárgyak és a szellemi szakrális örökség sokasága a határ mindkét oldalán kivételes, és sok sokkal híresebb területtel vetekszik. A végső javaslat valóban főként a templomokról szól, ami érthető, mivel a templomok a szakrális örökség legkiemelkedőbb elemei, amelyek mint ilyenek, egyben az ilyen típusú turisztikai kínálat legalkalmasabb hordozói is. Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy ha a vallási turizmus turisztikai kínálata a templommal kezdődik, akkor nem ér véget ott. A templom, mint a kínálat központi tárgya, alapvető motívumként szolgál egy helyszín turisztikai látogatásához, de a turisztikai élmény csak akkor valósítható meg teljes mértékben, ha minden más, ami az adott térben elérhető, megtalálja a megfelelő helyét a turisztikai termékben e templom mellett: talán egy miseruhák múzeuma, liturgikus vagy vallásos könyvek gyűjteménye, kivételes ókori szobrok, falfestmények, ereklyék, ólomüveg ablakok, a keresztút állomásai, harangtorony, kriptá, fő- és mellékoltárok, szertartások és liturgiák, énekek és zene, körmenetek, pestisjelek a tereken, útszéli kápolnák és keresztek, kolostorok, várkápolnák. Mindezekhez kapcsolódóan van minden más „nem szent” is, ami érdekessé teszi a helyszínt a turisták számára: ezek lehetnek kúriák és kastélyok, hagyományos kézműves műhelyek, múzeumok, forma-viva, emlékparkok, helyi legendák, kivételes természeti örökség és hasonlók.

Mindenekelőtt a tanulmány célja annak bemutatása volt, hogy van értelme a kevésbé ismert helyszíneket is bevonni a szakrális örökség jövőbeli kínálatába (akár ezen a turisztikai terméken belül, akár bármely másban). A kínálatnak ezt a részét talán „anonim vidéki szakrális örökségnek” nevezhetnénk. A turniščei Szűz Mária Mennybemenetele templom vagy a szombathelyi Szent Márton templom alig vagy egyáltalán nem igényel további turisztikai promóciót, mivel már most is rendkívül jól ismertek messze földön. Ugyanez nem mondható el például a domanjševci Szent Márton templomról vagy a kivételes csempeszkopácsi templomról. A kettő kombinációja kínálja magát a legjobb receptnek egy vonzó turisztikai termék létrehozásához. Minden művelt ember, aki értékeli a zsidó-keresztény hagyomány és ethosz civilizációs és kulturális vívmányait, érdeklődéssel és tisztelettel fogja felfedezni azt az örökséget, amelyet ez a hagyomány a mai napig megőrizett számunkra. Egyes kiválasztottak talán inkább tudományos szinten fognak foglalkozni ezzel, míg gyakorlatilag mindenki képes megtapasztalni ezt a fajta örökséget egy nyugodt légkörben, egy jól átgondolt, strukturált turisztikai kínálatnak köszönhetően.

A TANULMÁNY NEM HATÁROZZA MEG, HOGY MELY SZAKRÁLIS ÖRÖKSÉGI LÉNYEK LEHETNEK VAGY NEM AZ AJÁNLAT RÉSZÉT EGY ÚJ TURISZTIKAI TERMÉK RÉSZÉNEKÉNT, HANEM CSAK JÓ SEGÍTSÉGGÉNT SZOLGÁL A DÖNTÉSHOZATAL MEGKÖNNYÍTÉSÉHEZ AZ AJÁNLAT TERVEZÉSÉBEN. HA A TANULMÁNY NEM SZEREPELT EGYETLEN SZAKRÁLIS ÖRÖKSÉGI LÉNYT A VÉGSŐ KIVÁLASZTÁSBAN, EZ NEM JELENTI, HOGY NEM ÉRDEMES FELAJÁNLANI AZT.

Melléklet

Az alábbiakban egy Adam nevű avatar látható példa, de a karakter a tanulmány készítésekor még nem volt teljesen elkészült, ahogy a tartalommegjelenítés és a QR-kód formátuma sem.

VAŠ VODNIK:

ODKRIJTE BAROČNI BISER MONOŠTRA!

Raziščite eno najlepših cerkva na Madžarskem.

Kaj vas čaka?

- **Bogata zgodovina:** Opatijo je na sotočju rek Rabe in Lapinca že leta 1183 ustanovil ogrski kralj Bela III.
- **Veličastna arhitektura:** Občudujte mojstrovino dunajskega arhitekta Franza Antona Pilgrama iz leta 1740.
- **Dramatična preteklost:** Spoznajte zgodbo o uničenju cerkve leta 1605 in njeni impresivni obnovi.
- **Umetniške mojstrovine:** Oglejte si dih jemajoče freske, ki prikazujejo zmago krščanske vojske nad Turki, in glavno oltarno sliko vnebovzvetja Device Marije.

Skenirajte za vodnik z avatarjem!
(QR koda vodi do video naracije iz strani avatarja)

Kontakt in lokacija: Monošter (Szentgotthárd), Madžarska (najzahodnejše mesto v državi)

Néhány felhasznált online forrás:

- <https://www.cyril-methodius.eu/>
- <https://www.facebook.com/cyril.methodius.route/photos/d41d8cd9/1166758202155111/>
- <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/-/cyril-and-methodius-route-international-conference-the-path-of-cyril-and-methodius-spatial-and-cultural-historical-dimensions->
- https://kozjanski-park.si/wp-content/uploads/2025/03/MRP-Romarski-vodnik_SLO_FINAL_web.pdf
- <https://www.documenta-pannonica.si/>
- <https://kozepkoritemplom.hu/vas-megye/>
- <https://www.visitmoravsketoplice.com/si/S/181/Evropska-pot-sv-Martina>
- <https://geohub.gov.si/>
- Wikipedija,
- <https://slocerkve.si/>
- kamra.si

Rotunda Selóban (foto: BG)